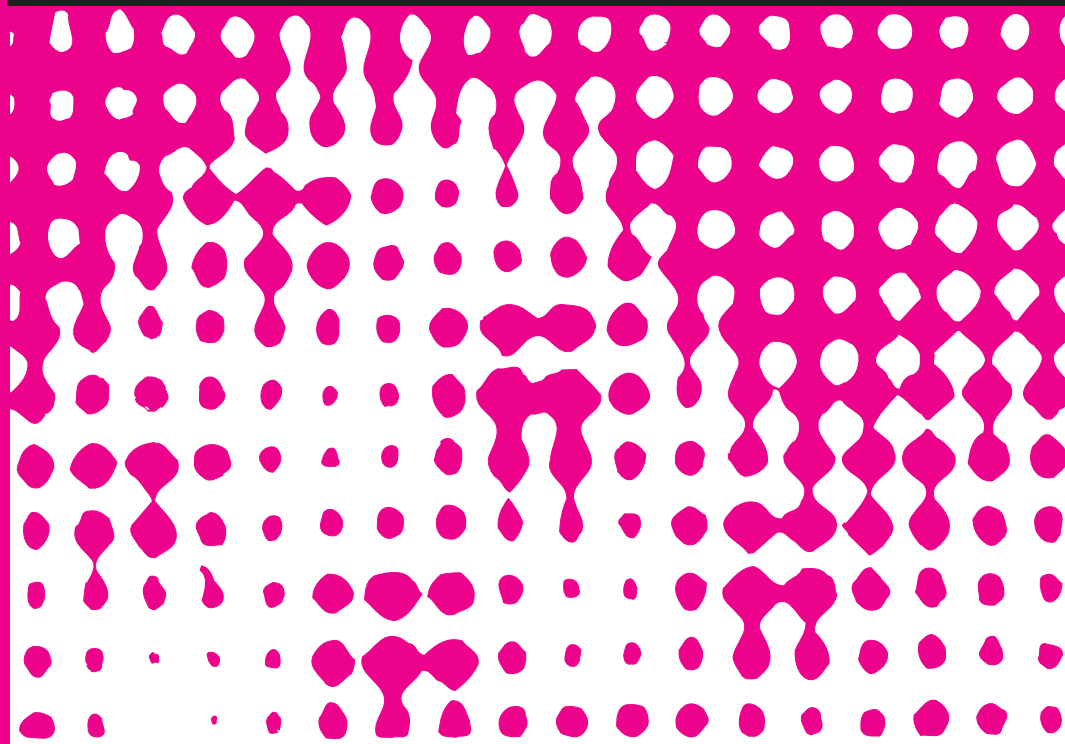

* DEMO 2010 GRAFIE 1

revue pro výzkum populačního vývoje

ČLÁNKY – Terezie Štyglerová – Michaela Němečková – Miroslav Šimek: Projekce obyvatelstva České republiky 2009–2065 ● Martin Hampl – Jan Müller: Vývoj regionální distribuce obyvatelstva v Česku v letech 1869–2009 ● Štěpánka Pollnerová: Zvyšování důchodového věku v kontextu rostoucí střední délky života ● Jana Kadlecová: Demografie a její vlivy v pojišťovníctví ● XXXIX. konference České demografické společnosti „Žena a muž v rodině a na trhu práce“, Praha, 27. května 2009

SCÍTÁNÍ LIDU ● RECENZE ● ZPRÁVY ● PŘEHLEDY ● BIBLIOGRAFIE

obsah

ČLÁNKY

<i>Terezie Štyglarová – Michaela Němečková – Miroslav Šimek: Projekce obyvatelstva České republiky 2009–2065</i>	1
<i>Martin Hampl – Jan Müller: Vývoj regionální distribuce obyvatelstva v Česku v letech 1869–2009</i> ...	15
<i>Štěpánka Pollnerová: Zvyšování důchodového věku v kontextu rostoucí střední délky života</i>	27
<i>Jana Kadlecová: Demografie a její vlivy v pojišťovnictví</i>	38
XXXIX. konference České demografické společnosti „Žena a muž v rodině a na trhu práce“, Praha 27. května 2009	
<i>Luděk Šidlo – Klára Tesárková: Úvod</i>	50
<i>Ludmila Fialová: Změny funkcí rodiny v historické perspektivě</i>	51
<i>Milan Kučera: Rodina a její postavení v neklidném 20. století</i>	51
<i>Jitka Rychtaříková: Názory české společnosti na postavení muže a ženy v rodině a na trhu práce</i>	51
<i>Dagmar Bartoňová – Ondřej Nývlt: Ženy a muži v rodinných domácnostech v České republice v letech 2001–2008</i>	51
<i>Luděk Šidlo – Klára Tesárková: Vzájemné souvislosti mezi úrovní plodnosti a participací žen na trhu práce v zemích EU</i>	52
<i>Hana Hašková: Práce a péče v reprodukčních plánech bezdětných třicátníků a třicátnic</i>	52
<i>Šárka Daňková – Romana Malečková: Hodnocení zdraví mužů a žen v kontextu rodinného stavu podle výběrového šetření EHIS ČR</i>	53
<i>Marek Řezanka: Ženy a muži v datech nejen na trhu práce</i>	53
<i>Michaela Kleišňová: Ženy a muži ve školství</i>	53
<i>Branislav Šprocha: Vzdelanie, trh práce a rozdiely medzi mužmi a ženami v rómskej populácii na Slovensku</i>	53
<i>Tomáš Fiala – Jitka Langhamrová: Ekonomická aktivita mužů a žen od konce roku 2000 a vliv zvyšování důchodového věku</i>	54
<i>Petr Mazouch – Jakub Fischer: Dokáže vzdělání smazat genderové rozdíly na pracovním trhu?</i>	54
<i>Nina Bosničová: Babyboom a jeho dopad na genderovou praxi firem</i>	54
<i>Kamila Svobodová: Strategie a praktiky sladování rodinných a pracovních rolí</i>	54
<i>Anna Šiastná: Neúplné rodiny – žena jako zaměstnankyně nebo pečovatelka? Možnosti rodin a přístupy rodinných politik</i>	55
<i>Věra Kuchařová: K otázce podmínek sladování rodiny a zaměstnání individuálními a strukturálními faktory</i>	55
<i>Olga Šivková: Instituce rodiny v daňovém systému České republiky</i>	55

SČÍTÁNÍ LIDU

<i>Štěpánka Morávková: Sčítání lidu, domů a bytů 2011 – hlavní metodické změny charakteristik bydlení</i>	57
---	----

RECENZE

Neúplné rodiny v Evropě (<i>Michaela Němečková</i>)	60
Sladování rodinného a pracovního života v nadnárodních podnicích (<i>Eva Mitchell</i>)	61
Budoucnost stárnutí (<i>Milan Aleš</i>)	62

ZPRÁVY

Z České demografické společnosti – Konference „Sociální integrace migrantů v České republice“ – Mladí demografové a jejich první konference – Konference Reprodukce lidského kapitálu – RELIK 2009	65
--	----

PŘEHLEDY

Sčítání bezdomovců v Plzni – přehled základních zjištění (<i>Laco Toušek – Klára Strohsová</i>)	69
---	----

BIBLIOGRAFIE	74
--------------------	----

Názory autorů se nemusí vždy shodovat se stanovisky redakční rady.

Demografie je recenzovaný odborný časopis.

CONTENS

ARTICLES

<i>Terezie Štyglarová – Michaela Němečková – Miroslav Šimek: Population Projection of the Czech Republic 2009–2065</i>	1
<i>Martin Hampl – Jan Müller: Development of Regional Distribution of Population in the Czech Republic 1869–2009</i>	15
<i>Štěpánka Pollnerová: Raising the Retirement Age as Life Expectancy Rises</i>	27
<i>Jana Kadlecová: Demography and Its Influence on Insurance</i>	38
<i>The 39th Conference of the Czech Demographic Society: ‘Women and Men in the Family and in the Labour Market’, Prague, 27 May 2009</i>	50

POPULATION CENSUS

<i>Štěpánka Morávková: Census of the Population and Housing 2011 – the Main Methodological Changes Affecting Housing Characteristics</i>	57
--	----

BOOK REVIEWS

<i>The Lone-parent Family in Europe (Michaela Němečková)</i>	60
<i>Work-life Balance in Multinational Enterprises (Eva Mitchell)</i>	61
<i>The Future of Aging (Milan Aleš)</i>	62

REPORTS – BIBLIOGRAPHY – SURVEYS

© Český statistický úřad 2010

Vydává ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ve Studiu GSW, Západní 9, 160 00 Praha 6.

Řídí redakční rada: Ing. Jiřina Růžková, CSc. (předsedkyně redakční rady), Mgr. Věra Hrušková, CSc. (výkonná redaktorka), PhDr. Milan Aleš, Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Doc. Ing. Zuzana Finková, CSc., Prof. MUDr. Jan Holčík, DrSc., Ing. Milan Kučera, PhDr. Věra Kuchařová, CSc., Ing. Jitka Langhamrová, CSc., Prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc., Prof. RNDr. Jitka Rychtaříková, CSc., Doc. Ing. Eduard Souček, CSc., Ing. Josef Škrabal.

Časopis vychází čtyřikrát ročně, jeho plné znění za roky 2004–2008 je uveřejněno na internetu na: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/demografie>

Rokem 2007 Český statistický úřad vydává v angličtině elektronickou verzi **Czech Demography**, 2007, Vol. 1 dostupnou z: http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/czech_demography_2007_vol_1; http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/czech_demography_2008_vol_2. Obsahem je výběr nejlepších článků, recenzí a přehledů z **Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje** z předešlého roku.

Informace o předplatném podává a objednávky přijímá redakce.

Adresa redakce: Praha 10 – Strašnice, Na padesátém 81, PSČ 100 82, telefon: 274 052 834, e-mail: vera.hruskova@czso.cz

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje firma MYRIS TRADE s. r. o., P. O. Box 2, 142 00 Praha 4.

Podávání novinových zásilek povolila Česká pošta, s. p., Odštěpný závod Praha č. j. nov 6364/98 ze dne 9. 2. 1998

Sazba, grafické zpracování a tisk – Studio GSW, Západní 9, Praha 6, tel./fax: 233 344 174, e-mail: gsw@gsw.cz

Cena jednoho výtisku 58 Kč, roční předplatné včetně poštovného je 310 Kč.

Indexové číslo 46 465 • ISSN 0011-8265 • Reg. zn. MK ČR E 4781.

Nevyžádané rukopisy se nevracejí.

Číslo 1/2010, ročník 52. Rukopis předán tiskárně 19. 1. 2010. Toto číslo vyšlo v březnu 2010.

PROJEKCE OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY 2009–2065

TEREZIE ŠTYGLEROVÁ – MICHAELA NĚMEČKOVÁ – MIROSLAV ŠIMEK

Population Projection of the Czech Republic 2009–2065

The latest Population Projection of the Czech Republic 2009–2065 prepared by the Czech Statistical Office (released in May 2009) works on assumptions of increase in fertility (with the shift to older ages), increasing life expectancy (more for men) and migration attractiveness of the Czech Republic (positive balance of external migration), in all three variants. The expected demographic development will lead to progressive ageing of the Czech population. Almost one third of population will be older than 65 years and the number of economic active people will equal the non-active people at the end of 2065.

Keywords: population, projection, Czech Republic

Demografie, 2010, 52: 1–14

Nejnovější projekce obyvatelstva České republiky, zpracovaná v *Odboru statistiky obyvatelstva Českého statistického úřadu*, vznikla v 1. polovině roku 2009 (Projekce 2009). Novou projekci obyvatel ČR připravil Český statistický úřad po 6 letech. Kromě již poměrně dlouhé doby uplynulé od předchozí projekce a ještě relativně vzdáleného cenzu, byl hlavním důvodem pro vypracování projekce skutečný demografický vývoj.

Horizontem Projekce 2009 je rok 2065, resp. 1. leden 2066, prahem projekce stav obyvatelstva ČR podle pohlaví a věku k 1. lednu 2009. Do celkového počtu obyvatel jsou kromě občanů ČR a cizinců s trvalým pobytem zahrnuti také cizinci s přechodným (občané EU) nebo dlouhodobým pobytem (občané tzv. třetích zemí). Projekce byla vypracována v tradičních třech variantách, navíc byla spočtena ještě střední varianta bez uvažování vlivu migrace. Název variant odráží rozdíly v předpokládaném vývoji jednotlivých složek populačního vývoje: v nízké variantě bylo zakomponováno nejmenší očekávané zvýšení úrovně plodnosti, nejméně výrazné zlepšení úmrtnosti a nejnižší zisk zahraniční migrací, pro vysokou variantu to platilo obráceně. Předpoklady a výsledky střední varianty jsou autory považovány jako ty nejpravděpodobnější. Projekce je zpracována komponentní metodou podle jednotek věku a v jednoletém kroku. Pro zpracování byl použit výpočtový soubor vytvořený *Tomášem Fialou z Vysoké školy ekonomické*, kterému tak patří poděkování za jeho poskytnutí a ochotu ke spolupráci.

Předpoklady projekce

Předpoklady budoucího vývoje vycházely především ze současných trendů a z demografické situace v nejvyspělejších zemích, především západní a severní Evropy. Po hlubokém poklesu úrodné plodnosti v 90. letech minulého století, do značné míry daném posouváním základání rodiny do pozdějšího věku, se v novém století úhrnná plodnost žen žijících v České republice zvyšuje, zejména v posledních třech letech. Aktuální vývoj plodnosti (včetně jejího věkově specifického složení) podle autorů signalizuje začátek stabilizace nového profilu plodnosti a její výše. V několika málo příštích letech svou plodnost z podstatné části dokončí generace žen narozených v 70. letech, které svoje reprodukční chování ve srovnání s předchozími generacemi nejvíce změnilly, především pokud jde o časování (s velkou pravděpodobností ale i pokud jde o celkovou úroveň jejich konečné plodnosti). Pro mladší generace již takovéto výrazné změny, které by jinak než krátkodobě ovlivnily úroveň úhrnné plodnosti, předpokládány nejsou (pro nejbližší dva roky je zohledněna očekávaná reakce na současnou globální ekonomickou krizi). Ačkoliv výsledky průzkumů stále ukazují, že mezi mladými lidmi i nadále převažuje jako ideální model dvoudětná rodina a stát se rodiči je u většiny z nich na vysoké příčce v žebříčku hodnot [i když skutečný význam této hodnoty (a její realizace) pravděpodobně zesiluje až v pozdějším věku, po dosažení jiných cílů], prognózovaná výše plodnosti je i ve vysoké variantě nižší (než 2,0). Zohledněna byla možná snížená vypovídací schopnost odpovědí na otázky z průzkumů o populačním klimatu, a také jednoduše to, že ne vždy se podaří na přání z různých důvodů naplnit (patří sem i nedobrovolná bezdětnost). Celková očekávaná výše úhrnné plodnosti v horizontu projekce byla zvolena poměrně v širokém rozpětí 1,55 až 1,85, i tak se ale mohou předpoklady budoucího vývoje plodnosti zdát některým příliš optimistické. Maximální výše úhrnné plodnosti 1,72 dítěte dosažená podle střední varianty (pro období 2050–2065) odpovídá současné situaci např. v Nizozemsku (ještě vyšší je však v některých dalších vyspělých zemích) a autorům se zdá s ohledem na předcházející generace a hodnotě rodiny v povědomí mladých lidí adekvátní (v době sestavení projekce). Autoři také věří, že se u nás podaří pro mnohem větší okruh žen vytvářet podmínky, které umožní snadněji skloubit rodinný i pracovní život, zejména v době batolecího a předškolního věku dítěte.

Úmrtnostní poměry mužů i žen v České republice se stabilně po dvě desetiletí zlepšují, což bylo základem pro hypotézu o pokračování tohoto optimistického vývoje. Zlepšování zdravotního stavu a prodloužení délky lidského života by mělo podle autorů být dáno především dalším rozvojem lékařské (a genetické) vědy a techniky.

Stejně jako předchozí projekce ČSÚ i Projekce 2009 (ale i jiné projekce a prognózy ČR) předpokládá zvyšování úrodné plodnosti, další zlepšování úmrtnosti a také to, že by Česká republika byla (zůstala) migračně ziskovou zemí. V nové projekci je však ve všech variantách zakomponován o něco výraznější vzestup úhrnné plodnosti i naděje dožití při narození (mužů i žen) než v Projekci 2003, neboť reálný vývoj předčil její očekávání. Odhad budoucí velikosti salda zahraniční migrace je v případě obou projekcí podobný¹⁾.

¹⁾ Vývoj plodnosti, migrace i úmrtnosti se významně odchýlil od předpokladů Projekce 2003. Projekce 2003 byla však připravována v době, kdy byla intenzita plodnosti v ČR velmi nízká – v roce 2002 připadalo na jednu ženu průměrně pouhých 1,17 dítěte. Předpoklad dalšího vývoje se tak ukázal z dnešního pohledu jako opatrný: střední varianta uvažovala s úhrnnou plodností 1,27 dítěte v roce 2008 a ani vysoká varianta tak rychlý růst, ke kterému ve skutečnosti došlo, nepředpokládala (prognózován byl do roku 2008 vzestup na 1,33). Nová projekce byla připravována v odlišné situaci – po roce 2002 se úroveň plodnosti rychle zvyšovala až na současných 1,50 dítěte na jednu ženu reprodukčního věku. I očekávaný vývoj úmrtnosti byl v nové projekci přehodnocen ve smyslu optimističtějšího vývoje. Úroveň dosažená v roce 2008 překonala odhad z Projekce 2003 pro tento rok i z její vysoké varianty. Vývoj posledních několika let před rokem přípravy Projekce 2003 však ukazoval na zpomalení procesu prodloužení naděje dožití. Obecně lze hodnotit předchozí projekce ČSÚ jako podhodnocující vývoj úrodné plodnosti. Reálné saldo migrace se nejdříve pohybovalo mezi střední a vysokou variantou Projekce 2003, avšak v roce 2007 a 2008 byla jeho oficiální hodnota prakticky dvakrát vyšší než ve vysoké variantě. Vzhledem k problematickosti statistiky zahraniční migrace a odhadu jejího budoucího vývoje byly parametry migrace přehodnoceny jen mírně.

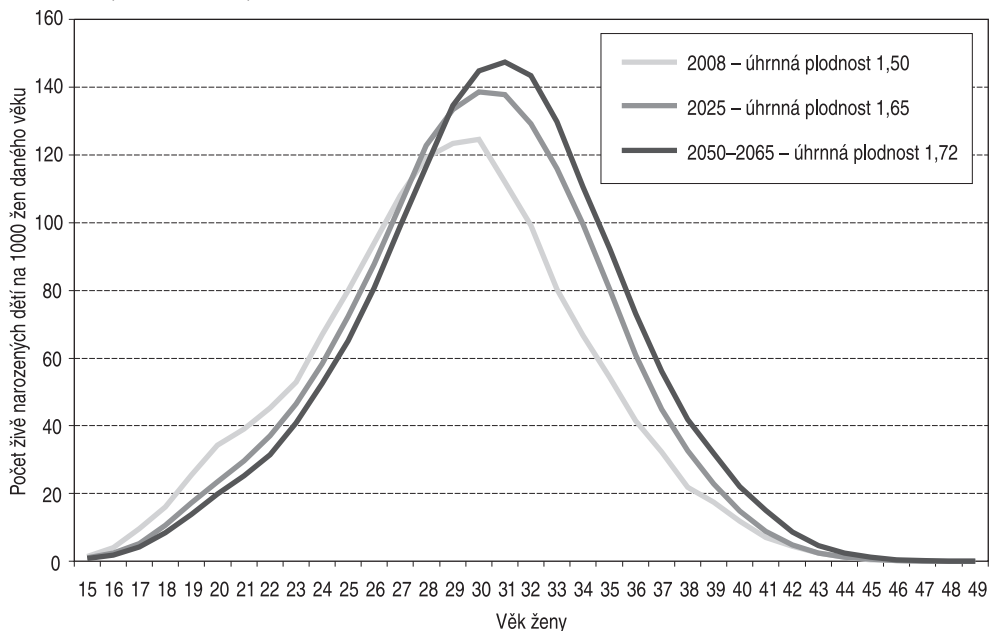
Tab. 1 Očekávaný vývoj celkové úrovně plodnosti, úmrtnosti a zahraniční migrace (Expected development of fertility, mortality and external migration)

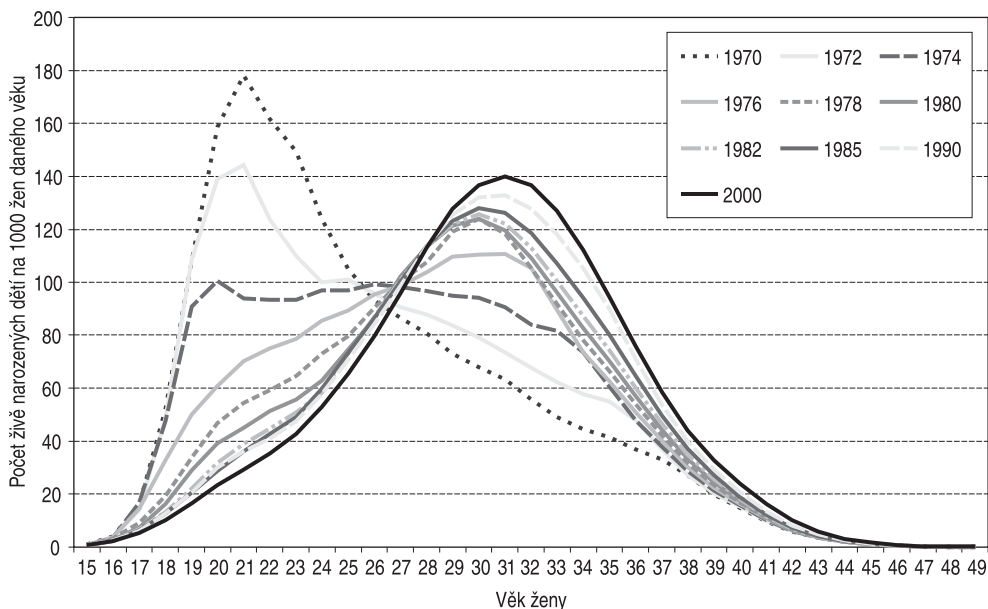
Rok	Úhrnná plodnost			Naděje dožití při narození						Saldo zahraniční migrace		
				muži			ženy					
	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká	nízká	střední	vysoká
2009	1,48	1,50	1,50	74,1	74,2	74,3	80,2	80,3	80,4	15 000	25 000	40 000
2010	1,48	1,50	1,51	74,3	74,5	74,6	80,4	80,6	80,7	15 000	25 000	40 000
2020	1,53	1,60	1,65	76,3	77,0	77,6	82,0	82,8	83,3	15 000	25 000	40 000
2030	1,55	1,66	1,75	78,4	79,5	80,5	83,7	85,1	86,0	15 000	25 000	40 000
2040	1,55	1,69	1,80	80,0	81,5	82,8	85,1	86,8	88,0	15 000	25 000	40 000
2050	1,55	1,72	1,85	81,6	83,5	85,1	86,4	88,4	90,0	15 000	27 500	40 000
2065	1,55	1,72	1,85	84,1	86,5	88,5	88,5	91,0	93,0	15 000	25 000	40 000

Předpokládaný vývoj plodnosti

Formulace hypotéz budoucího vývoje plodnosti byla založena na kombinaci generačního a transversálního přístupu. V první řadě se odhadovala intenzita plodnosti a její struktura podle věku žen pro jednotlivé generace, které byly dále korigovány tak, aby byly naplněny výchozí představy o cílové výši úhrnné plodnosti v jednotlivých letech prognózovaného období. Velký důraz byl kladen na plodnost žen, které již svůj reprodukční život zahájily, tzn. narozených v 70. (zejména v jejich druhé polovině) a 80. letech.

Odhad dalšího vývoje plodnosti vycházel ve všech variantách z předpokladu růstu celkové úrovně úhrnné plodnosti. Přitom je očekáváno snižování měr plodnosti v nejmladších věkových skupinách a posun těžiště plodnosti do vyššího věku spojený s růstem průměrného věku matek (z 29,3 let pro rok 2008 na 31,0 let v roce 2050 podle střední a vysoké varianty, resp. na 30,3 let v roce 2025 podle varianty nízké). V tomto směru by se Česká republika měla při-

Graf 1 Očekávané míry plodnosti podle věku žen (na 1000 žen), střední varianta (Expected age-specific fertility rates (per 1,000 women), medium variant)

Graf 2 Očekávané míry plodnosti podle věku a ročníku narození žen, střední varianta (Expected age-cohort-specific fertility rates, medium variant)

blížit strukturám vyspělých evropských zemí, avšak i nadále je uvažováno s tím, že v průměru budou rodičky v ČR o něco mladší (za podmínky dalšího zvyšování věku rodiček i v těchto zemích).

Jednotlivé varianty se od sebe liší cílovou výší úhrnné plodnosti, drobné rozdíly jsou i ve struktuře úrovně plodnosti podle věku žen. Podle střední varianty Projekce 2009 se bude úhrnná plodnost po dvou letech stagnace (předběžné údaje za první tři měsíce roku 2009 totiž naznačily pokles počtu živě narozených dětí, který pravděpodobně povede k zastavení několikaletého vzestupu úhrnné plodnosti) zvyšovat na úroveň 1,65 v roce 2025 a dále pak na 1,72 v roce 2050 se současným posunem průměrného věku matek na 31,0 let. Po zbývajícím období (2051–2065), kdy lze očekávat stabilizaci generačních měr plodnosti, počítá projekce se stagnací specifických fertilit na úrovni roku 2050. V nízké variantě je pro první dva projektované roky uvažován dokonce pokles úhrnné plodnosti, a to v souvislosti s možným poklesem plodnosti žen v období ekonomické krize, teprve poté růst na úroveň 1,55 v roce 2025, která by se měla udržet až do roku 2065. Vysoká varianta vychází z předpokladu zachování úrovně úhrnné plodnosti v roce 2009 na hladině roku 2008 a počínaje rokem 2010 by se již měl obnovit její rostoucí trend. Úhrnná plodnost by se podle této varianty měla plynule zvyšovat na hodnotu 1,72 v roce 2025 a dále až na 1,85 v roce 2050. V dalším období (2051–2065) předpokládá, stejně jako v případě střední varianty, stagnaci specifických měr na úrovni roku 2050.

Dosavadní a očekávaný vývoj plodnosti povede k nižším hodnotám konečné plodnosti jednotlivých generací žen. Konečná plodnost blízká dvě bude pravděpodobně naposledy platit pro ženy narozené v 1. polovině 60. let minulého století. Ženy narozené později budou mít celkovou plodnost nižší, když nejnižší úroveň plodnosti se očekává u žen narozených koncem 70. a počátkem 80. let – ve střední variantě mírně nad 1,6 dítěte na jednu ženu. Pro ženy narozené později bylo pak počítáno s konečnou plodností lehce vyšší, na úrovni průměrných 1,70–1,72 dítěte připadajících na jednu ženu.

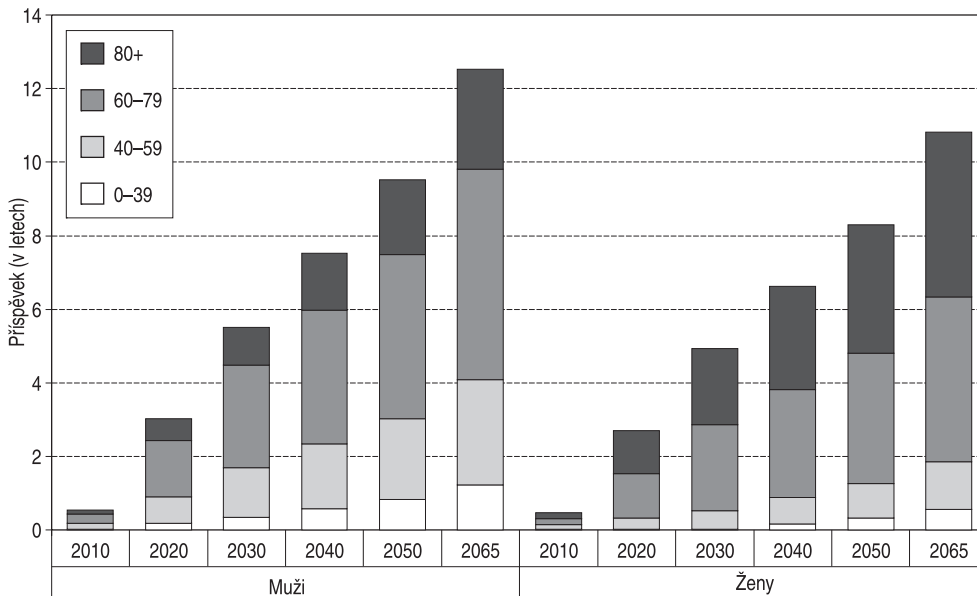
Předpokládaný vývoj úmrtnosti

Předpoklady úrovně úmrtnosti navazují na vývojový trend posledních dvaceti let. Další zlepšování úmrtnosti je očekáváno ve všech variantách, ani nízká nepočítá se stagnací současné úrovně. Jak ukazuje srovnání parametrů úmrtnosti projekcí některých dalších evropských zemí, střední a zejména pak vysoká varianta nové projekce Českého statistického úřadu v sobě zahrnuje představu, že by se Česká republika v budoucnu mohla vrátit mezi země s nejnižší úrovní úmrtnosti. Výraznější pokles úmrtnosti je očekáván u mužů, v průběhu prognózovaného období tedy dojde ke snížení nadúmrtnosti mužů.

Odhad úrovně úmrtnosti mužů i žen pro první dva roky projekce byl ve střední variantě projekce proveden pomocí regresního modelu na základě vývoje v letech 2001–2008. Tato varianta dále předpokládá růst střední délky života na hodnotu 79,5 let u mužů a 85,1 let u žen v roce 2030 a následný pozvolnější růst na 86,5 let, resp. 91,0 let v roce 2065. Celkové zvýšení střední délky života představuje u mužů 12,5 let, u žen 10,5 let. Z hlediska naděje dožití bychom tak současné úrovně nejvyspělejších států Evropy měli dosáhnout ve 20. letech 21. století. Rozdíl nadějí dožití při narození mezi muži a ženami byl v roce 2008 6,2 roku ve prospěch žen, do roku 2065 by se měl snížit na 4,5 roku. Nízká varianta oproti střední počítá v roce 2009 s mírnějším růstem naděje dožití (o 0,1 u mužů i u žen), do roku 2030 pak střední délka života plynule vzroste u mužů na 78,4 a u žen na 83,7 let. Do konce projekčního období se zvýší na cílových 84,1, resp. 88,5 let v roce 2065. Do vysoké varianty byl založen nejvýraznější růst naděje dožití, do roku 2030 až na 80,5 roku u mužů a 86,0 let u žen, poté postupně na 88,5, resp. 93,0 let v roce 2065. Celkový nárůst střední délky života mezi roky 2008 a 2065 je ve vysoké variantě 14,5 let pro muže a 12,5 let pro ženy.

Ve srovnání s dosavadním vývojem, kdy k největšímu prodloužení naděje dožití při narození přispělo snížení úmrtnosti ve vyšším (nad 60 let) i středním věku (nad 45 let; zejména u mužů) a kde neopominutelnou roli sehrál také pokles kojenecké úmrtnosti, by pro budoucí

Graf 3 Očekávané příspěvky věkových skupin k prodloužení naděje dožití mezi rokem 2008 a vybranými roky projekce, střední varianta (Expected contributions of selected age groups to the change in life expectancy between 2008 and selected years of projection, medium variant)

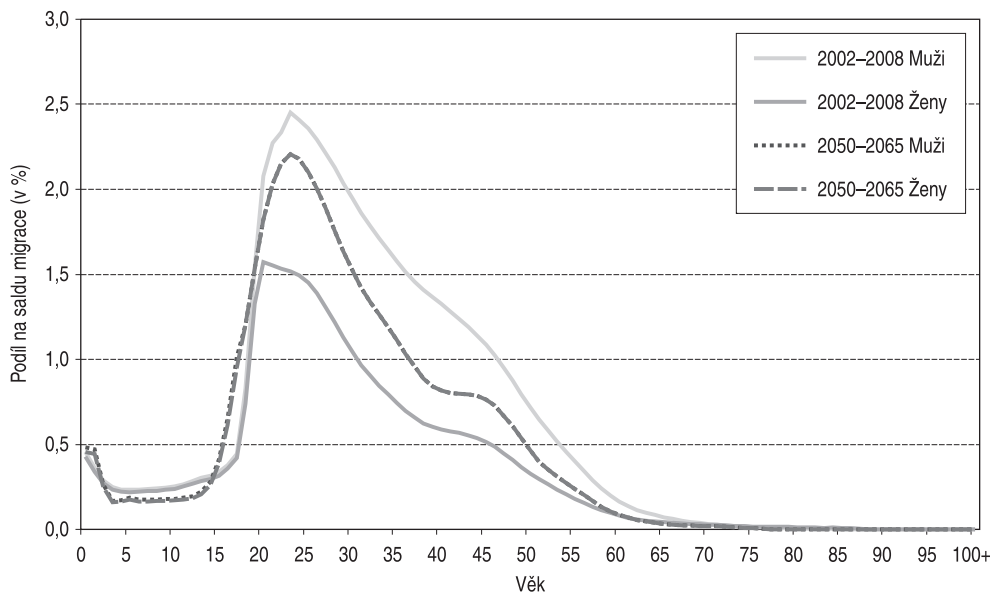
vývoj intenzity úmrtnosti měl být rozhodující vývoj úmrtnosti osob starších 60 let, u žen bude podstatnou roli hrát zlepšení úmrtnosti dílčí věkové skupiny 80 a víceletých. Úmrtnost dětí do jednoho roku věku se v současné době pohybuje na minimální úrovni, proto její další vývoj bude mít na změnu naděje dožití již zanedbatelný vliv.

Předpokládaný vývoj zahraniční migrace

Vzhledem k problematičnosti odhadu budoucího vývoje migrace (vývoj není stabilní, projevuje se také vliv legislativních opatření, změn v metodice a datových zdrojích, politické, ekonomické a sociální situace v ČR a v potenciálních zdrojových zemích) předpokládá projekce – stejně jako projekce z roku 2003 – v zásadě konstantní kladné saldo zahraniční migrace po celé projektované období (když pro nízkou a vysokou variantu to platí stoprocentně), kterým vyjadřuje nejistotu budoucího vývoje. Do nízké varianty bylo na celé projektované období 2009–2065 zakomponováno saldo zahraničního stěhování ve výši 15 tis. osob ročně, vysoká varianta uvažovala se saldem 40 tis. osob. Střední varianta projekce počítá na období 2009–2040 s každoročním saldem ve výši 25 tis., v období 2041–2060 byl projektován plynulý vzestup na 30 tis. V souvislosti s přechodem silných ročníků 70. let minulého století do důchodového věku se dá očekávat potřeba nahradit zdroje pracovních sil zvýšenou imigrací osob v aktivním věku. V následujícím období projekce počítá s pravidelným snižováním migračního salda zpět na hranici 25 tis. v horizontu projekce.

V České republice prozatím převládá pracovní forma migrace, která se odráží ve struktuře salda podle pohlaví i věku. V současné době tvoří zhruba 60 % migrantů muži a pouze 40 % ženy. Projekce 2009 předpokládá postupné přibližování průměrné věkové a pohlavní struktury migrantů v zemích Evropské unie, které bude podle této predikce dosaženo v roce 2050, kdy se téměř vyrovná poměr mužů a žen v saldu zahraniční migrace. Jednotlivé varianty projekce se pohlavně věkovou strukturou salda migrace neliší. Neliší se ani tempem přibližování průměrné struktury migrantů za celou EU.

Graf 4 Současná a očekávaná struktura salda migrace podle pohlaví a věku (Present and expected structure of net migration by sex and age)

Výsledky projekce

Výsledkem projekce Českého statistického úřadu je možné zachování početního stavu obyvatel ČR, při naplnění předpokladů vysoké varianty je možný i početní růst. Neudržitelné je však zachování přirozeného přírůstku, který populace ČR opět zaznamenává v posledních třech letech. Podmínkou růstu počtu obyvatel, resp. zpomalení jeho snižování ve středně- a dlouhodobém horizontu, je tedy ziskové saldo migrace. Mnohem podstatnějším, avšak nepřekvapujícím výsledkem projekce je závažná proměna věkové struktury obyvatel ve smyslu progresivního demografického stárnutí a zvyšování ekonomické zatíženosti populace v ekonomicky aktivním věku. Efektem předpokladu kladných migračních zisků bude výrazný růst podílu cizinců v populaci ČR.

Vývoj celkového počtu obyvatel

Naplní-li se předpoklady budoucího vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace ze střední varianty projekce, počet obyvatel ČR poroste do roku 2030, kdy dosáhne 10,91 mil. Poté bude každoročně klesat až na 10,67 mil. obyvatel v horizontu projekce 1. 1. 2066, což je počet přibližně o 200 tis. vyšší než ve výchozím roce projekce. Podle nízké varianty bude období početního růstu ve srovnání se střední variantou o deset let kratší a přírůstky budou menší. V roce 2020 počet obyvatel dosáhne 10,61 mil., následně bude klesat k 9,05 mil. dosaženým v posledním roce projekce. Pouze ve vysoké variantě, která uvažuje se souběhem (relativně) vysoké plodnosti, velmi nízké úmrtnosti a nemalých migračních zisků (40 tis. osob ročně), je zachován trvalý početní růst populace po celé projektované období. Na počátku roku 2066 by podle této (vysoké) varianty měl počet obyvatel České republiky dosáhnout 12,39 mil. Pokud by bylo saldo zahraniční migrace nulové (nebo dokonce ztrátové), znamenalo by to úbytky již za deset let, ty by navíc byly větší. Celkový počet obyvatel ke konci roku 2065 by za stejné úrovně plodnosti a úmrtnosti byl o 1,94 mil. nižší než při migračních ziscích okolo 25 tis. osob ročně.

Celkový přírůstek obyvatel se bude ve střední variantě v nejbližších třech letech pohybovat na úrovni 34–35 tis. osob ročně, následně se velikost přírůstku bude zmenšovat a od roku 2030 se přírůstek změní v úbytek – v období 2035–2050 na úrovni 3–5 tis. osob ročně, poté se zvýší až na 23,7 tis. Nízká varianta počítá ve srovnání se střední variantou s rychlejším poklesem celkového přírůstku, do záporných hodnot se dostane již v roce 2020. Obdobný průběh jako ve střední i nízké variantě (tzn. pokles, mírný vzestup a opětovný pokles v závěru hodnoceného období) bude mít výše celkového přírůstku jako výsledek předpokladů vysoké varianty, po celé období však bude stále nabývat kladných hodnot.

Podle všech variant se jeví současné období převahy počtu narozených nad zemřelými (od roku 2006) jako přechodné. Vývoj přirozeného přírůstku směrem k záporným hodnotám nezvrátí ani předpokládaný růst úhrnné plodnosti. A dokonce, podle všech tří variant, nejvyššího přirozeného přírůstku v současném období jeho kladných hodnot bylo již dosaženo – v roce 2008 (14,6 tis.). Výsledkem střední varianty je pro období do počátku 30. let 21. století prudký pokles přirozeného přírůstku až na hranici přirozeného úbytku 28–30 tis. obyvatel ročně. V tomto rozpětí by se měl pohybovat po dalších 20 let (2030–2050). Do konce projektovaného období se pak roční přirozený úbytek zvýší na 48,7 tis. Tyto úbytky v úhrnu za období 2018–2065 představují 1,347 mil. osob, oproti tomu současné a předpokládané zisky z let 2006–2017 pouze 83,9 tis. osob. Pokud by demografický vývoj probíhal podle nízké varianty, přirozená měna se dostane do záporných hodnot již roku 2014, jestliže podle vysoké, přesně o deset let později.

Vývoj přirozené měny

Počet živě narozených dětí podle všech variant projekce (i předběžných údajů za 1. pololeť 2009) již dosáhl svého vrcholu v roce 2008. Další vývoj počtu živě narozených dětí bude v jednotlivých variantách obdobný – rozdíl budou pouze v intenzitě růstu či poklesu. Kolem

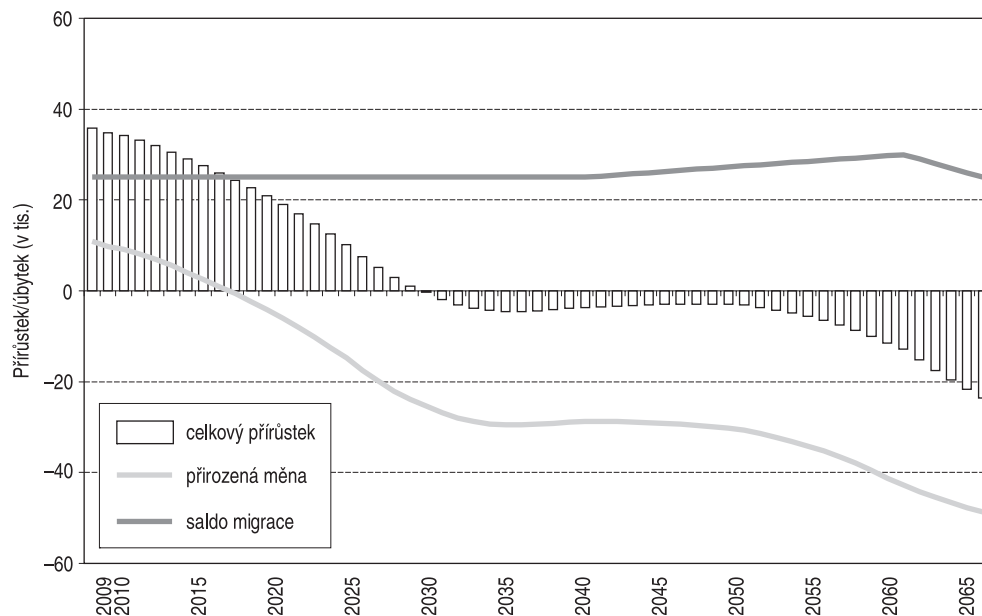
roku 2030 je očekáváno lokální minimum počtu živě narozených dětí, následný růst vyvrcholí kolem roku 2045 sekundární vlnou porodnosti (odraz vyššího počtu dětí narozených na počátku 21. století). Na konci projektovaného období se počet živě narozených dětí opět sníží. Ve střední variantě počet živě narozených dětí poprvé klesne pod stotisícovou hranici v roce 2023, minima (v rámci hodnoceného období) v hodnotě 88,8 tis. dosáhne v roce 2030. Na vrcholu sekundární vlny porodnosti v roce 2043 je očekáváno narození 101,7 tis. dětí. Do konce sledovaného období jejich počet poklesne na 91,2 tis. V nízké variantě bude minimální počet 79,2 tis. narozených dětí v roce 2031, sekundární vlna porodnosti podle této varianty vyvrcholí již na počátku 40. let 21. století, avšak roční počty narozených dětí by neměly přesáhnout 90 tis. V horizontu projekce počet živě narozených klesne až na 68,1 tis. Neoptimističtější předpoklady dalšího vývoje plodnosti zakomponované do vysoké varianty budou znamenat, že počet živě narozených dětí by měl pod stotisícovou hranici poklesnout pouze v krátkém období 2028–2032. V druhé polovině 40. let 21. století počítá s růstem porodnosti až na 119,2 tis. živě narozených, který by měl být vystřídán poklesem na roční počet 114,9 tis. v horizontu projekce.

I přes rostoucí naději dožití ve všech variantách projekce je očekáván růst počtu zemřelých, výraznější pak zejména v období 2025–2040, kdy věkem nejvyšší úmrtnosti budou procházet silné poválečné ročníky. Následujících dvacet let bude počet zemřelých spíše stagnovat, po roce 2060 je očekáván rostoucí trend počtu zemřelých. Rozdíly v absolutních počtech zemřelých mezi jednotlivými variantami nejsou výrazné, maximálně 10–11 tis. (2028–2038). Pro rok 2065 varianty projekce očekávají 139,4–140,7 tis. zemřelých.

Vývoj věkového složení

Nejpodstatnější změny, na které projekce upozorňuje, se týkají věkového složení populace ČR. Věková struktura obyvatelstva se podstatně změní, příští desetiletí přinesou další výrazné stárnutí. Vývoj bude do značné míry determinován současnými nepravidelnostmi věkového složení. Jednotlivými věkovými kategoriemi budou procházet silné a slabé ročníky naroze-

Graf 5 Očekávané přírůstky/úbytky obyvatel, střední varianta (Expected population increases/decreases, medium variant)

Tab. 2 Očekávaná bilance obyvatelstva (Expected population balance)

Rok	Živě narození	Zemřelí	Přirozená měna	Saldo migrace	Celkový přírůstek
	Nízká varianta projekce				
2009	116 997	108 908	8 089	15 000	23 089
2010	115 025	108 508	6 517	15 000	21 517
2020	96 789	111 947	-15 158	15 000	-158
2030	79 356	120 252	-40 896	15 000	-25 896
2040	86 597	134 028	-47 431	15 000	-32 431
2050	78 611	132 743	-54 132	15 000	-39 132
2065	68 092	140 703	-72 611	15 000	-57 611
	Střední varianta projekce				
2009	118 430	107 564	10 866	25 000	35 866
2010	116 609	106 831	9 778	25 000	34 778
2020	103 534	107 637	-4 103	25 000	20 897
2030	88 778	114 111	-25 333	25 000	-333
2040	100 117	128 856	-28 739	25 000	-3 739
2050	98 550	129 199	-30 649	27 500	-3 149
2065	91 231	139 889	-48 658	25 000	-23 658
	Vysoká varianta projekce				
2009	118 556	106 819	11 737	40 000	51 737
2010	118 297	105 642	12 655	40 000	52 655
2020	110 462	104 680	5 782	40 000	45 782
2030	98 752	109 574	-10 822	40 000	29 178
2040	114 549	124 656	-10 107	40 000	29 893
2050	118 680	126 816	-8 136	40 000	31 864
2065	114 933	139 429	-24 496	40 000	15 504

ných v někdejších vlnách vysoké a nízké porodnosti. Spolu s očekávanými demografickými trendy plodnosti, úmrtnosti a migrace se tak budou měnit počty osob v jednotlivých věkových skupinách. Při splnění předpokladů budoucího vývoje bez výraznějších výkyvů se bude věková pyramida postupně „vyhlazovat“.

Současné věkové složení populace ČR se vyznačuje nízkým počtem a podílem dětí, silným zastoupením osob v ekonomicky aktivním věku a zatím nepřilíš vysokým počtem a podílem osob ve vyšším věku. V horizontu projekce podíl dětské složky oproti současnému stavu poklesne, resp. bude stagnovat (ve vysoké variantě). Klesající trend však nebude platit pro celé projektované období – budoucí vývoj bude odrážet nerovnoměrný vývoj porodnosti. Současná vlna zvýšené porodnosti povede k růstu podílu dětí do 15 let v populaci až zhruba do roku 2020, na 15,4–15,7 % v závislosti na variantě. V dalších téměř dvaceti letech by se měl podíl dětí snižovat na 12,2–12,8 % a poté vlivem sekundární vlny opět, ale již mírněji narůstat (na 12,9–14,7 %). Lokálního maxima by mělo být dosaženo na počátku padesátých let 21. století. Po zbytek hodnoceného období bude zastoupení dětí v populaci opět klesat.

Významnější změny nastanou u skupiny 15-64letých. Počet osob v produktivním věku pravděpodobně dosáhl svého maxima v roce 2008, pro další desetiletí je očekáván celkový klesající trend, i když v určitých obdobích bude stagnovat (např. podle střední varianty v letech 2024–2028 a po roce 2060). Nejrychlejší snižování nastane v období 2012–2017, kdy budou tuto věkovou kategorii opouštět silné populační ročníky narozených koncem 40. let a v první polovině 50. let minulého století. Druhou vlnu rychlejšího zmenšování početní velikosti této skupiny lze očekávat v druhé polovině 30. let, kdy se do skupiny osob ve věku 65 a více let budou přesouvat osoby z nepočtenějších ročníků 70. let. V současné době je osob ve věku 15–64 let 7,43 mil. Do konce roku 2065 je očekáván pokles na 5,02–6,75 mil. V pří-

Tab. 3 Očekávaný vývoj struktury obyvatel podle hlavních věkových skupin (1. 1.) (Expected development of population structure by main age groups, 1st January)

Rok	Počet obyvatel				Relativně (v %)			Index stáří ¹⁾	Index ekonomického zatížení ²⁾	Průměrný věk
	celkem	0–14	15–64	65+	0–14	15–64	65+			
Nízká varianta projekce										
2009	10 467 542	1 480 007	7 431 383	1 556 152	14,1	71,0	14,9	105	54	40,5
2010	10 490 631	1 490 037	7 403 098	1 597 496	14,2	70,6	15,2	107	55	40,7
2020	10 613 188	1 635 076	6 840 481	2 137 631	15,4	64,5	20,1	131	67	42,8
2030	10 490 588	1 394 063	6 662 124	2 434 401	13,3	63,5	23,2	175	72	45,4
2040	10 186 695	1 239 762	6 196 096	2 750 837	12,2	60,8	27,0	222	78	47,4
2050	9 837 300	1 269 835	5 448 213	3 119 252	12,9	55,4	31,7	246	95	48,5
2066	9 053 624	1 070 047	5 016 374	2 967 203	11,8	55,4	32,8	277	97	50,0
Střední varianta projekce										
2009	10 467 542	1 480 007	7 431 383	1 556 152	14,1	71,0	14,9	105	54	40,5
2010	10 503 408	1 492 263	7 412 465	1 598 680	14,2	70,6	15,2	107	55	40,6
2020	10 797 484	1 682 797	6 948 298	2 166 389	15,6	64,4	20,1	129	67	42,7
2030	10 908 419	1 509 161	6 882 301	2 516 957	13,8	63,1	23,1	167	73	45,2
2040	10 873 660	1 398 991	6 560 685	2 913 984	12,9	60,3	26,8	208	80	47,0
2050	10 842 320	1 500 915	5 965 878	3 375 527	13,8	55,0	31,1	225	97	47,9
2066	10 666 055	1 404 192	5 850 294	3 411 569	13,2	54,8	32,0	243	100	49,0
Vysoká varianta projekce										
2009	10 467 542	1 480 007	7 431 383	1 556 152	14,1	71,0	14,9	105	54	40,5
2010	10 519 279	1 493 576	7 426 301	1 599 402	14,2	70,6	15,2	107	54	40,6
2020	11 025 030	1 732 582	7 103 052	2 189 396	15,7	64,4	19,9	126	67	42,6
2030	11 408 028	1 630 839	7 190 871	2 586 318	14,3	63,0	22,7	159	73	44,8
2040	11 687 306	1 571 496	7 051 488	3 064 322	13,4	60,3	26,2	195	80	46,6
2050	11 998 183	1 744 356	6 619 584	3 634 243	14,5	55,2	30,3	208	97	47,3
2066	12 391 684	1 739 537	6 748 963	3 903 184	14,0	54,5	31,5	224	102	48,4

¹⁾ Počet osob ve věku 65 a více let na 100 dětí ve věku 0–14 let.

²⁾ Počet dětí ve věku 0–19 let a osob starších 65 let na 100 osob ve věku 20–64 let.

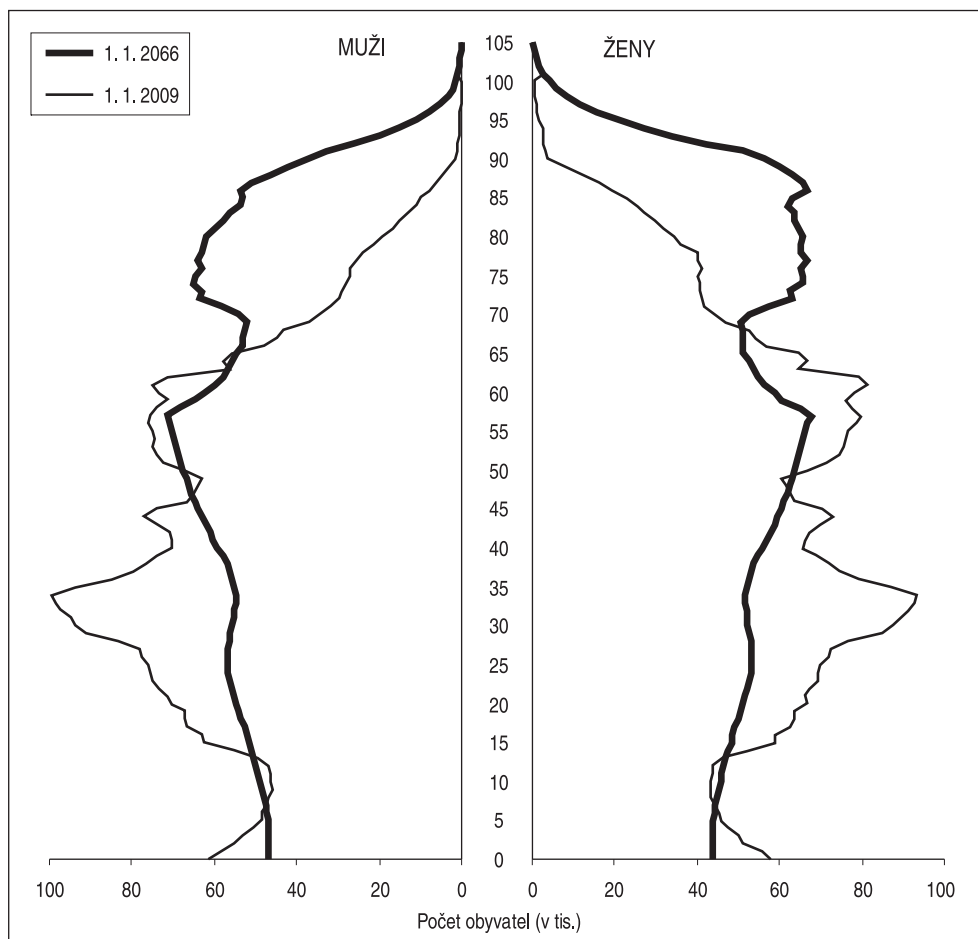
padě naplnění předpokladů střední varianty se tak bude jednat o pětinové snížení, v případě nízké až o téměř jednu třetinu, podle vysoké by se jednalo o pokles o necelou desetinu. Podíl osob ve věku ekonomické aktivity se sníží ze současných 71,0 % na 54,5–55,4 % v horizontu projekce.

K nejvýraznějším změnám dojde bezesporu ve věkové kategorii 65 a víceletých. Obyvatel v tomto věku výrazně přibude. V růstu jejich počtu se budou odrážet zejména nepravidelnosti věkové struktury a očekávané další (nemalé) prodlužování naděje dožití. Významný růst počtu a podílu osob starších 65 let nastane podle všech variant projekce. Absolutně jejich počet vzroste ze současných 1,56 mil. na 2,97–3,90 mil. osob (v závislosti na variantě projekce) ke konci roku 2065, jejich relativní zastoupení v populaci z dnešních 14,9 % na 31,5–32,8 %. Základním znakem vývoje obyvatelstva České republiky v nadcházejících desetiletích tak bude jednoznačně progresivní stárnutí. Tempo a intenzita bude determinována posuny nepravidelností současně věkové struktury. Podíl starších osob bude zrychleně narůstat v příštích několika letech v souvislosti s přesunem silných válečných a poválečných ročníků přes věkovou hranici 65 let. Věku 65 let již nyní dosáhly osoby ze silných válečných ročníků (1940–1944), v posledních 5 letech se tak obnovil výraznější vzestup zastoupení této složky v populaci. Další zintenzivnění je očekáváno až v důsledku vstupu osob narozených v době vrcho-

líci vlny zvýšené porodnosti v 70. letech minulého století do této věkové kategorie. Uvnitř skupiny seniorů navíc dojde k významným strukturálním změnám. Nejvíce přibude osob v nejvyšším věku. Počty osob ve věku nad 85 let narůstaly již v posledních několika letech, tohoto věku se dožívaly osoby narozené v období kompenzačního vzestupu porodnosti po první světové válce. Po roce 2025 však nastane výrazné zrychlení přírůstku osob této věkové kategorie – do věku nad 85 let se budou dostávat početně silné generace 1940 a mladší. Další vlna zrychlení pak nastane v posledních přibližně deseti letech prognózovaného období v souvislosti se vstupem narozených v 70. letech minulého století do tohoto věku. Celkově se počet osob ve věku 85 a více let do roku 2066 zvýší 7,5násobně, když celá kategorie 65 a víceletých se zhruba zdvojnásobí. Podle střední varianty dojde k vzestupu počtu těchto osob ze současných 136,7 tis. na 1,02 mil. Každý desátý obyvatel České republiky by tak měl být starší 85 let.

Počínaje rokem 2006 osoby starší 65 let v ČR početně převažují nad dětmi ve věku 0–14 let a tato relace by se podle projekce ČSÚ již změnit neměla. Index stáří v budoucnu navíc

Graf 6 Současná a očekávaná věková struktura, střední varianta (Present and expected age structure, medium variant)

výrazně poroste, ze současných 105 seniorů na 100 dětí by podle střední varianty v polovině 20. let 21. století překročil hranici 150, na sklonku 30. let hranici 200, v horizontu projekce by pak na 100 dětí připadalo 243 osob starších 65 let. Nevyhnutelný je také trend zvyšujícího se indexu ekonomického zatížení, porovnávající počet osob v ekonomicky neaktivním a v ekonomicky aktivním věku (zde 20–64 let), který podle všech variant směřuje k hodnotě 100, tedy k početnímu vyrovnání obou skupin. Z ekonomicky závislých skupin bude na významu nabývat kategorie osob ve vyšším věku. Díky nestejnému vývoji velikosti skupiny dětí a osob ve vyšším věku bude zhoršování poměru počtu osob ve věku ekonomické aktivity k osobám starším 65 let ještě výraznější. Poslední reálné údaje (k 1. 1. 2009) ukazují na poměr zhruba 4,5 osoby ve věku 20–64 let na 1 osobu ve věku nad 65 let, v roce 2065 to bude pouze 1,5 osoby.

Průměrný věk obyvatel České republiky se v roce 2065 bude pohybovat mezi 48 a 50 lety, což je o 8–10 let více než dnes. Pro populaci žen platí průměrný věk v současnosti zhruba o 3 roky vyšší než pro populaci mužů (42,0 vs. 38,9), do konce hodnoceného období se rozdíl o něco sníží, přibližně na 2,5 roku.

Populační stárnutí a s tím související růst ekonomického zatížení aktivní populace povede k výraznému vzestupu počtu osob s nárokem na starobní důchod. Současná právní úprava, po novele zákonem č. 306/2008 Sb., zavádí další postupné zvyšování důchodového věku na 65 let pro muže a 62–65 let pro ženy (podle počtu vchovaných dětí). Tato novela sníží očekávaný počet osob s nárokem na starobní důchod nejvíce v letech 2038–2040 – o asi 450 tisíc, v horizontu projekce pak zhruba o 280 tisíc. Podle schválených právních úprav a očekávaného demografického vývoje podle střední varianty projekce však lze odhadovat nárůst počtu osob s nárokem na starobní důchod ze současných 2,15 mil. (2,06 mil. vyplacených starobních důchodů) až na 3,46 mil. ke konci roku 2065.

Pokud by bylo saldo zahraniční migrace nulové nebo dokonce záporné, mělo by to pro populační situaci České republiky nepříznivý dopad. Kromě toho, že by úbytky obyvatel nastaly dříve (při předpokladech vývoje úrodnosti a úmrtnosti zahrnutých ve střední variantě již za 10 let) a byly by větší, znamenalo by to také rychlejší demografické stárnutí. Očekávaná věková struktura migrantů je totiž mladší než struktura „domácí“ populace. Podíl dětí v populaci by tak byl bez přílivu migrantů nižší, menší by bylo také zastoupení osob v ekonomicky aktivním věku, procento starších osob naopak vyšší – 34,5 % oproti 32,0 % k 1. 1. 2066 podle střední varianty s migrací.

S předpokládanými kladnými přírůstky obyvatel zahraniční migrací bude narůstat podíl cizinců v populaci. V současné době Česká republika patří mezi evropské země s nízkým (podprůměrným) podílem cizinců v obyvatelstvu. K 31. 12. 2008 Ředitelství služby cizinecké policie evidovalo celkem 438,3 tis. cizinců s povolením k pobytu v České republice, kteří tvořili 4,2 % populace. Osob s jiným než českým státním občanstvím u nás přibývá dlouhodobě, v posledních letech intenzivněji. Budoucí odhad velikosti populace cizinců žijících na území ČR lze nepřímou odhadnout pomocí očekávaného salda migrace. Výsledkem načítání salda za jednotlivé roky celého prognózovaného období ve střední variantě je přírůstek ve výši 1,49 mil., což představuje 18,1 % populace ČR k 1. 1. 2066. Část cizinců se však stane občany ČR (část salda také mohou tvořit občané ČR – dosavadní vývoj salda stěhování občanů ČR je ale nepravidelný, v některých letech bylo saldo kladné, v jiných naopak záporné). Ve skutečnosti lze tak očekávat podíl cizinců o něco nižší, avšak nikoliv podstatně. Při ročních ziscích zahraničním stěhování 15 tis. osob podle nízké varianty projekce by „podíl cizinců“ mírně překročil 14 procent, při ziscích 40 tis. osob ročně zakomponovaných ve vysoké variantě by mezi obyvateli ČR byla více jak pětina osob s jiným než českým státním občanstvím (podíl kumulovaného salda migrace na velikosti populace k 1. 1. 2066 by byl 21,9 %).

Závěr

Výsledky projekce a z ní odvozené závěry je třeba chápat vždy podmíněně s ohledem na přijaté scénáře očekávaného vývoje. Charakteristickým rysem každé projekce a prognózy je totiž neurčitost. I když výsledky nemusí být budoucím vývojem plně potvrzeny, je nepochybné, že základní vývojové tendence, vyplývající z Projekce 2009, v příštích zhruba padesáti letech nastanou.

S jistotou lze říci, že hlavním fenoménem budoucího populačního vývoje v České republice bude stárnutí obyvatelstva (možná nejrychlejší v Evropě), které přinese významné strukturální změny populace ČR. To přinese dosud neřešené problémy, zasahující do mnoha oblastí fungování společnosti a vynutí si (konečně) pozornost nejen demografů, ale i politiků a politologů, ekonomů, sociologů a dalších. Vždyť např. dosavadní úpravy důchodového systému, vydávané často politiky za reformu, nejsou ničím jiným, než změnou v nastavení parametrů stávajícího systému důchodového pojištění s cílem zmírnit negativní dopady změn ve věkové struktuře obyvatelstva. K zásadní reformě důchodového systému chybí politická vůle a dnes také, bohužel, finanční prostředky.

I když předpokládáme, že Česká republika zůstane zemí atraktivní pro imigraci a bude obyvatelé ze zahraničí získávat, nezvrátí ani případná masivnější imigrace trend stárnutí populace. Navíc i celkový počet obyvatel bude v dlouhodobém výhledu spíše stagnovat či klesat. Migrační zisky vedoucí k početnímu růstu obyvatel by musely být v řádu nad 40 tis. ročně a zřejmě i z mimoevropských zdrojů, což by při xenofobních náladách české populace přineslo další jen obtížně řešitelné problémy.

Podrobné výsledky o počtech obyvatel a složení podle pohlaví a věku spolu s vybranými souhrnnými analytickými ukazateli (parametry) všech tří variant projekce jsou zveřejněny na internetových stránkách Českého statistického úřadu (<http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>). V lednu 2010 k projekci za Českou republiku přibyly i projekce za oblasti a kraje, které byly vypracovány v jedné variantě, odpovídající republikové střední variantě bez migrace (uvažována nebyla ani vnitřní migrace).

TEREZIE ŠTYGLEROVÁ vystudovala demografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Po skončení studií v roce 1999 do roku 2006 pracovala v Českém statistickém úřadě v odboru statistiky obyvatelstva, kde se věnovala zejména analýze demografického vývoje, problematice statistiky zemědělných podle příčin smrti a činnosti v oblasti populačních projekcí. Po rodičovské dovolené se vrátila do Českého statistického úřadu a od května 2009 vede oddělení demografické statistiky.

MICHAELA NĚMEČKOVÁ vystudovala demografii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Od roku 2007 pracuje v Oddělení demografické statistiky Českého statistického úřadu, kde se věnuje zejména analýze demografického vývoje a oblasti metodiky.

MIROSLAV ŠIMEK vystudoval na Vysoké škole ekonomické v Praze obor statistika. V letech 1967–2007 do odchodu do důchodu pracoval ve statistických orgánech, od roku 1989 jako vedoucí oddělení demografické statistiky. V letech 1971–1978 byl zaměstnán na katedře statistiky VŠE jako odborný asistent. Věnoval se především populačním prognózám a technologii zpracování rozsáhlých datových souborů.

Literatura

- Kretschmerová, T. – Šimek, M. Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2050. *Demografie*, 46 (2), s. 91–99.
- Štyglerová, T. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2008. *Demografie*, 51 (3), s. 153–172.
- Populační vývoj České republiky 2007*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2008.
- Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2065*. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2009edicniplan.nsf/p/4020-09>. Praha: ČSÚ, 2009.
- Projekce obyvatelstva ČR do roku 2050*. Praha: ČSÚ, 2004.
- Populační prognóza ČR do roku 2050*. Praha: ČSÚ, 2004.
- Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2008*. Praha: ČSÚ, 2009.
- Eurostat Database, Population. Dostupné z: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>
- www.mortality.org

http://www.ined.fr/fr/pop_chiffres/france/projections/
http://www.statistik.at/web_de/statistiken/bevoelkerung/demographische_prognosen/bevoelkerungsprognosen/index.html
<http://esa.un.org/unpd/wpp2008/index.htm>

Summary

The latest population projection of the Czech Statistical Office of 2009 was prepared in a standard way, using three variants that differ in assumptions of all components of population development. Similarly to the Projection of 2003 increase in fertility rate and life expectancies and positive net migration have been fundamental expectations. As the recent demographic development surpassed expectations of the previous projection (fertility rate and life expectancies rose quicker and net migrations in the last two years were significantly higher), the assumptions of fertility and mortality have been re-evaluated towards higher values. The results of the latest projection of the Czech Statistical Office show possible maintaining of the current population size, by fulfilment of the assumptions embedded in the high variant even population growth. However the natural increase, which has been again recorded in the last three years, seems to be unsustainable. Thus, only (expected) migration gains can ensure population growth or slower decrease respectively in the medium and long term perspective. The most important future changes regard to the age distribution. Coming decades will bring progressive demographic ageing. Except the assumptions of total fertility rate below simple reproduction and further lengthening of human life the unevenness of present age structure will substantially determine the future development. In fifty years, almost one third of population will be older than 65, index of ageing will rise from 105 in 2008 to 244 in 2065 (medium variant) and average age of population will approach 50 years. Expected migration gains will lead to the significant growth of population of foreigners in the Czech Republic.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

2009, ROČNÍK 45, ČÍSLO 5

STATI

- Kateřina Vráblíková: Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích* 867
Petr Pakosta: Proč chceme děti: hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice 899

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

- Natalie Simonová, Petr Soukup: Reprodukce vzdělanostních nerovností v České republice po sametové revoluci v evropském kontextu* 935
Martin Lux, Tomáš Kostelecký, Martina Mikeszová, Petr Sunega: Vybrané faktory stojící za vysokými cenami bytů v Praze 967
Petr Matějů, Tomáš Konečný, Simona Weidnerová, Hans Vossensteyn: Financování studia a vývoj v nerovnostech v přístupu k vysokoškolskému vzdělávání v České republice a Nizozemsku 993

DISKUSE, ESEJE, JUBILEUM, MEDAILONY, NEKROLOG, RECENZNÍ ESEJ, RECENZE, ZPRÁVY

Informace o předplatném a objednávkách vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review – redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,
tel. +420 222 221 761, fax +420 222 220 143, e-mail: sreview@soc.cas.cz

---

VÝVOJ REGIONÁLNÍ DISTRIBUCE OBYVATELSTVA V ČESKU V LETECH 1869–2009*)

MARTIN HAMPL – JAN MÜLLER

Development of Regional Distribution of Population in the Czech Republic 1869–2009

Long-term development of population distribution in the Czech Republic is analyzed by the units of the new administrative territorial organization. The objective of the monitoring is on the one hand, the verification of the general regularities of development in the population distribution (orientation in concentration changes during the industrial period, etc.) and on the other hand, the identification of the major regional differences in the dynamics and the course of population concentration.

Keywords: geographical distribution of population, long-term tendencies, regional variability, geographical concentration as a diffusion process.

Demografie, 2010, 52: 15–26

Změny územního rozložení obyvatelstva, a zejména pak populační růst měst, patří k tradičním tématům nejen geografického, nýbrž i demografického, sociologického, historického či ekonomického studia. Přestože se jedná o problematiku dlouhodobě a systematicky zpracovávanou, je její význam stále značný. Je tomu tak z několika důvodů. Za prvé se jedná o kvalitativně nové proměny spojené s rozvojem metropolizačních procesů a v jejich rámci procesů suburbanizačních. Přestože koncentrační orientace vývoje rozmístění obyvatelstva, charakteristická pro industriální stádium vývoje společnosti, je již ve vyspělých (postindustriálních) zemích v podstatě ukončena, dochází i zde k selektivním tendencím v distribuci obytných funkcí právě v rámci vřídících center vyššího řádu, tj. metropolitních areálů (viz suburbanizační procesy). V zemích rozvojových pak koncentrační vývoj dosud – a to často dramaticky – pokračuje. Za druhé jsou zvláště dlouhodobé procesy koncentrace obyvatelstva výjimečně vhodným předmětem studia vývojových zákonitostí geografické organizace společnosti, neboť byly v industriálních fázích reprezentativním indikátorem komplexních změn této organizace: viz často zdůrazňovaný soulad v průběhu industrializace, urbanizace i demografické revoluce a následně integrální povaha celého modernizačního procesu (*Purš, 1973; Pavlík et al., 1986; ale viz i Feldman – Moore, 1962; Moore, 1963 aj.*). V porovnání s ostatními hlavními modernizačními procesy má přítom právě vývoj územní diferenciacce obyvatelstva výrazně kvalitnější empirickou/datovou základnu, ať již jde o územní podrobnost, tak i o dlouhodobou srovnatelnost. V tomto smyslu je také nejlepším východiskem systémového zpracování nejen v úrovni empirických analýz, ale i v úrovni navazujících generalizací a teoretických konstrukcí.

Zaměření následujícího sledování odpovídá druhému typu z výše uvedených tématik, a tedy hodnocení dlouhodobých tendencí vývoje územní koncentrace obyvatelstva. Přestože je omezeno na území Česka a převážně jen na vývoj v industriální epoše, mohou mít příslušné generalizace širší platnost, neboť Česko patří jistě k typu „starých“ industriálních zemí. Navíc v jiných studiích byla obecná platnost těchto generalizací doložena stejně jako jejich

---

*) Příspěvek byl zpracován díky finanční podpoře grantu č. 402/08/0484 GA ČR a výzkumného záměru č. MSM 0021620831MŠMT ČR.

historické zařazení ve smyslu teorie stadií (Hampl, 2005 aj. a v řadě ohledů viz i Kárníková, 1965 nebo Horská et al., 2002). Prvým cílem je tedy další empirické ověření dříve stanovených pravidelností geografické koncentrace (nejen) obyvatelstva, a to včetně prodloužení sledování až do současnosti.

Druhým cílem studia je analýza regionální variability úrovně a vývoje koncentrace vyúsťující do typologie krajů. Propojení obecných a individuálních charakteristik sledovaných územních celků může být určitým empirickým příkladem (event. i modelem) pro doložení komplementarity nomotetických a idiografických přístupů (viz Hampl, 2008). Navíc se zde nabízí zhodnocení regionální (krajské) diferenciacce v časovém průběhu koncentrace jako procesu geografické difúze (Hägerstrand, 1967, aj.), avšak nikoliv ve smyslu prostorového šíření negeografických změn, ale ve smyslu prostorového šíření změn geografické organizace samotné (rozvíjení hierarchie center, prohlubování vnitřní polarizace).

Vyhodnocení dlouhodobých tendencí a dosažené úrovně regionální koncentrace obyvatelstva z hlediska současného územně správního členění je třetím, relativně již parciálním cílem tohoto studia. Směřuje alespoň zprostředkovaným způsobem k posouzení sociogeografické organičnosti (přirozenosti) administrativních jednotek. Z tohoto důvodu je ovšem nezbytné odstranit nejzávažnější rozdíly ve vymezení správních (normativních) a přirozených celků prostřednictvím spojování měst a jejich zázemí a podobnými úpravami. Vzhledem k rozdílné velikosti krajů a odlišné četnosti jednotek jejich vnitřního členění je možno dále diskutovat eventuální podmíněnosti zjištěných pravidelností podrobností územního členění na jedné straně a organičnosti vymezených jednotek na straně druhé.

Metodika hodnocení

Z metodického hlediska mají klíčový význam tři typy otázek, tj. vymezení a vnitřní členění sledovaného období, stanovení měřítkové úrovně a druhů územních jednotek a konečně specifikace indikátorů úrovně a změn geografické koncentrace obyvatelstva a regionální variability této úrovně. Je pochopitelné, že u prvního i druhého typu problémů má zásadní podmiňující vliv dostupná datová základna. Vymezení začátku sledovaného období je proto určeno datem prvního tzv. moderního sčítání obyvatelstva (1869), konec období pak odpovídá aktuálním údajům průběžné evidence obyvatelstva ČSÚ ke konci roku 2008, resp. k 1. 1. 2009. S výjimkou posledního údaje jsou vesměs využity výsledky cenzů, které současně určují vnitřní časové členění hodnoceného období (zhruba desetileté, převážně však dvacetileté etapy). Z pohledu reálného průběhu procesu koncentrace obyvatelstva je možno konstatovat, že v letech 1869–2009 proběhl téměř celý vývoj industriálního typu a byl nastartován vývoj typu postindustriálního. Přitom o změnách v nejranějším industriálním období – postupný a relativně pomalý nástup koncentračních tendencí – je informací dostatek (viz Kárníková, 1965; Hampl et al., 1987 aj.). V tomto smyslu mohou poskytovat analýzy změn ve zvoleném období reprezentativní základnu pro generalizované vyhodnocení celého industriálního stadia i pro rozlišení industriálních a postindustriálních tendencí. Totéž platí pro postižení průběhu koncentrace i hlavních charakteristik jeho regionální variability.

Důležitou otázkou je i volba vhodných územních jednotek a jejich soustav. Vzhledem k obvyklému územnímu členění údajů podle administrativních celků je v podstatě vždy dána přednost sledování podle správních, resp. samosprávných jednotek, a nikoliv podle jednotek ze sociogeografického hlediska přirozených/organických. Tak tomu je i v tomto sledování, kde však „normativní“ administrativní jednotky jsou sekundárně upraveny tak, aby se jejich organičnost zvýšila. Toho lze dosáhnout převážně spojováním regionálních středisek a jejich zázemí nebo spojením vzájemně silně propojených jednotek, event. zahrnutím velmi malých jednotek do větších celků. Celkem jsou hodnoceny jednotky dvou měřítkových úrovní: (i) mezoregionální odpovídající současným krajům při pochopitelném spojení Prahy a Středočeského kraje (13 celků) a (ii) mikroregionální odpovídající upraveným správním obvodům

obcí s rozšířenou působností (190 celků). S výjimkou výše uvedené úpravy krajů se změny jednotek týkaly pouze mikroregionální úrovně a až na případ rozdělení velkého a vývojově neorganického správního obvodu Karlových Varů se jednalo o spojování správních obvodů – viz přehled u tab. 1. K diskusi normativní a přirozené podstaty regionálních jednotek je vhodné připojit ještě dvě poznámky. Za prvé platí, že vývojová hodnocení vyžadují sledování stabilní soustavy jednotek, tedy v podstatě jednotek normativního typu, neboť přirozené regiony se v průběhu vývoje měnily (viz selektivní tendence v soustavě regionálních středisek – Hampl *et al.*, 1987). Základní vývojová orientace změn se přitom dostatečně prosazuje i při sledování normativní soustavy jednotek. Za druhé je možné porovnávat výsledky hodnocení pro různé formy (obdobně upravované) územně administrativního členění – v případě Česka především pro stav v letech 1949–1960, po roce 1960 a po roce 2003. Zřetelnost a opakovanost zjištěných pravidelností koncentrace u příslušných variant územního členění současně základním způsobem ověřuje stupeň přirozenosti/organičnosti administrativních celků. Jiným nástrojem takového ověření může být i porovnání administrativních soustav s výsledky sociogeografických regionalizací v posledním půlstoletí. Z těchto porovnání vyplývá relativně vysoká organičnost administrativních jednotek v období 1949–1960 a naopak nízká organičnost jednotek soustavy zavedené v roce 1960 (viz i Hampl *et al.*, 1987).

Pokud jde o výběr, resp. o konstrukci hodnotících ukazatelů, je respektována v první řadě návaznost na dříve zpracované studie. Jedná se v podstatě o tři typy charakteristik odpovídajících třem hlavním aspektům hodnocení:

- 1) Míra územní nerovnoměrnosti (koncentrace) obyvatelstva je definována jako bod na Lorenzovu oblouku: podíl území (%), na němž žije nekonzentrovaná/rozptýlená polovina obyvatelstva hodnocené jednotky (označená H), může nabývat hodnot od 50 do 100. Změrně je tato charakteristika měřítkově relativizována: makroregionální úroveň diferenciací odpovídá Česku členěnému podle mezoregionů (upravených krajů) a mezoregionální úroveň odpovídá členění mezoregionů podle mikroregionů (upravených správních obvodů obcí s rozšířenou působností). Podrobnost vnitřního členění je takto relativně zachována pro obě sledované, měřítkově odlišné, diferenciací. To je podmínkou i jejich srovnatelnosti jak z hlediska míry koncentrace, tak z hlediska dynamiky koncentračního procesu. Vedle individuálních celků je také charakterizován „průměrný“ kraj, resp. mezoregion (nevážený průměr hodnot 13 mezoregionů, jakožto řádově rovnocenných jednotek).
- 2) Pro hodnocení regionální a vývojové variability úrovně koncentrace jsou užity tradiční charakteristiky. V případě vývojových srovnání je však nutno zdůraznit omezenou vypočítací schopnost variačního koeficientu v porovnání se směrodatnou odchylkou vzhledem ke zvyšování průměrné hodnoty H.
- 3) Konečně pro bližší postižení regionálních rozdílů v průběhu koncentrace, a tedy i v průběhu geografické difúze koncentračního procesu, jsou použity dvě charakteristiky „ranosti“ příslušného růstu nerovnoměrnosti v rozložení obyvatelstva. Prvá je převzata z předchozích studií – tzv. časový medián odpovídající roku, kdy bylo dosaženo poloviny nárůstu hodnoty H za celé období (Hampl *et al.*, 1987; Hampl, 1994). Druhá charakteristika je citlivější a diferencovaně váží změny úrovně H v dvacetiletých etapách období 1869–1991: viz poznámky u tab. 2. Je označena jako ranost/opožďenost koncentračního procesu.

Základní charakteristiky koncentračního procesu

Výchozím rámcem pro hodnocení vývoje územní koncentrace obyvatelstva v Česku jsou celkové charakteristiky úrovně nerovnoměrnosti, jejich mezoregionální variability a průběhu jejich změn. Podstatné údaje uvádí především tab. 1., údaje doplňující pak tab. 2. a 5.

Úvodem je nutno konstatovat, že získané výsledky jsou v první řadě dalším empirickým potvrzením dříve formulovaných generalizací/pravidelností koncentračních procesů (byť specifikovaných pro prostor Česka), a to při aplikaci „nového“ územního členění. V tomto smyslu

je určitým přínosem i zjištění omezené závislosti výsledků analýz klíčových vývojových procesů na podrobnosti územního členění, pakliže jsou alespoň základním způsobem územní jednotky kvalitativně (organicky) „upraveny“.

Tab. 1 Vývoj územní koncentrace obyvatelstva a její regionální variability v Česku (1869–2009) [The development of territorial concentration of population and its regional variations in the Czech Republic (1869–2009)]

Rok	Úroveň nerovnoměrnosti H			Mezoregionální variabilita úrovně nerovnoměrnosti		
	makroregionální	mezoregionální	rozdíl	variální rozpětí	směrodatná odchylka (S)	variální koeficient (v)
1869	58,23	59,50	1,27	12,06	3,69	6,20
1890	59,84	61,43	1,59	18,11	5,24	8,53
1910	61,96	65,14	3,18	23,47	7,10	10,90
1930	63,61	67,06	3,45	27,29	7,91	11,79
1950	65,21	69,65	4,44	28,14	7,89	11,33
1970	66,11	71,91	5,80	28,82	8,32	11,57
1991	66,12	72,79	6,67	26,87	8,05	11,06
2009	66,41	72,66	6,25	26,26	7,87	10,83

Pozn.:

- 1) Úroveň nerovnoměrnosti (H) je vyjádřena procenty území, na němž žila „rozptýlená“ polovina obyvatelstva.
- 2) Makroregionální úroveň odpovídá diferenciaci Česka podle upravených krajů (Praha byla spojena se Středočeským krajem), tj. podle 13 vnitřních jednotek.
- 3) Mezoregionální úroveň odpovídá „průměrnému kraji“ vnitřně diferencovanému podle upravených obvodů obcí s rozšířenou působností – celkem 190, tj. v průměru cca 15 vnitřních jednotek v kraji. Úpravy obvodů zohlednily potřebu sociogeografické organičnosti jednotek – spojení měst s jejich zázemím a vyloučení územně malých obvodů.
Spojení obvodů středisek:
Praha + Černošice, Brandýs n. Lab. – Stará Boleslav, Říčany
Rumburk + Varnsdorf
Jablonec n. Nis. + Železný Brod
Ústí n. Orl. + Česká Třebová
Brno + Kuřim, Rosice, Šlapanice
Zlín + Otrokovice
Opava + Kravaře
Ostrava + Bohumín, Havířov, Hlučín, Karviná, Orlová
Třinec + Český Těšín
V jediném případě došlo k rozdělení obvodu – vyčlenění Toužimka (obvody obcí s pověřeným úřadem Toužim a Žlutice + vojenský újezd Hradiště) z obvodu Karlových Varů vzhledem k značnému územnímu rozsahu a vývojové odlišnosti na jedné straně a extrémně nízkému počtu obvodů v Karlovarském kraji na straně druhé.
- 4) Tučně vyznačené hodnoty odpovídají hodnotám maximálním.

Prameny: Výsledky příslušných cenzů, k 1. 1. 2009 pak údaje z průběžné evidence obyvatelstva – ČSÚ, Praha.

Z hlediska obecných pravidelností je oprávněné zdůrazňovat na prvním místě všeobecné uplatnění koncentrační orientace v industriálním období. K růstu nerovnoměrností došlo na úrovni makroregionální i mezoregionální diferenciaci a v rámci mezoregionální diferenciaci pak ve všech individuálně sledovaných jednotkách. Generalizujícím způsobem je možné charakterizovat i samotný průběh koncentrace obyvatelstva v industriálním období, a to formou S-křivky. Nejvyšší dynamiku změn vykazovalo období 1890–1910, resp. 1890–1900 s tím, že pouze na makroregionální úrovni diferenciaci byl růst koncentrace podle desetiletí nejrychlejší v letech 1921–1930 (především v důsledku vzniku samostatné Československé republiky a odpovídajícímu výraznému růstu hlavního města).

Obecně platná vývojová orientace není pochopitelně v rozporu s regionální diferenciací v úrovni, dynamice a průběhu koncentračních procesů. I u této diferenciaci se však prosazovaly podmiňující faktory nejen specifického nebo unikátního typu, nýbrž i faktory typu relativně obecného. Zdůraznit je nutno čtyři takové faktory:

- (i) Vývojová úroveň ve smyslu teorie stadií. Je zřejmé, že proces územní koncentrace obyvatelstva je ve své dynamické a jednosměrné podobě spojen v podstatě pouze s industri-

álními, resp. modernizačním stadiem vývoje společnosti. Je to tedy historicky omezený proces, což konečně vyjadřuje i jeho postupné zrychlování a později zpomalování (průběh ve formě S-křivky) v rámci industriální vývojové fáze samotné. V případě Česka to dokládají údaje pro obě řádovostní úrovně, a to včetně relativní stagnace dosaženého stupně územní koncentrace od 90. let minulého století. S nástupem postindustriálních tendencí tedy dochází k postupnému „usazování“ stavu spojeného s nevýznamnou fluktuací: nepatrný pokles koncentrace v 90. letech a naopak nepatrný růst koncentrace na makroregionální úrovni po roce 2000. Všeobecně je možno proto konstatovat ztrátu komplexní vypovídající schopnosti změn v distribuci obyvatelstva v postindustriálním období a kvalitativní proměnu koncentračního procesu. Extenzivní formy územní koncentrace jsou nahrazovány formami intenzivními: zvyšování vlivu hlavních center (jejich řídicích a inovačních funkcí) a s tím spojený růst významu vztahové organizace (viz i Hampl, 2005).

- (ii) Řádovostně měřítková úroveň. Všeobecně platí, že dynamika koncentračních tendencí se v rámci národních systémů zvyšuje v závislosti na snižování měřítkového řádu regionálních celků, a to až do úrovně elementárních nodálních regionů (podrobněji viz Hampl, 1998). To alespoň omezeně potvrzují i uvedené údaje o makroregionální a mezoregionální diferenciaci úrovní územních nerovnoměrností v Česku. Klíčový význam má tady pochopitelně faktor vzdálenosti, který podmiňuje intenzitu regionálních procesů (dojíždka za prací a službami, migrace, výrobní kooperace apod.) a odpovídající dosažený stupeň vnitřní polarizace typu jádro – zázemí.
- (iii) Od obou základních, výše uvedených faktorů (a dimenzí) podmiňujících diferenciaci úrovní i vývoje územní koncentrace (nejen) obyvatelstva je možno odvozovat i třetí podmiňující faktor, který lze označovat za „hierarchický“ v užším slova smyslu. Protože procesy koncentrace/polarizace probíhaly na různých měřítkových úrovních (byť s rozdílnou dynamikou), byla postupně vytvářena celá hierarchická soustava jader, která se uplatňovala současně jak na měřítkové jednoúrovňové diferenciaci, tak i v rámci řádovostně měřítkové diferenciaci celého (národního) regionálního systému. V případě Česka to názorně dokládá rozdílná úroveň vnitřní polarizace pražského mezoregionu (s makroregionálním centrem) a regionu Vysočina, se střediskem Jihlavou (pouze mikroregionální středisko). Souběžně s vytvářením hierarchické soustavy center se zvyšovala i mobilita obyvatelstva, což vedlo k postupnému zvětšování regionů téhož, kvalitativně určeného měřítkového řádu (např. elementárního nodálního regionu definovaného relativní uzavřeností každodenní dojíždky za prací a základními službami). S tímto měřítkovým posunem regionálních integrujících vztahů/procesů souvisí i pozdější proměna formy samotných center z nodální na nadnodální (metropolitní areály), a také určitý měřítkový posun koncentrace (metropolizace zahrnující suburbanizaci).
- (iv) Projevem vývojové diferenciaci je nejen základní etapizace celkové posloupnosti změn, ale i rozdílná vyspělost regionů, a proto i časový nesoulad v nastartování a průběhu koncentračního procesu. Zřejmá je zde také spojitost (a podmíněnost) s hierarchickou organizací regionů a jejich systémů. V tomto smyslu je možno zdůrazňovat další pravidelnosti ve vývoji regionální diferenciaci, které odpovídají modelům geografické difúze změn, a to při kombinaci forem hierarchické a sousedské difúze.

Charakterizované faktory podmiňující regionální diferenciaci koncentračních procesů je ovšem nutné pojímat jen jako obecné typy podmíněností a odpovídajících rozrůznění. V reálném vývoji se jejich působnost projevuje v rozmanitých kombinacích a je sekundárně modifikována i dalšími, regionálně specifickými podmínkami. Jejich vliv a odpovídající individuální variabilita regionálního vývoje bude blíže analyzována až v další části. Propojení relativně obecných a relativně specifických, resp. i unikátních úrovní studia reálných procesů je konečně i hlavním cílem celého sledování. Rámcem i obecným východiskem tohoto propojení je

sledování vývoje regionální variability v úrovni geografické nerovnoměrnosti rozmístění obyvatelstva – viz údaje v tab. 1. Jestliže vývoj úrovně této nerovnoměrnosti lze ve všech sledovaných případech idealizovat průběhem S-křivky, pak vývoj variability této úrovně v souboru 13 mezoregionů již nikoliv, resp. jen v omezeném období (podle typu ukazatelů buď jen do roku 1970, nebo dokonce jen do roku 1930). V posledních fázích koncentračního procesu docházelo tedy k snižování zmíněné variability, a tedy vlastně k částečné homogenizaci mezoregionů z hlediska úrovně jejich vnitřní polarizace. Všeobecná tendence k růstu geografické nerovnoměrnosti („plně“ vyvinutý růst podle S-křivky) je tedy spojená i s částečnou „strukturální“ homogenizací souboru regionů z hlediska dosažené úrovně této nerovnoměrnosti (částečná proměna změny růstu z formy S-křivky na formu cyklickou). Zvyšování vnitřní polarizace regionů (typu jádro-zázemí, event. jádro-periferie) je tedy všeobecnou tendencí, avšak její projevy jsou navzdory rozdílům v hierarchickém postavení středisek a různé vyspělosti regionů ve svém výsledku částečně podobné! Úroveň výsledné vnitřní polarizace regionů je v tomto smyslu i projevem obecné – hierarchické – formy jejich uspořádání, jejich strukturace (širší souvislosti viz *Hampl, 2009*).

Diferenciace českých krajů v úrovni a vývoji územní koncentrace obyvatelstva

Základní charakteristiky vývoje územní distribuce obyvatelstva je nezbytné doplnit podrobnějšími analýzami regionálních rozdílů jak v úrovni, tak i v dynamice a časovém průběhu koncentračního procesu. Toto hodnocení může směřovat jak k typologii krajů/mezoregionů, tak i k nalézání individuálních extrémů, a tedy k doplnění obecných charakteristik charakteristikami specifickými a nakonec i jedinečnými. Údaje potřebné k podrobnějším analýzám jsou v tomto sledování ovšem omezeny jen na mezoregionální úroveň diferenciace Česka, resp. na 13 odpovídajících celků. Navzdory omezené četnosti tohoto souboru lze však i v tomto případě hlavní specifika (typy) stanovit a zároveň upozornit alespoň na některé extrémní případy. Vzhledem k věcné podstatě zkoumaného procesu je oprávněné zdůrazňovat dvě hlavní hodnotící hlediska:

- (i) Dosažená úroveň územní koncentrace obyvatelstva, která odráží formování nodálního uspořádání regionů a hierarchickou významnost hlavního střediska. Vzhledem k velmi omezeným počátečním, v řadě regionů vlastně preindustriálním, rozdílům v míře územní koncentrace je její výsledná úroveň v podstatě i charakteristikou celkové dynamiky koncentračního procesu.
- (ii) Ranost (opožděnost) koncentračního procesu pak odráží na jedné straně vývojovou vyspělost jednotlivých regionů a na straně druhé i základní orientaci celkového šíření koncentračních tendencí, a tedy příslušnou formu geografické difúze změn.

Oba hodnotící aspekty navozují rozlišení typů regionů a kombinací těchto rozlišení lze dospět k relativně syntetické typologii. Vzhledem k zmíněné omezené četnosti souboru krajů/mezoregionů jsou v obou případech určeny pouze tři typy, resp. úrovně „koncentrace“ a „ranosti koncentračního procesu“. Hlavní potřebné údaje shrnuje tab. 2. a 5., výslednou typologii tab. 3. Pokud jde o dosaženou úroveň územní koncentrace obyvatelstva, jsou výrazně rozdílné oba druhy extrémů. Za prvé jsou to regiony čtyř našich největších měst – Prahy, Plzně, Brna a Ostravy – jejichž vnitřní polarizace je neobyčejně vysoká a odpovídá v podstatě monocentrické formě jejich organizace. V případě Moravskoslezského kraje se sice nejedná o klasickou podobu dominance jednoho nodálního střediska, ale ostravská aglomerace, resp. konurbace je natolik koncentrovaným útvarem, že v mezoregionální úrovni dosahuje obdobného efektu. Nejslabší polarizaci má naopak kraj Vysočina, který jako jediný z našich krajů nemá „pravé“ centrum mezoregionálního řádu a je v tomto smyslu i nejméně organickým celkem. U ostatních krajů, a tedy u většiny krajů, je situace poměrně málo rozdílná a dosažené míry koncentrace odpovídají hodnotě „průměrného kraje“ nebo jsou mírně pod tímto průměrem. Nejnížší polarizaci z nich vykazuje Zlínsko v důsledku poměrně intenzivního osídlení

Tab. 2 Úroveň a vývoj územní koncentrace obyvatelstva v českých krajích (1869–2009) [The level and development of territorial concentration of population in the Czech regions (1869–2009)]

Kraj	Počet vnitřních jednotek	Nerovnoměrnost v rozložení obyvatelstva (H)			Průběh koncentračního procesu	
		1869	2009	zvýšení v období 1869–2009	časový medián	ranost/opožděnost
Praha + Středočeský	24	66,39	86,75	20,36	1899	1,84
Jihočeský	17	55,75	69,59	13,84	1940	0,01
Plzeňský	15	59,30	80,69	21,39	1934	0,42
Karlovarský	8	61,48	72,58	11,10	1899	1,25
Ústecký	15	64,10	69,35	5,25	1893	2,82
Liberecký	9	63,33	71,70	8,37	1898	1,64
Královohradecký	15	55,15	66,81	11,66	1941	0,13
Pardubický	14	54,33	67,89	13,56	1939	0,19
Vysočina	15	56,58	60,49	3,91	1979	-1,11
Jihomoravský	18	62,19	81,28	19,09	1927	0,58
Olomoucký	13	55,76	67,44	11,68	1922	1,01
Zlínský	12	60,07	64,93	4,86	1936	0,44
Moravskoslezský	15	59,13	85,07	25,94	1903	1,44
Průměrný kraj	14,6	59,50	72,66	13,16	1923	1,24

Pozn.:

- 1) Časový medián je definován rokem, kdy došlo k polovině nárůstu hodnoty H za období 1869–2009.
- 2) Ranost/opožděnost koncentračního procesu je určena diferencovaným vážením změn hodnoty H v letech 1869–1991 podle dvacetiletých období 3x změna (1869–1890) + 2x změna (1890–1910) + 1x změna (1910–1930) – změna (1950–1970) – 2x změna (1970–1991). Výsledek je dále vydělen změnou za celé období 1869–1991.
- 3) Ostatní poznámky a prameny viz tab. 1.

velké části jeho území. S výjimkou kraje Vysočina byla na Zlínsku nejnižší i dynamika koncentračního procesu (zvýšení hodnoty H pouze ze 60,07 na 64,93). Patrně nejvíce překvapivé je však malé zvýšení úrovně koncentrace na Ústecku, tj. v intenzivně industrializované a urbanizované oblasti. Také dosažená úroveň koncentrace je v těchto ohledech nízká. V prvním případě se jedná o důsledek „přesunů“ růstových území od severovýchodu na západ (z textilního Děčínska na hornické Ústecko – Teplicko, později Mostecko a nakonec Chomutovsko). V případě druhém – relativně nízký stupeň územní koncentrace – je hlavní příčinou jednak značný rozsah koncentračního (pánevního) areálu a jednak velmi omezený rozsah periferních území v rámci kraje. U většiny krajů je ovšem nárůst územní koncentrace obyvatelstva v souladu s její dosaženou úrovní. Opět tady dominují mezoregiony čtyř největších měst.

Také v případě hodnocení ranosti/opožděnosti koncentračního procesu je možno rozlišit tři základní typy krajů/mezoregionů, a to rovněž typy s asymetrickou četností případů. Na jedné straně je pět raně industrializovaných oblastí, z nichž tři územně navazovaly na hlavní středoevropské „inovační východisko“, tj. na Sasko (kraje Karlovarský, Ústecký a Liberecký). K nim se připojuje i pražský region (inovační východisko pro české osídlení) a dále i Ostravsko, resp. dnešní Moravskoslezský kraj. Výrazně opožděnou oblastí je kraj Vysočina, která nedosahovala nikdy integrity sociogeografického mezoregionu, byla proto až do současnosti v podstatě periferií dvou největších center – Prahy a Brna – a nemohla tedy představovat ani slabě uzavřený celek pro uspořádání migračních procesů. U sedmi zbývajících krajů spadal časový medián stanovený pro průběh koncentrace zhruba do meziválečného období a význam podrobněji vyjádřených rozdílů lze označit za malý v důsledku vlivu jak specifických podmínek, tak i sekundárního ovlivnění výsledku použitým regionálním členěním. V prvním případě je vhodné upozornit na časté přesuny rozvojových aktivit, které „tlumily“ koncentrační efekty a časově oddalovaly průběh koncentrace. To platí např. pro Pardubicko a zejména

na pro Královéhradecko, kde výchozí koncentrační prostory – spíše okrajové a převážně textilní – byly později nahrazeny současnými hlavními centry. V druhém případě je nutné odkazovat na rozdíly – byť relativně nevýznamné – mezi zjištěnými hodnotami časového mediánu v tomto sledování a ve sledování starším pro období 1869–1970 podle upravených jednotek administrativního členění z let 1949–1960: pozitivní časový posun u obou východočeských krajů a naopak negativní posun u Olomoucka (viz *Hampl*, 1994).

Z celkového postižení vývojové diferenciaci koncentračního procesu na mezoregionální úrovni Česka lze usuzovat na dominanci sousedské formy geografické difúze, která byla orientována v zásadě ve směru západovýchodním. V rámci samotného Česka se ovšem tato zonalita projevovala jen omezeně a teprve při sledování bývalého Československa jsou příslušné výsledky dostatečně přesvědčivé (viz *Hampl*, 1994). Obdobný vývoj lze předpokládat i u dalších modernizačních procesů – např. hodnocení šíření demografické revoluce prvotně postižené již u *Boháče* (1914) a později podrobněji zpracované a potvrzené (*Fialová et al.*, 1990). Pravidelnosti tohoto druhu mají ovšem v případě složitých a výrazně individualizovaných společenských a environmentálních systémů pouze rámcové platnosti, resp. projevy. Přesto i v případě difúze koncentrace (a také urbanizace, industrializace nebo demografické revoluce) jsou eventuální významnější „nepravidelnosti“ poměrně snadno vysvětlitelné. U sledované difúze koncentračního procesu se jedná o dva krajské celky, které „narušují“ pravidelnost v západovýchodní posloupnosti sousedské difúze. Za prvé je to Ostravsko, které však ze širšího prostorového uspořádání změn lze spojitovat s vlivem vývojového předstihu blízké hornoslezské oblasti (pánve), a tedy vlastně se sekundárním uplatněním i hierarchické formy difúze (primární význam Saska se projevil nejen sousedskou, ale i hierarchickou formou – viz rozvoj vzdálenějších industriálních regionů jako bylo Porúří nebo Horní Slezsko). Za druhé je to útlumový prostor Vysočiny, který se neformoval jako autonomní vyšší region (mezoregion), ale převážně jen jako periferní území. To bylo konečně konstatováno již výše. Nicméně v tomto území působily i další specifické faktory s negativním dopadem na formování většího regionálního celku. Klíčovou úlohu zde měl dlouhodobý významový úpadek Jihlavy (útlum ekonomické základny, výrazně podprůměrný populační růst ve srovnání s městy obdobné kategorie) a zároveň národnostní heterogenita oblasti (převážně německá Jihlava obklopená převážně českým zázemím). V totalitní éře byla navíc podporována spíše konkurenční střediska – zejména Žďár nad Sázavou a později Třebíč.

Při podrobnějším srovnání sledovaných oblastí je konečně oprávněné zdůrazňovat jako „jedinečný“ extrém vývoj územní koncentrace v rámci Ústecka – obdobně jako při hodnocení dosažené úrovně a celkové dynamiky koncentrace. Zatímco u všech ostatních jednotek bylo dosaženo nejvyšších úrovní územní koncentrace až v závěrečných fázích industriální éry (1970 až 2009), tak v případě Ústecka to bylo již k roku 1910! Příčiny zvláštního vývoje na Ústecku byly uvedeny již výše: územní přesuny růstové atraktivity na jedné straně a postupné oslabování nodální formy regionální organizace, resp. její nahrazení formou nadnodální (konurbační), tj. rozsáhlým koncentračním areálem na straně druhé. Výjimečný populační růst východní části severočeské pánve (Ústecko-teplicko-mostecká část) byl realizován ještě před 1. světovou válkou a v pozdějších letech se již relativní dominance tohoto území s nejvyšší intenzitou osídlení nezvyšovala.

Kombinací obou aspektů hodnotících diferenciaci krajů z hlediska úrovně a vývoje územní koncentrace obyvatelstva je možno vyjádřit i jejich typologii – viz tab. 3. Ta je pochopitelně v důsledku malého souboru jednotek velmi jednoduchá a odráží pouze malý počet „zřetelných“ rozdílů. V zásadě jsou odlišeny pouze čtyři typy krajů, neboť pátý typ – omezeně polarizovaný a vývojově opožděný kraj Vysočina – je v podstatě jednotkou kvalitativně jiného druhu (dosud neintegrován mezoregion). Typologií jsou tudíž zachyceny pouze nejvýznamnější diferenciaci, a v tomto smyslu i pravidelnosti regionální diferenciaci: vyvinutost nodální organizace a hierarchický řád příslušných center na jedné straně a klíčový vliv západovýchod-

Tab. 3 Typologie krajů z hlediska vývoje a dosaženého stavu koncentrace obyvatelstva (A typology of regions according to the development and state of population distribution)

Průběh koncentračních procesů	Úroveň nerovnoměrnosti (regionální polarizace)		
	nízká	střední	vyšší
raný		Karlovarský Ústecký Liberecký	Praha + Středočeský Moravskoslezský
průměrný		Olomoucký Pardubický Královohradecký Jihočeský* Zlínský*	Plzeňský Jihomoravský
opožděný	Vysočina		

Pozn.: Bližší vysvětlení viz příslušný text.

*Označení krajů se sníženou úrovní polarizace (Zlínsko) a částečně i zpoždění koncentračního procesu (Jihočesko).

chodní diferenciace v šíření modernizačních procesů na straně druhé. Oba tyto aspekty jsou v relativní shodě, s tím ovšem, že některé staré industrializované oblasti (Karlovarsko, Ústecko a Liberecko) jsou odlišné od později výrazně (nodálně) polarizovaných oblastí (Brněnsko a Plzeňsko). Určitý vliv na tyto odlišnosti měla jistě i poválečná národnostní výměna obyvatelstva. Zásadní vliv však tyto změny pro vývoj geografické diferenciace neměly (selektivní orientace dosídlování apod.) a podstatnější podmíněností byla nepochybně geografická poloha (např. blízkost vůči regionálně dominující Praze u severočeských oblastí).

Hodnocení diferenciace Česka v úrovni mezoregionů je konečně vhodné doplnit několika koeficienty korelace pořadí sledovaných celků podle pěti hlavních ukazatelů: počáteční a konečná hodnota H , zvýšení této hodnoty za celé období (dynamika koncentrace) a obě charakteristiky průběhu koncentračního procesu (časový medián a ranost/opožděnost). Výsledky jsou prezentovány v tab. 4. S výjimkou tří korelací, které se týkají ukazatele dynamiky koncentrace, jde vesměs o pozitivní vztahy a zároveň o vztahy vyhovující 95% míře spolehlivosti. Nejvyšší hodnoty dosáhl koeficient korelace pořadí mezi charakteristikami průběhu koncentrace, které lze proto označit za vzájemně plně zastupitelné. Pozitivní korelace u pěti dalších vztahů jsou pak dokladem jednak integrální povahy koncentračního procesu a jednak silné inercie geografických diferenciací. Za nejzajímavější je možno označovat jediný statisticky významný vztah v případě ukazatele dynamiky koncentrace – výrazná souhlasnost s dosaženou úrovní koncentrace (H k roku 2009). Tuto skutečnost je nutné vysvětlovat jak relativně nízkou úrovní a regionálně velmi omezenou variabilitou koncentrace na počátku industriálního období, tak i dominantně polarizačně orientovaným vývojem územní koncentrace (nejen) obyvatelstva v industriálním období. Zvláštní smysl lze přikládat ještě dvěma korelačním vztahům, které nejsou v tab. 4 uvedeny. Jedná se o vztah mezi výchozí a konečnou úrovní koncentrace na jedné straně a četností vnitřních jednotek hodnocených krajů na straně druhé. V obou případech nebyla prokázána statistická závislost (koeficient korelace pořadí 0,1209 a 0,1099), což v podstatě dokazuje relativně malý význam „podrobnosti“ územního členění a naopak relativně velký význam „kvality“ tohoto členění (organičnost jednotek a zejména zohlednění rozdílů mezi jádry a periferií). Přitom rozdíly v četnosti vnitřních jednotek byly poměrně značné (8 až 24). Tyto skutečnosti nepřímou dokládají i relativně vysokou podobnost současných územně administrativních celků a organických sociogeografických regionů obdobného měřítka. Je ovšem nezbytné zdůraznit, že řádové rozdíly v četnosti vnitřních jednotek mají pochopitelně již podstatný vliv na výsledné měření územních nerovnoměrností. Například dříve uváděné údaje o vyšší hodnotě H k roku 2009 pro Česko diferencované podle 13 krajů/mezoregionů (66,41) a pro průměrný kraj diferencované podle upravených správních obvo-

Tab. 4 Korelační vztahy vybraných ukazatelů českých krajů (The correlation of relations between selected indicators of Czech regions)

Charakteristika	Koeficient korelace pořadí krajů podle charakteristik				
	H v r. 1869 (1)	H v r. 2009 (2)	zvýšení H v l. 1869–2009 (3)	časový medián 1869–2009 (4)	ranost/opožděnost koncentračního procesu 1869–1991 (5)
1		0,5165	-0,0604	0,7912	0,7857
2	0,5165		0,7747	0,5769	0,5549
3	-0,0604	0,7747		0,0989	0,1099
4	0,7912	0,5769	0,0989		0,9780
5	0,7857	0,5549	0,1099	0,9780	

Pozn.: Bylo hodnoceno 13 upravených krajů (Praha + Středočeský kraj). Kritické hodnoty pro testování koeficientu pořadí při 99% míře spolehlivosti (0,641) byly dosaženy ve čtyřech případech, při 95% míře spolehlivosti (0,514) ve třech případech.

dů ORP (72,66) jsou významně nižší než obdobná charakteristika pro Česko diferencovaná podle upravených správních obvodů ORP (81,17). Takovéto srovnání ovšem nezohledňuje relativizaci diferenciací pro jednotlivé měřítkové řady, nýbrž je kumulativním vyjádřením několika měřítkově odlišných diferenciací.

Závěrečné poznámky

Cílem poslední části tohoto příspěvku je diskuse obecnějšího smyslu zaměření a postupu celého sledování. V řadě ohledů budou proto zopakovány koncepční otázky z úvodní části, které navozují metodologické zásady studia nejen určitého reálného procesu, jakým je koncentrace obyvatelstva, resp. vývoj geografické distribuce obyvatelstva. Z těchto důvodů byla empirickým analýzám koncentračních procesů v Česku do jisté míry přisuzována jen „ilustrativní“ úloha. Podstatnější zde bylo další empirické ověření a eventuálně i sekundární rozvedení obecných pravidelností sociogeografické organizace a jejího vývoje. K těm nepochybně patří klíčový význam růstu územní koncentrace obyvatelstva i navazujících aktiv v industriálním období, spojitost koncentračního a hierarchizačního procesu, jehož výsledkem byla nová forma územního uspořádání společnosti: hierarchická soustava středisek a regionů. Tyto tendence je ovšem nezbytné chápat v širším vývojovém kontextu, a tedy i jako tendence historicky omezené. Dokládá to v případě předchozího sledování jak průběh koncentrace typu S-křivky v rámci samotné industriální fáze, tak proměna těchto tendencí po nastartování postindustriální vývojové orientace. Zvláštní smysl v obecnější rovině sledování má konečně odlišení nárůstu úrovně koncentrace na jedné straně a omezenějšího zvyšování – a později i částečného snižování – regionální variability úrovně této koncentrace.

Stanovení pravidelností s relativně obecnou platností charakterizuje „řád“ v organizaci socio-geografických systémů jen základním/rámcovým způsobem. Jestliže byly potvrzeny koncentrační a polarizační tendence ve všech sledovaných regionech, pak úroveň a průběh koncentrace byly již značně rozdílné. Cílem poznání reálných systémů, a to ve zvýšené míře systémů „složitých“, tj. systémů společenských a environmentálních, musí být propojení poznatků obecné, specifického i jedinečného typu. Důraz je nezbytné klást právě na toto propojení, na komplementaritu nomotetického a idiografického, a nikoliv na jejich vzájemné vylučování. Rozmanitost podmiňujících faktorů je v geografické realitě pochopitelně výjimečná, jejich uplatnění a především uplatnění jejich kombinací má však v řadě ohledů logickou posloupnost. Hledání významové hierarchie těchto kombinací je proto jedním z nejnámennějších úkolů dalšího výzkumu.

Dílčím záměrem tohoto příspěvku bylo konečně i vyhodnocení stavu a změn v distribuci obyvatelstva podle nové územně administrativní soustavy. V zásadě byla potvrzena podobnost se soustavou z let 1949–1960 a omezeně i podobnost se soustavou sociogeografických

Tab. 5 Vývoj územní koncentrace obyvatelstva v českých krajích (H) 1869–2009 [The development of population distribution in the Czech regions (H) 1869–2009]

Rok	Praha + Středočeský	Jihočeský	Plzeňský	Karlo- varský	Ústecký	Liberecký	Králové- hradecký	Pardubický	Vysočina	Jiho- moravský	Olo- moucký	Zlínský	Moravsko- slezský	Průměrný kraj	ČR diferencio- vaná podle krajů
1869	66,39	55,70	59,30	61,48	64,10	63,33	55,15	54,33	56,58	62,19	55,76	60,07	59,13	59,50	58,23
1880	69,19	55,75	60,36	62,78	64,35	64,69	55,30	54,19	56,46	62,01	55,72	60,90	61,25	60,23	58,81
1890	72,70	55,75	60,92	64,49	65,96	66,20	55,88	54,59	56,30	63,85	56,27	61,07	64,53	61,43	59,84
1900	76,80	56,74	63,13	67,27	68,87	67,82	56,88	56,12	56,15	65,70	58,08	61,10	71,02	63,51	61,16
1910	80,15	57,36	64,94	68,02	70,67	69,11	57,84	57,45	56,68	68,15	60,11	61,35	74,98	65,14	61,96
1921	81,63	58,26	65,93	68,02	69,69	69,30	57,69	58,24	56,58	69,76	61,53	61,86	77,19	65,82	61,94
1930	84,57	58,70	68,14	69,08	69,80	70,79	59,58	59,02	57,28	72,69	62,54	61,63	77,91	67,06	63,61
1950	86,13	66,44	76,09	71,52	70,03	69,49	62,17	63,82	57,99	77,46	67,21	64,58	82,44	69,65	65,21
1961	86,26	67,13	79,59	72,28	70,40	71,13	63,60	64,64	57,61	78,25	67,08	63,57	84,54	71,24	65,76
1970	86,32	68,27	79,47	72,97	70,03	71,89	65,24	66,36	57,50	79,52	67,32	64,13	85,87	71,91	66,11
1980	86,39	68,95	80,81	73,36	69,28	72,53	66,39	67,60	58,61	80,53	67,55	64,86	85,63	72,50	66,04
1991	86,67	69,63	81,21	73,39	69,62	71,80	66,90	67,82	59,80	81,85	67,29	65,16	85,35	72,79	66,12
2001	86,55	69,52	80,58	73,12	69,35	71,10	66,90	67,69	60,20	81,30	67,19	64,86	85,20	72,58	65,91
2009	86,75	69,59	80,69	72,58	69,35	71,70	66,81	67,89	60,49	81,28	67,44	64,93	85,07	72,66	66,41

Poznamky a prameny viz tab. 1. Dosažená maxima jsou zvýrazněna.

regionů. Vcelku je možno proto aktuální územní administrativu hodnotit pozitivně, alespoň z hlediska výběru středisek a rozlišení dvou regionálních měřítkových úrovní (ovšem dosud bez mikroregionální samosprávy). Některé rozdíly přirozených a normativních soustav jsou ovšem nezbytné – zejména v zázemí největších měst – jiné jsou pak odůvodnitelné specifickými politickými a ekonomickými zájmy. Tohoto typu je „krajská autonomie“ hlavního města nebo z pohledu regionální politiky potřebná aktivizace velkého periferního prostoru mezi Prahou a Brnem prostřednictvím podpory Jihlavy, jako nového centra mezoregionálního řádu. Přestože tyto otázky byly z hlediska těžiště sledování jen okrajové, může jejich zahrnutí přinejmenším ilustrovat možnosti propojení základního a aplikovaného výzkumu ve vybrané sféře problematiky.

Literatura

- Boháč, A. 1914. *Český problém populační a některé pozoruhodné zjevy v naší měně přirozené*. Praha: Obzor národohospodářský, 19, s. 7–32.
- Feldman, A. S. – Moore, W. E. 1962. *Industrialization and Industrialism. Convergence and Differentiation*. Washington: Transaction of the Fifth Congress of Sociology, s. 151–169.
- Fialová, L. – Pavlík, Z. – Vereš, P. 1990. Fertility Decline in Czechoslovakia During the Last Two Centuries. *Population Studies*, 44, s. 89–106.
- Hägerstrand, T. 1967. *Innovation Diffusion as a Spatial Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hampl, M. 1994. Long-term trends in the settlement system. In Barlow, M., Dostál, P., Hampl, M. (eds). *Territory, Society and Administration*. Amsterdam: University of Amsterdam, s. 21–39.
- Hampl, M. 1998. *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy.
- Hampl, M. 2005. *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hampl, M. 2008. *Nomotická nebo idiografická geografie: alternativnost nebo komplementarita?* Bratislava: Acta Geographica Universitatis Comenianae, 50, s. 19–31.
- Hampl, M. 2009. Regionální diferenciace společnosti: obecné typy vývojových procesů. Praha: *Geografie – Sborník České geografické společnosti* (v tisku).
- Hampl, M. – Gardavský, V. – Kühnl, K. 1987. *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha: Univerzita Karlova.
- Horská, P. – Maur, E. – Musil, J. 2002. *Zrod velkoměsta*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Kárníková, L. 1965. *Vývoj obyvatelstva v Českých zemích 1754–1914*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

Moore, W. E. 1963. *Social Change*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc.
Pavlík, Z. – Rychtaříková, J. – Šubrtová, A. 1986. *Základy demografie*. Praha: Academia.
Purš, J. 1973. *Průmyslová revoluce*. Praha: Academia.

MARTIN HAMPL je profesorem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Zabývá se teoretickými problémy geografie, sociogeografickou regionalizací, geografii osídlení a obyvatelstva. Je autorem nebo spoluautorem více než deseti monografií a více než stovky článků nebo kapitol v knihách publikovaných v domácích i zahraničních časopisech nebo nakladatelstvích.

JAN MÜLLER je pracovníkem ÚRS PRAHA, a.s., úsek regionálního rozvoje a bydlení. Specializuje se na tematiku geografie a statistiky obyvatelstva, a to zejména z hlediska informatiky o území ve vztahu k územně a regionálně plánovacím problémům. Publikuje zejména v Geografii – sborníku ČGS, Sociologickém časopise a Demografii, vytváří Územně identifikační registr základních územních jednotek.

Summary

The main objectives of this monitoring are twofold. Firstly, it is the establishment of general regularities in the development of the geographical distribution of population during the industrial period and the determination of the changes occurring at the beginning of post-industrial period. The dominant orientation of the changes in population distribution to concentration was stressed here. It was relatively coming to the end with the exhaustion of the development potential of industrial type and with the start of qualitatively new forms of post-industrial development. Secondly, the objective is to determine the basic forms and conditional features of regional variability in the dynamics and timing of the process of geographic concentration of population. The attained level of territorial concentration and the earliness or the lateness in the progression of the concentration process are emphasised. In the first case, mainly the degree of internal polarization of the regions is detected. It essentially corresponds to the development level of the regional organization of the nodal type and also to the organic character of the relevant regions. In the second case, the geographic diffusion of the concentration and urbanization processes in the Czech Republic is described. The combination of the both aspects is the basis for a typology of regional units. All the assessments were based on the regional division by current (new) territorial administrative units – self-governing provinces and districts of municipalities with extended powers – albeit secondarily modified into more organic units (particularly by uniting large cities with their hinterlands). Comparing the obtained results with a similar assessment for the earlier administrative territorial divisions makes possible, inter alia, to state that the current units are geographically relatively “natural” similarly to the provinces and districts in the years 1949–1960.

ZVYŠOVÁNÍ DŮCHODOVÉHO VĚKU V KONTEXTU ROSTOUCÍ STŘEDNÍ DÉLKY ŽIVOTA

ŠTĚPÁNKA POLLNEROVÁ

Raising the Retirement Age as Life Expectancy Rises

Raising life expectancy is one of the important factors of demographic ageing, which has direct impacts on the pension system. Many European states are responding to improved mortality conditions by raising the retirement age, whether through a one-time increase or an automatic adjustment. This article provides an overview of retirement age increases in EU countries and using a model population analyses the effects of automatically adjusting the retirement age to the rising life expectancy on PAYGO pension systems and specifically the ratio of retired seniors to insurance payers.

Keywords: life expectancy, retirement age, retirement reform, automatic stabilisers

Demografie, 2010, 52: 27–37

Prodlužování lidského života je jedním z významných faktorů demografického stárnutí. Jde o dlouhodobý pozitivní trend, o němž se obecně předpokládá, že bude pokračovat i do budoucna, a který se odráží rovněž v populačních prognózách. Růst střední délky života ve vyšším věku má přitom přímé dopady na důchodové systémy, neboť se, za jinak nezměněných podmínek, prodlužuje doba, po kterou pojištěnci pobírají důchody. Po řadu let nebyla, mimo jiné v důsledku příznivého demografického vývoje, věnována otázce prodlužující se doby pobírání důchodu zvláštní pozornost. V posledních letech však většina evropských zemí začíná pociťovat negativní dopady nízkého průměrného věku odchodu z trhu práce a stárnutí početnějších generací na veřejné finance a přijímá proto politiky směřující ke zvýšení ekonomické aktivity starších osob. Prodloužení pracovního života, a to i formou přizpůsobení důchodových systémů rostoucí střední délce života, je v současné době považováno za nutný krok k zajištění ekonomického růstu, finanční udržitelnosti důchodových systémů i přiměřené výše důchodů a za opatření odpovídající zkvalitnění života ve vyšším věku (viz např. *Adequate and Sustainable Pensions*, 2006; *Live Longer...*, 2006; *Marin – Zaidi*, 2008). Je rovněž v souladu s širším konceptem aktivního stárnutí, který klade důraz na větší zapojení starších osob do společnosti, včetně zapojení ekonomického (*Active Aging ...*, 2002).

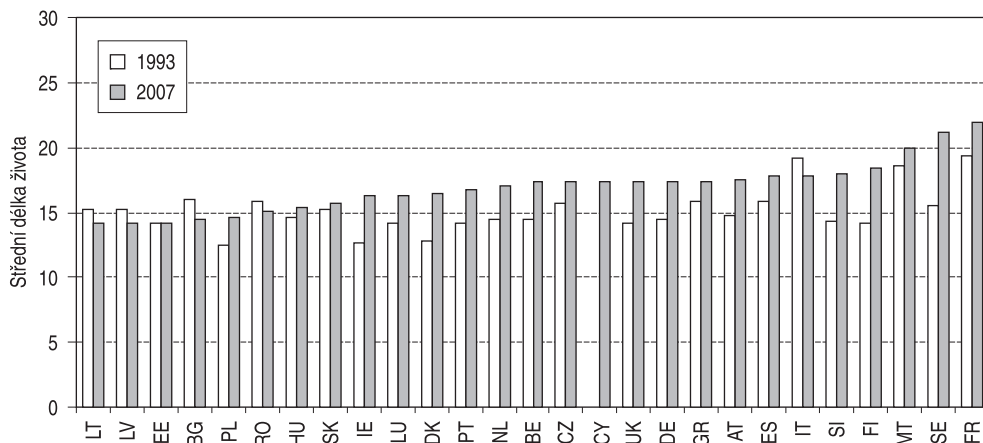
Řada zemí přistoupila k přijetí důchodových reforem, které vážou některé parametry důchodového systému na vývoj střední délky života automaticky. OECD dokonce nazvala tyto reformy „tichou revolucí důchodové politiky“ (*Life Expectancy Links*, 2007). Nejčastější podobou takových reforem je zavedení příspěvkově definovaných schémat, ať už průběžně nebo fondově financovaných, ve kterých je výše anuity vypočtena na základě střední délky života. V dávkově definovaných schématech jde buď o úpravu vzorce pro výpočet důchodu pomocí koeficientů střední délky života (např. ve Finsku a Portugalsku), kdy je ponecháno na rozhodnutí jedince, zda při rostoucí střední délce života zvolí nižší důchod nebo pozdější odchod do důchodu, nebo o úpravu podmínek nároku na důchod, především důchodového věku. Zvyšování důchodového věku je také v České republice významnou součástí reformy základního důchodového pojištění a i zde lze uvažovat o stanovení určitého pravidla zajišťujícího automatické přizpůsobení tohoto věku rostoucí střední délce života (*Pojistněmatematická zpráva*

va..., 2008). Následující text je proto věnován možným podobám takového opatření a dopadům spojeným s jeho případným zavedením do praxe.

Poslední vývoj nastavení důchodového věku v zemích EU zachycuje tabulka 1. Je z ní zřejmý především jednoznačný trend sjednocování důchodového věku pro muže a ženy. Souvisí s evropskou právní úpravou, kde je tato problematika řešena **Směrnicí Rady ze dne 19. prosince 1978, o postupném zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy v otázkách sociálního zabezpečení (79/7/EEC)**. Z působnosti směrnice je sice umožněno vyloučit stanovení důchodového věku pro účely poskytování starobního důchodu, zároveň však směrnice v této souvislosti ukládá členským státům EU pravidelně zkoumat otázky vyloučené z působnosti směrnice z hlediska sociálního vývoje a posuzovat oprávněnost pro udržení takových výjimek. Z původních 15 zemí EU prozatím nepřistoupila ke sjednocení důchodového věku pro obě pohlaví pouze Itálie. Důchodový věk mužů a žen plně sjednotila také polovina nových členských zemí EU. Z tabulky 1 je dále patrné, že rostoucí tlak na finanční udržitelnost důchodových systémů v důsledku demografického stárnutí vedl řadu států ke zvýšení důchodového věku pro obě pohlaví. Od 90. let 20. století zvyšují (s výjimkou Polska) důchodový věk především země bývalého socialistického bloku, kde byl na počátku tohoto období důchodový věk obvykle o 5–10 let nižší než v zemích západoevropských. Ke zvýšení důchodového věku přistoupily také Malta (na 65 let), Německo (na 67 let), Spojené království (na 68 let) a Dánsko, které důchodový věk po dočasném snížení na 65 let opětovně postupně zvyšuje na 67 let.

Zvyšování důchodového věku probíhá obvykle na základě jednorázových politických rozhodnutí, kdy je stanoveno dané tempo růstu důchodového věku pro určité období. Takové rozhodnutí o zvýšení důchodového věku buď není podloženo údaji z projekce úmrtnosti nebo je vazba na vývoj střední délky života pouze částečná, tj. nezohledňuje následné změny intenzity úmrtnosti. To ilustruje i graf 1, z něhož je zřejmé, že v Itálii, Rumunsku, Bulharsku, Lotyšsku a Litvě došlo u mužů mezi roky 1993 a 2007 vzhledem k rychlému zvýšení důchodového věku a v některých zemích i vzhledem k dočasnému zvýšení intenzity úmrtnosti dokonce ke zkrácení střední délky života při dosažení důchodového věku. Poklesem střední délky života při dosažení důchodového věku je provázáno i přibližování důchodového věku žen důchodovému věku mužů.

Graf 1a Střední délka života při dosažení důchodového věku, EU, 1993 a 2007, muži (Life expectancy upon reaching retirement age, EU, 1993 and 2007, men)

Pramen: Tab. 1; EUROSTAT, 2009.

Tab. 1 Vývoj důchodového věku v zemích EU, 1993, 2007 a poslední schválené změny (The retirement age in EU countries in 1993 and 2007 and recently passed changes)

Země	Normální ¹ důchodový věk					
	1993		2007		Schválené změny (konečný stav platný od roku)	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Belgie	60–65 ²	60–65 ²	65	64	–	65 (2009)
Bulharsko	60	55	63	59	–	60 (2009)
Česká republika	60	53–57 ³	61 a 8 měsíců	56–60 ³	65 (2030) 67 (2027), a dále podle střední délky života	62–65 ³ (2027–2031)
Dánsko	67	67	65	65	–	67 (2027), a dále podle střední délky života
Estonsko	60	55	63	60	–	63 (2016)
Francie	60	60	60	60	–	–
Finsko	65	65	63–68 ²	63–68 ²	–	–
Irsko	66	66	66	66	–	–
Itálie	60	55	65	60	–	–
Kypr	65	63	65	65	–	–
Litva	60	55	62 a 6 měsíců	60	–	–
Lotyšsko	60	55	62	61	–	62 (2009)
Lucembursko	65	65	65	65	–	–
Maďarsko	60	55	62	61	65 (2022)	65 (2022)
Malta	61	60	61	60	65 (2027)	65 (2027)
Německo	65	65/60 ⁴	65	65	67 (2029)	67 (2029)
Nizozemsko	65	65	65	65	–	–
Polsko	65	60	65	60	–	–
Portugalsko	65	62	65	65	–	–
Rakousko	65	60	65	60	–	65 (2033)
Rumunsko	60	55	63	58	65 (2014)	60 (2014)
Řecko	65	60	65	60	–	65 (osoby pojištěné od 1. 1. 1993)
Slovensko	60	53–57 ³	61 a 6 měsíců	54 a 6 měsíců – 58 a 6 měsíců ³	62 (2008)	62 (2015–2024)
Slovinsko	63	58	62 ³	60 a 8 měsíců ³	63 ³ (2009)	61 ³ (2008)
Spojené království	65	60	65	60	68 (2045)	65 (2020), 68 (2045)
Španělsko	65	65	65	65	–	–
Švédsko	65	65	61–67 ²	61–67 ²	–	–

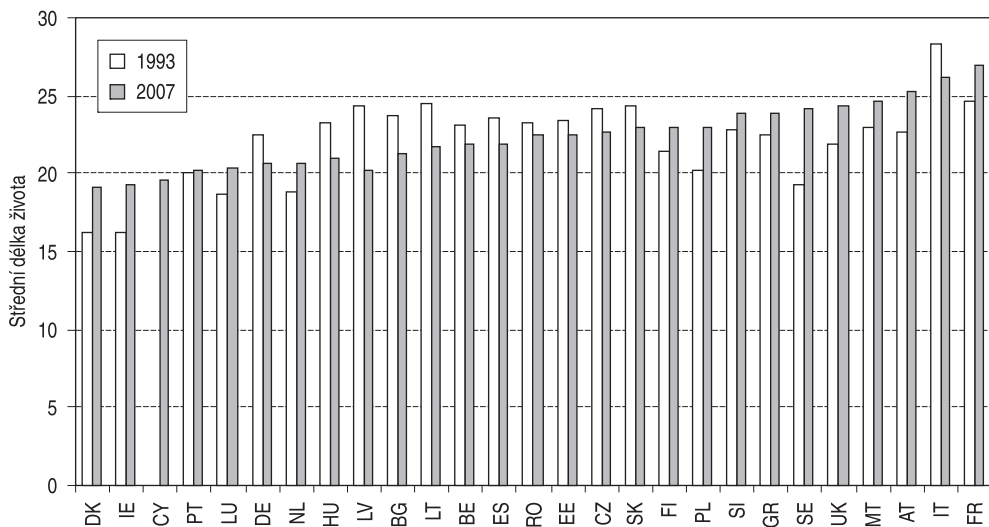
Pozn.: – beze změny. ¹ Normální důchodový věk je zákonná věková hranice pro nárok na plný (nekrácený) důchod. ² Flexibilní důchodový věk. ³ Podle počtu vychovaných dětí; Slovinsko – důchodový věk je nižší u osob, které vychovaly jedno nebo více dětí. ⁴ 65 let NSR, 60 let NDR.

Pramen: Social Security Administration 1993, MISSOC Database, národní ministerstva.

Vedle jednorázového zvýšení důchodového věku je dalším možným přístupem, který do praxe uvedlo například Dánsko a nepřímo i Francie, automatické přizpůsobení důchodového věku střední délce života. V odborné literatuře a v praxi se objevují v zásadě dva způsoby automatického přizpůsobení důchodového věku:

I) Tak, aby byla při dosažení důchodového věku zachována konstantní střední délka života. Tento způsob znamená, za jinak nezměněných podmínek, udržení stejné délky pobírání důchodu v čase. Úzce souvisí s myšlenkou definování hranice stáří jako věku, v němž je dosaženo určité střední délky života (např. *Ryder*, 1975). V české odborné literatuře podpořil uvedený přístup *L. Rabušic* (1998), který navrhl stanovit důchodový věk jako věk, v němž zbývá k dožití 15 let. Dánsko aplikovalo toto opatření s cílem zachovat průměrnou dobu pobírání důchodu na

Graf 1b Střední délka života při dosažení důchodového věku, EU, 1993 a 2007, ženy (Life expectancy upon reaching retirement age, EU, 1993 and 2007, women)

Pozn.: Česká republika, Slovensko a Slovinsko – bezdětné ženy.
 Pramen: Tab. 1; EUROSTAT, 2009.

úrovni 19,5 roku. Zvýšení důchodového věku o 0,5 roku či jeden rok by se zde mělo odvíjet od hodnoty střední délky života za obě pohlaví dohromady ve věku 60 let (jejího skutečného a předpokládaného vývoje) a bude poprvé stanoveno v roce 2015 na 10 let dopředu pro systém předčasných důchodů a na 15 let dopředu pro nárok na státní důchod. Údaje o střední délce života šedesátiletých osob uvedené v zákoně i v analýzách tohoto zákona přitom vycházejí z okamžikových úmrtnostních tabulek (Pedersen, 2008; *Forslag til lov...*, 2006).

II) Tak, aby byl při dosažení důchodového věku zachován poměr doby pobírání důchodu a doby strávené v zaměstnání či doby pojištění. Tato myšlenka vychází ze snahy o posílení mezigenerační spravedlnosti i ze vztahů platných pro bilanční rovnici průběžně financovaného důchodového systému [viz rovnice (2)]. Například komise, která v letech 2002–2006 připravovala důchodovou reformu ve Spojeném království, navrhla zvyšovat důchodový věk tak, „aby jednotlivé generace čelily stejnému podílu dospělého života, po který platí příspěvky a pobírají důchody“ (*A New Pension...*, 2005: 4), a doporučila stanovovat důchodový věk na 15 let dopředu se zohledněním posledních odhadů vývoje střední délky života. Při svých propočtech přitom vycházela z generačních úmrtnostních tabulek a střední délky života ve věku 18 let (*Pensions...*, 2004). Britská vláda nakonec rozhodla stanovit zvýšení důchodového věku z 65 na 68 let v období 2024–2046. Podle demografické projekce použité při přípravě zákona odpovídá toto zvýšení výše uvedenému požadavku důchodové komise, nejde ovšem o automatické přizpůsobení a jakékoliv změny v odhadech vývoje úmrtnosti se neprotávají do zvyšování důchodového věku. Ministerstvo práce a důchodů však navrholo, aby vláda pravidelně zadávala zpracování zpráv, které mimo jiné zhodnotí, zda časový rozvrh zvyšování důchodového věku zůstává vhodný (*Department of Work and Pensions*, 2006).

V podobě prodloužení doby pojištění potřebné pro získání nároku na plný starobní důchod zavedla automatický stabilizátor také Francie. Tato doba má být podle zákona upravována tak, aby byl do roku 2020 zachován poměr mezi potřebnou dobou pojištění a průměrnou dobou pobírání důchodu. Průměrnou dobou pobírání důchodu se rozumí střední délka života

ve věku 60 let za obě pohlaví dohromady publikovaná o 5 let dříve, tedy například pro rok 2010 jde o střední délku života ve věku 60 let podle okamžikových úmrtnostních tabulek publikovaných v roce 2005. Potřebná doba pojištění bude pro roky 2013–2016 stanovena před 1. červencem 2012, pro období 2017–2020 před 1. červencem 2016 (*Avis de la Commission...*, 2007; *Loi no 2003–775...*, 2003)¹⁾.

Smyslem výše uvedeného automatického zvyšování důchodového věku je redukce dopadů prodlužování střední délky života na průběžně financované systémy.

Tento dopad vyplývá z bilanční rovnice průběžně financovaného důchodového systému²⁾:

$$(1) \quad \text{přijmy} = \text{výdaje}; \text{ tj. } PP \times M \times PS = PD \times D \text{ a odtud } \frac{PD}{PP} = PS \times \frac{M}{D}$$

kde PP je počet plátců pojistného, M průměrná mzda, PS pojistná sazba, PD počet důchodců a D průměrný důchod.

Z rovnice (1) je zřejmá závislost finanční bilance systému na vývoji poměru počtu důchodců a počtu plátců pojistného, tj. na tzv. indexu (systémové) závislosti, který je do značné míry určen vývojem věkové struktury populace, resp. poměru počtu osob v důchodovém věku a počtu osob v produktivním věku, tj. indexu závislosti seniorů. Pokles úmrtnosti přitom ovlivňuje jak počet plátců pojistného, tak počet důchodců, celkový efekt závisí na struktuře úmrtnosti podle věku i početní velikosti jednotlivých věkových skupin. V současné době je přitom přírůstek střední délky života ve vyspělých zemích nejvýraznější ve věku 65+ a ovlivňuje především počet osob v důchodovém věku. Při růstu indexu závislosti v důsledku zlepšení úmrtnostních poměrů ve vyšším věku vyžaduje zachování vyváženého salda příjmů a výdajů průběžně financovaného důchodového systému zvýšení příspěvkové sazby nebo snížení tzv. celkového náhradového poměru, tj. relace průměrného důchodu a průměrné mzdy³⁾.

Bilanční rovnice průběžně financovaného systému, resp. index závislosti, na který se v další analýze zaměříme, bývá rovněž vyjadřován pomocí poměru průměrné doby pobírání důchodu a průměrné doby pojištění (placení pojistného) (např. *Palmer*, 2003). Pro stacionární populaci lze totiž za předpokladu, že všichni jedinci začínají být ekonomicky aktivní a schopni platit pojistné ve věku v_a a odcházejí do důchodu ve věku v_d , vyjádřit index závislosti pomocí vztahu:

$$(2) \quad \frac{PD}{PP} = \frac{\sum_{x=v_d}^{\omega-1} L(x)}{\sum_{x=v_a}^{\omega-1} L(x)} = \frac{\frac{\sum_{x=v_d}^{\omega-1} L(x)}{l(v_d)}}{\frac{\sum_{x=v_a}^{\omega-1} L(x)}{l(v_a)}} = \frac{\text{průměrná doba pobírání důchodu (pro osoby ve věku } v_d)}{\text{průměrná doba pojištění (pro osoby ve věku } v_a)}$$

kde ω je limitní věk, kterého se nikdo nedožije, $L(x)$ počet žijících ve věku x podle úmrtnostních tabulek a $l(v_a)$ počet dožívajících se věku v_a podle úmrtnostních tabulek.

V realitě však intenzita úmrtnosti není konstantní, naopak dlouhodobě se snižuje. K analýze dopadů automatického přizpůsobení důchodového věku na průběžně financované důcho-

¹⁾ Objevují se i návrhy, které jsou určitou modifikací uvedených dvou variant. Např. návrh stanovit důchodový věk jako průměr výchozího důchodového věku a věku, při němž je dosaženo stejné střední délky života. Viz např. *Sanderson – Schrebov (2008)* a jejich koncept „prospective age“.

²⁾ Uvedený zjednodušený vztah platí za podmínky, že průměrná mzda je rovna průměrnému vyměřovacímu základu pro výběr pojistného a za předpokladu nulových provozních nákladů.

³⁾ V tomto případě jde o poměr dvou hrubých veličin. K hodnocení úrovně důchodu se používá rovněž tzv. čistý náhradový poměr, tj. relace (čistého) důchodu a čistých mzd, který zohledňuje vliv daní a pojistného na úroveň příjmů jednotlivých skupin obyvatelstva.

dové systémy a dále analýzu rozdílů v použití okamžikových (Dánsko, Francie) a generačních (Spojené království) úmrtnostních tabulek proto využijeme zjednodušený model populace s trvale klesající úmrtností. Tento model mimo jiné umožňuje hodnotit vliv klesající úmrtnosti na věkovou strukturu populace, tj. i na vývoj indexu závislosti (Schoen – Jonsson – Tufis, 2004; Schoen – Canudas-Romo, 2005). Populace je v tomto modelu charakterizována konstantním počtem narozených a silou úmrtnosti (okamžitou mírou úmrtnosti) podle funkce⁴⁾:

$$(3) \quad \mu(x, t) = \exp(A + bx - f(t))$$

kde $\mu(x, t)$ je síla úmrtnosti, x věk, A , b konstanty a $f(t)$ funkce poklesu úmrtnosti v čase.

Rovnice (2) má v tomto případě obecnější podobu:

$$(4) \quad \frac{PD}{PP} = \frac{N \times \sum_{x=v_d}^{\omega-1} p(t-x, x)}{N \times \sum_{x=v_d}^{v_d-1} p(t-x, x)} = \frac{\sum_{x=v_d}^{\omega-1} p(t-x, x)}{\sum_{x=v_d}^{v_d-1} p(t-x, x)}$$

kde N je počet narozených, $p(t-x, x)$ je pravděpodobnost přežití generace $t-x$ do věku x .

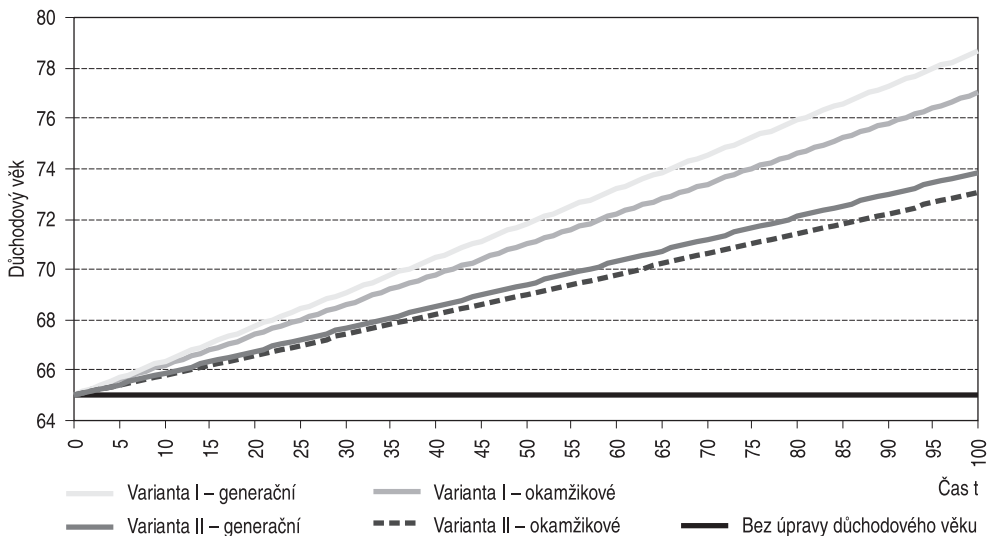
Při konkrétní aplikaci modelu populace s klesající úmrtností budeme vycházet z předpokladu, že jedinci vstupují na trh práce ve 20 letech a jsou zaměstnáni až do dosažení důchodového věku, který ve výchozím čase $t=0$ činí 65 let. Předpokládáme nízkou výchozí úroveň úmrtnosti ($A = -11,2146608$ a $b = 0,1$) a konstantní tempo jejího poklesu ($f(t) = ct$, $c = 0,012$) (Schoen – Canudas-Romo, 2005). Při takto zvolených parametrech roste střední délka života ve věku 65 let zhruba o 0,1 roku ročně.

Vývoj důchodového věku a indexu závislosti při automatickém přizpůsobení důchodového věku ve výše uvedeném modelu zachycují grafy 2a a 2b. Při zachování důchodového věku na úrovni 65 let by v modelové populaci index závislosti lineárně rostl, neboť převládá efekt poklesu intenzity úmrtnosti ve vyšším věku nad efektem poklesu intenzity úmrtnosti v ostatních věkových skupinách. Tento vývoj by, za jinak nezměněných podmínek, vedl k deficitům průběžně financovaného důchodového systému. Při úpravě důchodového věku podle varianty I, tedy za předpokladu, že zůstane zachována střední délka života při dosažení důchodového věku, přispívají jednotlivé generace postupně s rostoucím důchodovým věkem do systému delší dobu, důchod však pobírají po dobu stejnou, jako generace předchozí. Důchodový věk vzroste z 65 let v čase $t=0$ na 77,0 let v čase $t=100$ (resp. 78,6 let v případě použití generačních úmrtnostních tabulek). Počet důchodců se mírně snižuje, zatímco počet plátců pojistného roste, což vede k poklesu indexu závislosti (graf 2b). Při zvolení úpravy důchodového věku podle varianty II, tedy při zachování poměru průměrné doby pobírání důchodu a průměrné doby placení pojistného pro osoby, které dosáhly věku 20 let, roste důchodový věk pozvolněji než ve variantě I (graf 2a). Růst důchodového věku kompenzuje dopad změn úmrtnosti na index závislosti, který se v tomto případě stabilizuje na výchozí úrovni (v případě použití generačních úmrtnostních tabulek mírně klesá)⁵⁾. Celkový dopad na finanční bilanci důchodového systému závisí v případě obou variant na vývoji dalších parametrů. Např. v sys-

⁴⁾ Ve srovnání s reálnými populacemi představuje předpoklad konstantního počtu narozených a zanedbání migrace určité omezení modelu.

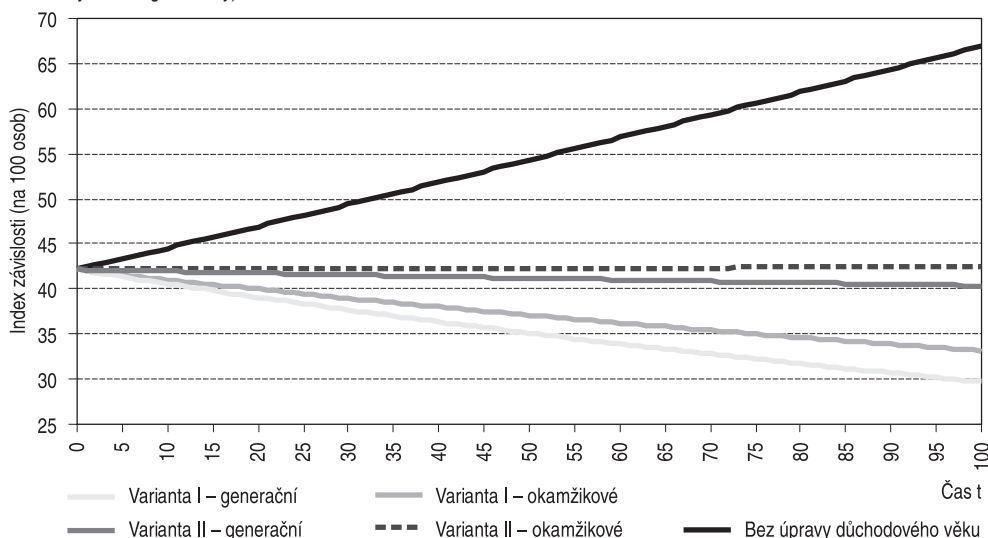
⁵⁾ V modelu se předpokládá okamžité přizpůsobení důchodového věku změnám úmrtnosti. Stanovení důchodového věku podle vývoje úmrtnosti v minulém období by vedlo ke zpoždění reakce důchodového systému na změny úmrtnosti a v případě varianty II ke stabilizaci indexu závislosti na vyšší než výchozí úrovni.

Graf 2a Automatické zvyšování důchodového věku v modelu populace s konstantně klesající úmrtností (Automatic increase of the retirement age in a model population with constantly declining mortality)

Pozn.: Vývoj úmrtnosti podle vzorce $\mu(x, t) = \exp(A + bx - ct)$; $A = -11,2146608$; $b = 0,1$; $c = 0,012$. Všichni jedinci odvádějí pojistné od věku 20 let až do dosažení důchodového věku 65 a více let. Varianta I – konstantní střední délka života při dosažení důchodového věku. Varianta II – konstantní poměr doba pobírání důchodu/doba placení pojistného. Okamžikové – použití okamžikových úmrtnostních tabulek; generační – použití generačních úmrtnostních tabulek. *Pramen:* Vlastní výpočet.

Graf 2b Index závislosti v modelu populace s konstantně klesající úmrtností (Dependency ratio in the model population with constantly declining mortality)

Pozn.: Vývoj úmrtnosti podle vzorce $\mu(x, t) = \exp(A + bx - ct)$; $A = -11,2146608$; $b = 0,1$; $c = 0,012$. Všichni jedinci odvádějí pojistné od věku 20 let až do dosažení důchodového věku 65 a více let. Varianta I – konstantní střední délka života při dosažení důchodového věku. Varianta II – konstantní poměr doba pobírání důchodu/doba placení pojistného. Okamžikové – použití okamžikových úmrtnostních tabulek; generační – použití generačních úmrtnostních tabulek. *Pramen:* Vlastní výpočet.

tému, kde je výše důchodu závislá na získané době pojištění, může vést zvýšení důchodového věku k vyšší úrovni nově přiznaných důchodů. Významný může být rovněž dopad zvýšení důchodového věku na výdaje na invalidní důchody.

Poněkud jiná situace v důchodovém systému nastane, pokud připustíme změny tempa poklesu úmrtnosti. Vyjdeme ze stejného modelu jako v předchozí části, předpokládáme ovšem vývoj úmrtnosti v čase podle funkce $f(t) = ct + d \sin(t\theta)$ (Schoen – Canudas-Romo, 2005). Tento předpoklad umožňuje hodnotit dopad obou variant automatického přizpůsobení důchodového věku v situaci dočasného zpomalení růstu (resp. poklesu) či zrychlení růstu střední délky života.

Na rozdíl od konstantního poklesu se změny tempa vývoje úmrtnosti při použití klasických okamžikových nebo generačních úmrtnostních tabulek v případě obou variant projeví výkyvy indexu závislosti a potencionálně i výkyvy finanční bilance důchodového systému. Jak vyplývá z rovnice (4), je poměr důchodců a počtu plátců pojistného v daném roce závislý na historii intenzity úmrtnosti jednotlivých generací do okamžiku t . Nezávisí tedy na intenzitě úmrtnosti v následujících letech, která je ovšem zachycena v generačních úmrtnostních tabulkách, ani pouze na úmrtnosti v roce t , na které jsou založeny tabulky okamžikové. Dopady této skutečnosti ilustrují grafy 3a a 3b vycházející z výše uvedeného modelu.

Generační úmrtnostní tabulky sice nejlépe reflektují situaci jednotlivých generací plátců pojistného/důchodců, fluktuace okamžikové úmrtnosti se v nich však promítá dříve než v tabulkách okamžikových, což se při automatickém přizpůsobení důchodového věku odráží ve vývoji indexu závislosti. Pokles úmrtnosti v časovém intervalu $t = (0, 40)$ se při zavedení automatického stabilizátoru v čase $t = 0$ projevuje i u generací, které již odešly do důchodu. Při použití generačních úmrtnostních tabulek je proto v tomto případě kompenzace dopadu změn úmrtnosti na index závislosti pouze částečná. Naopak pokles úmrtnosti v čase $t > 70$ vede při použití generačních úmrtnostních tabulek ke změnám důchodového věku a indexu závislosti dříve, než začne ovlivňovat bilanci průběžně financovaného systému (graf 3b). Index závislosti se nestabilizuje v žádné z obou variant přizpůsobení důchodového věku.

Z důvodu obavy z chybné projekce úmrtnosti je obvykle v praxi zemí, které využívají automatické stabilizátory, dávána přednost použití okamžikových úmrtnostních tabulek, které však mohou vytvářet nerovnosti mezi jednotlivými generacemi. V popsané modelové situaci sice aplikace okamžikových úmrtnostních tabulek stabilizuje index závislosti lépe než aplikace tabulek generačních (graf 3b), ovšem za cenu velmi rychlého zvyšování důchodového věku prvních generací, na něž se zavedení automatického přizpůsobení důchodového věku vztahuje (graf 3a).

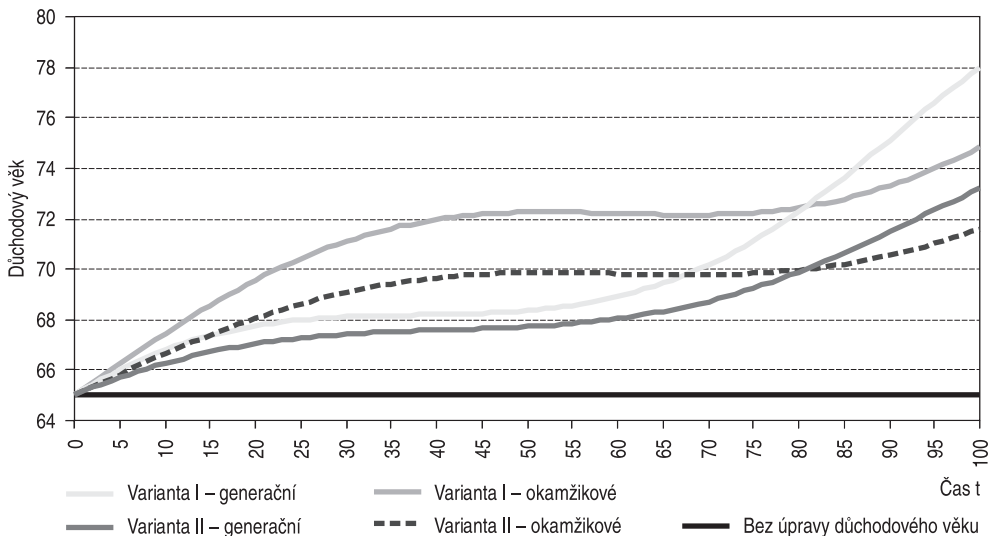
Určité „skoky“ v nastavení důchodového věku navíc vytváří již samotné zavedení automatického přizpůsobení. Například v Dánsku bude v období 2024–2027 důchodový věk zvyšován o 6 měsíců ročně a pro generace 1960–1962 bude činit 67 let. Jak uvádí důvodová zpráva k návrhu zákona, pokud by byl zachován dlouhodobý trend vývoje úmrtnosti, činil by pro generaci 1963 při aplikaci pravidla zvyšování důchodového věku podle střední délky života od roku 2030 důchodový věk 68 let (Forslag til lov..., 2006).

Obecně lze konstatovat, že změny v tempu přizpůsobení důchodového věku v důsledku výkyvů ve vývoji úmrtnosti nemusí být politicky akceptovatelné. Nepřímo to potvrzují nedávné zkušenosti některých zemí (např. Německa, Švédska či Norska) s automatickými stabilizátory v důchodových systémech. V situaci, kdy zde došlo k výkyvu vývoje některých parametrů, ať již ekonomických či demografických, na něž jsou automatické stabilizátory vázány, rozhodli politici o pozastavení či změně působení těchto stabilizátorů (International Update, 2009; Scherman, 2009).

Závěr

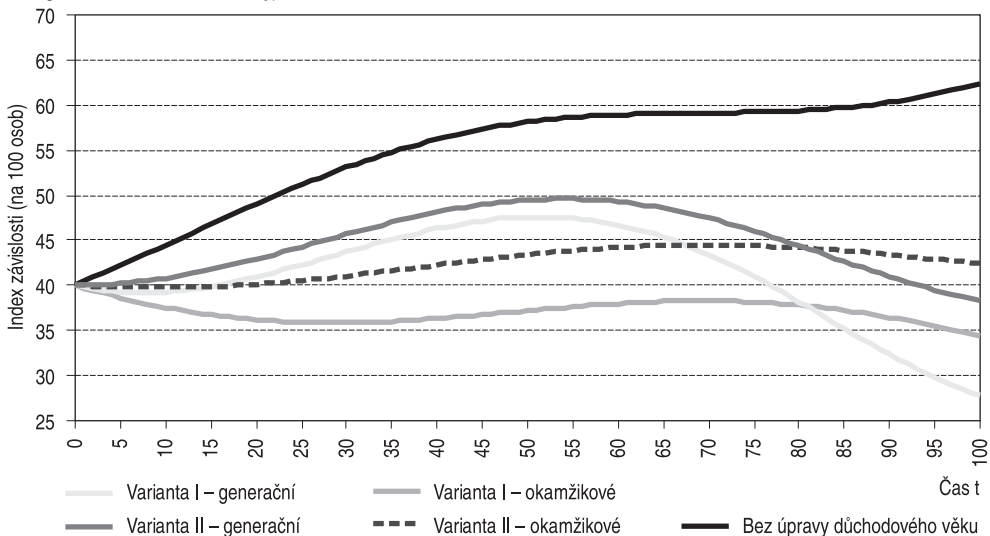
Dlouhodobá udržitelnost průběžně financovaných důchodových systémů vyžaduje přizpůsobení dlouhodobému trendu prodlužování střední délky života. Možným přizpůsobením v průběžně financovaném systému je zvyšování důchodového věku, které reflektuje skuteč-

Graf 3a Automatické přizpůsobení důchodového věku v modelu populace se změnami poklesu úmrtnosti (Automatic adjustment of the retirement age in a model population with changes to the decline in mortality)

Pozn.: Vývoj úmrtnosti podle vzorce $\mu(x, t) = \exp(A + ba - (ct + d \sin(t\theta)))$; $A = -11,2146608$; $b = 0,1$; $c = 0,012$; $d = 0,25$; $\theta = 2\pi/120$. Všichni jedinci odvádějí pojistné od věku 20 let až do dosažení důchodového věku 65 a více let. Varianta I – konstantní střední délka života při dosažení důchodového věku. Varianta II – konstantní poměr doba pobírání důchodu/doba placení pojistného. Okamžikové – použití okamžikových úmrtnostních tabulek; generační – použití generačních úmrtnostních tabulek. *Pramen:* Vlastní výpočet.

Graf 3b Index závislosti v modelu populace se změnami poklesu úmrtnosti (Dependency ratio in a model population with changes to the decline in mortality)

Pozn.: Vývoj úmrtnosti podle vzorce $\mu(x, t) = \exp(A + ba - (ct + d \sin(t\theta)))$; $A = -11,2146608$; $b = 0,1$; $c = 0,012$; $d = 0,25$; $\theta = 2\pi/120$. Všichni jedinci odvádějí pojistné od věku 20 let až do dosažení důchodového věku 65 a více let. Varianta I – konstantní střední délka života při dosažení důchodového věku. Varianta II – konstantní poměr doba pobírání důchodu/doba placení pojistného. Okamžikové – použití okamžikových úmrtnostních tabulek; generační – použití generačních úmrtnostních tabulek. *Pramen:* Vlastní výpočet.

nost, že se zlepšováním zdravotního stavu obyvatelstva se posouvá (a rozvolňuje) hranice stáří. Toto opatření zároveň snižuje, za jinak nezměněných podmínek, rozdíly v celkové úrovni výnosů z důchodového systému mezi jednotlivými generacemi vyvolané změnami úmrtnosti. Vývoj střední délky života, případně dalších ukazatelů charakterizujících kvalitu života a zdravotní stav ve vyšším věku, by nepochybně měl být podkladem pro rozhodování o zvyšování důchodového věku, a to i při přípravě další parametrické reformy základního důchodového pojištění v České republice. Zvyšování důchodového věku by přitom, zejména po sjednocení věkové hranice pro obě pohlaví, nemělo vést ke zkrácení doby pobírání důchodu. Ukazuje se rovněž, že částečné prodloužení doby pobírání důchodu při rostoucí střední délce života může odpovídat vývoji společnosti, kdy s rostoucím bohatstvím roste sklon k vyšší spotřebě volného času (viz např. *Gillion et al.*, 2000) a zároveň za určitých podmínek stabilizovat index závislosti lépe než udržení doby konstantní.

Automatická vazba důchodového věku na vývoj střední délky života však může mít některé problematické důsledky. Provedená analýza ukázala, že zavedení takové automatické vazby sice může tlumit dopad vývoje úmrtnosti na finanční bilanci, nemusí však dojít ke skutečné stabilizaci systému. Střední délka života je také relativně jednoduchým ukazatelem, který nemusí plně odrážet skutečný zdravotní stav obyvatelstva. Zavedení automatických stabilizátorů navíc komplikuje důchodový systém, snižuje srozumitelnost pravidel stanovících podmínky nároku na důchod a může vést k výrazným výkyvům důchodového věku. Ze zahraniční praxe vyplývá, že automatické stabilizátory často neplní svou funkci, tj. nefungují nezávisle na politickém rozhodování. Již samotné jejich přijetí vyžaduje politické rozhodnutí a v okamžiku, kdy mají v praxi přinést požadovaný efekt, tedy automatické přizpůsobení důchodového systému měnícím se podmínkám, jsou často na základě politického rozhodnutí korigovány.

Literatura

- Active Aging: A Policy Framework*. 2002. WHO, [on-line] [cit. 6. 11. 2009], dostupné z http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf
- Adequate and Sustainable Pensions, Synthesis Report*. 2006. Brusel: European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- A New Pension Settlement for the Twenty-First Century. The Second Report of the Pensions Commission*. 2005. Pensions Commission, London: The Stationery Office, [on-line] [cit. 7. 6. 2009], dostupné z <http://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20070801230000/http://www.pensionscommission.org.uk/index.html>
- Avis de la Commission de garantie des retraites*. 2007. Paris: La Commission de garantie des retraites, [on-line] [cit. 26. 5. 2009], dostupné z <http://www.cor-retraites.fr/IMG/pdf/doc-820.pdf>
- EUROSTAT Database, [on-line] [cit. 28. 5. 2009], dostupné z <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Forslag til lov om ændring af lov om social pension*. 2006. [on-line] [cit. 31. 8. 2009], dostupné z <http://www.folketinget.dk/doc.aspx?samling/20061/lovforslag/L57/index.htm>
- Gillion, C. – Turner, J. – Bailey C. – Latulippe, D. (eds). 2000. *Social Security Pensions. Development and Reform*. Geneva: ILO.
- International Update*. June 2009. SSA, [on-line] [cit. 17. 7. 2009], dostupné z http://www.socialsecurity.gov/policy/docs/prodesc/intl_update/2009-06/index.html
- Life Expectancy Links. The Quiet Revolution in Pension Policy*. 2007. Paris: OECD.
- Live Longer, Work Longer*. 2006. Paris: OECD.
- LOI n° 2003-775 du 21 août 2003 portant réforme des retraites*, [on-line] [cit. 1. 6. 2009], dostupné z http://www.legifrance.gouv.fr/html/actualite/actualite_legislative/2003-775/retraites.htm
- Marin, B. – Zaidi, A. 2008. Ageing Trends and Policies in the European Region. In *Regional Dimensions of the Ageing Situation*. New York: Department of Economic and Social Affairs, United Nations, p. 118–147 [on-line] [cit. 28. 5. 2009], dostupné z <http://www.un.org/ageing/documents/publications/regional-dimensions-ageing.pdf>
- MISSOC (Mutual Information System on Social Protection). Database [on-line] [cit. 26. 5. 2008], dostupné z http://ec.europa.eu/employment_social/sps/missoc_en.htm
- Sanderson, W. – Schrebov, S. 2008. Rethinking Age and Aging. *Population Bulletin*, Vol. 63, No. 4., p. 1–16, [on-line] [cit. 5. 4. 2009], dostupné z <http://www.prb.org/pdf08/63.4aging.pdf>
- Security in Retirement: Towards a New Pensions System*. Department of Work and Pensions London: DPW, 2006, [on-line] [cit. 7. 6. 2009], dostupné z <http://www.dwp.gov.uk/pensionsreform/whitepaper.asp>
- Scherman, K. G. 2009. *Politicians Dodge the Pension Issue*. Nepublikováno.
- Schoen, R. – Canudas-Romo, V. 2005. Changing Mortality and Average Cohort Life Expectancy. *Demographic Research*, Vol. 13, p. 117–142, [on-line] [cit. 5. 4. 2009], dostupné z <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol13/5/13-5.pdf>

- Schoen, R. – Jonsson, S. H. – Tufis, P. 2004. *A Population With Continually Declining Mortality*. Working Paper 04–07, Population Research Institute, Pennsylvania State University, University Park, [on-line] [cit. 5. 4. 2009], dostupné z http://www.pop.psu.edu/general/pubs/working_papers/psu-pri/wp0407.pdf
- Směrnice Rady ze dne 19. prosince 1978 o postupném zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy v oblasti sociálního zabezpečení. Úřední věstník L 006, 10/01/1979, s. 24–25.
- Social Security Programs Throughout the World – 1993*. 1995. Washington: Social Security Administration.
- Palmer, E. 2003. Life Expectancy is Taking Center Place in Modern National Pension Schemes – A New Challenge for the Art of Projecting. In Bengtsson, T. – Keilman, N. *Perspectives on Mortality Forecasting. I. Current Practice. Social Insurance Studies No. 1*, Riksförsäkringsverket (RFV), p. 7–18.
- Pedersen, L. H. 2009. Retirement Reform in a Mature Welfare State: The Danish Experience. In Holzmann, Robert – MacKellar, Landis – Repanšek, Jana (eds.) *Pension Reform in Southeastern Europe. Linking to Labor and Financial Market Reforms*. Washington, D.C.: World Bank, p. 149–162.
- Pensions: Challenges and Choices. The First Report of the Pensions Commission*. 2004. Pensions Commission, London: The Stationery Office, [on-line] [cit. 7. 6. 2009], dostupné z <http://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20070801230000/http://www.pensionscommission.org.uk/index.html>
- Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění*. 2008. Praha: MPSV ČR.
- Rabušic, L. 1998. Časové aspekty českého důchodového věku. *Sociologický časopis*, 34 (3), s. 259–337.
- Ryder, N. B. 1975. Notes on Stationary Populations. *Population Index*, vol. 41, no. 1, p. 3–28.

ŠTĚPÁNKA POLLNEROVÁ vystudovala obory demografie a ekonomie na Univerzitě Karlově v Praze. Problematikou důchodových systémů se zabývá dlouhodobě, mimo jiné působila v tomto oboru ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí a krátce také na Otto-Friedrich-Universität Bamberg. V současné době pracuje v odboru sociálního pojištění Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.

Summary

Raising the retirement age is one possible measure of reforming PAYGO pension systems that responds commensurately to rising life expectancy. In the past fifteen years most EU countries have made a decision to increase the retirement age of women or both women and men. The retirement age can be raised either on the basis of a one-time political decision or automatically in relation to the trend in life expectancy. In expert literature and in practice basically two forms of automatic adjustment of the retirement age have appeared. The first is based on the requirement of maintaining a constant period for drawing a pension, and the second is based on the idea of maintaining an unchanging ratio between those drawing a pension and those paying into the system. The automatic link between the retirement age and life expectancy may, especially in the case of the latter form, mitigate the impact of the mortality trend on the ratio of retired seniors to those paying insurance and in this way also on the financial balance of the pension system, but if there are fluctuations in the tempo of the decline in mortality the system may not ultimately be stabilised. The introduction of automatic stabilisers complicates the pension system, reduces the comprehensibility of the rules governing the conditions of entitlement to a pension and may lead to significant 'jumps' in the retirement age. Foreign practice also reveals that automatic stabilisers often do not serve their function, i.e. they do not function independently of political decisions.

DEMOGRAFIE A JEJÍ VLIVY V POJIŠŤOVNICTVÍ

JANA KADLECOVÁ

Demography and Its Influence on Insurance

The article presents basic information on the history and present of the Czech insurance market. It acquaints readers with the basic issues of financial mathematics and its application in insurance calculations. The article also explains the role and use of mortality tables in insurance calculations. It closes with a list of possible effects of population ageing on the economics of public finance and the role of commercial subjects.

Keywords: system of insurance, life tables, premium

Demografie, 2010, 52: 38–49

PojišŤovnictví a pojišŤení je dynamicky se rozvíjícím ekonomickým odvětvím, které vstupuje do života každého z nás. Setkáváme se s ním, ať ve formě povinného zdravotního nebo sociálního pojišŤení, které je řízeno a spravováno státem nebo ve formě dobrovolného pojišŤení sloužícího k ochraně zdraví, majetku nebo odpovědnosti za škodu. Samostatnou kapitolu tvoří pojišŤení životní, které má za cíl alespoň částečně zmírnit dopady úrazů, poškození zdraví či smrti.

V současnosti nabývá s ohledem na stárnutí populace na významu otázka zajišŤení na stáří a zajišŤení prostředků na péči spojenou s problémy vysokého věku. Specializovaným odvětvím finančního trhu sloužícím k zajišŤení na stáří je i komerční důchodové pojišŤení, které by se do budoucna mělo stát jedním ze základních pilířů důchodového systému v ČR.

Historie pojišŤovnictví

První zmínky o pojišŤovnictví na území současné České republiky se objevují v 17. století. Po roce 1822 začínají v Čechách působit dvě pojišŤovny se sídly v Terstu a Vídni.

V roce 1827, resp. 1864 byla založena První česká vzájemná pojišŤovna se sídlem v Praze a Moravsko-slezská vzájemná pojišŤovna se sídlem v Brně. Obě pojišŤovny se zabývaly hlavně pojišŤením nemovitostí. Až v roce 1909 byla jejich činnost rozšířena na pojišŤení osob.

V druhé polovině 19. století došlo k boomeru zakládání pojišŤovacích společností na našem území. Vznikla dokonce i první a velmi významná zajišŤovací společnost – První česká zajišŤovací banka v Praze (založena 1872).

Po vzniku samostatné Československé republiky byla zahájena další etapa vývoje – československé pojišŤovnictví. I přes útlum v době protektorátu a 2. světové války bylo na našem území v roce 1945 evidováno 733 pojišŤoven, pojišŤovacích spolků a zahraničních prezentací. Tyto společnosti byly znárodněny Dekretem prezidenta republiky z 24. října 1945. Řízením byla pověřena PojišŤovací rada se sídlem v Praze.

Po únoru 1948 vzniká jediný ústav – Československá pojišŤovna, národní podnik. Tímto krokem byl násilně přerušena na několik desítek let přirozený vývoj tohoto odvětví. V roce 1968 s ohledem na nové federativní uspořádání se Státní pojišŤovna rozštěpuje na Českou státní pojišŤovnu se sídlem v Praze a Slovenskou štátnu poisťovňu se sídlem v Bratislavě (s účinností k 1. lednu 1969). Tento státní monopol pokračoval až do roku 1989.

V roce 1991 byl schválen právní rámec pro zavádění tržní ekonomiky a soukromého podnikání do oblasti pojišŤovnictví. Jednalo se o zákony o pojišŤovnictví. Rozdělením státu 1. ledna 1993 byly vytvořeny podmínky pro samostatný rozvoj českého pojišŤovacího trhu.

České pojišťovnictví se vyvíjí v souladu s normami EU. Souladu s normami se již podařilo dosáhnout v ekonomice pojištění (účetnictví, technické rezervy, solventnost). Jedním z otevřených témat byl donedávna například přístup českých pojišťovacích subjektů ke Směrnici rady 2004/113/ES ze dne 13. prosince 2004, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s muži a ženami v přístupu ke zboží a službám a jejich poskytování. Tato směrnice při striktním výkladu ve své podstatě požaduje, aby pojistné pro muže i ženy se stejnými vstupními parametry pojištění bylo shodné.

Na poli pojišťovnictví se rozšířila mezinárodní spolupráce jak na úrovni státu, tak i České asociace pojišťoven a České společnosti aktuárů. Obě výše uvedené společnosti spolupracují se společnostmi okolních států, jsou stálými členy mezinárodních sdružení zastřešujících asociace pojišťoven, resp. společnosti aktuárů.

Současný trh v České republice – pojištění

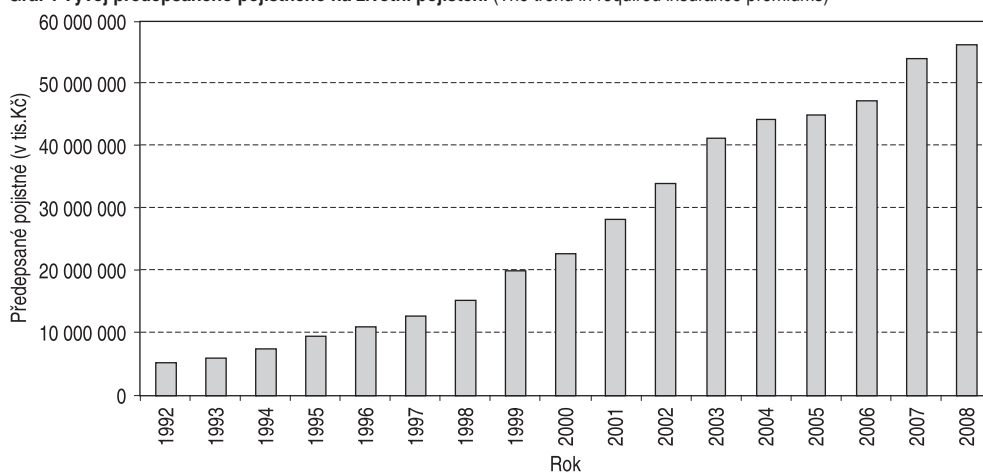
V současnosti působí na českém pojistném trhu (a má sídlo v ČR) podle dat uváděných Českou národní bankou v její internetové prezentaci 34 pojišťoven a subjektů vlastních licencí na provozování pojišťovací činnosti. Životnímu pojištění se věnuje 18 společností.

Většina pojišťoven je sdružena v České asociaci pojišťoven (ČAP), která vznikla 1. 1. 1994 a sdružuje v sobě 27 subjektů působících na českém pojistném trhu, jejichž podíl na předepsaném pojistném v ČR činí 97,28 %. Úkolem ČAP je především zastupování a hájení zájmu pojišťoven v jednání se státními orgány, EU; sjednocení postupů používaných v pojišťovnictví pro celý pojistný trh. Dále vydává předpisy, pomáhá organizovat odborné vzdělávání a spoluvytváří etické zásady pojišťovnictví.

Z dat ČAP vycházíme v následujících tabulkách a grafech, které se týkají vývoje životního pojištění a jeho částí v letech 1992–2008. Obvykle jsou data o pojištění srovnávána na základě objemu předepsaného pojistného, což je pojistné, které má po započtení všech slev a přírůžek klient platit pojišťovně.

V následujícím grafu je znatelný dynamický nárůst prostředků vydávaných na životní pojištění. Největšího meziročního nárůstu bylo dosaženo v letech 2001–2003, kdy se naplno rozvinulo povědomí o daňové uznatelnosti pojistného na přesně specifikované typy životního pojištění, která byla zavedena v roce 1999 novelizací zákona 586/1992 Sb.

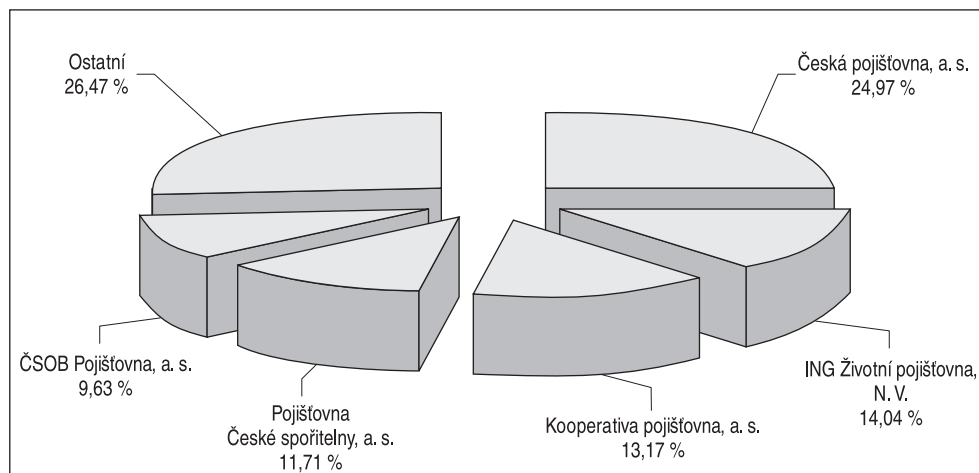
Graf 1 Vývoj předepsaného pojistného na životní pojištění (The trend in required insurance premiums)

Pramen: Česká asociace pojišťoven.

Podle dat za rok 2008 jsou největšími pojistnými subjekty na českém trhu v životním pojištění společnosti – Česká pojišťovna, a. s.; ING Životní pojišťovna N. V., pobočka pro Českou republiku; Kooperativa pojišťovna, a. s.; Pojišťovna České spořitelny, a. s. a ČSOB Pojišťovna, a. s., člen holdingu ČSOB¹⁾.

Graf 2 Podíly na trhu životního pojištění podle předepsaného pojistného za 1–12/2008 (Shares in the life insurance market by required insurance premiums for 1–12/2008)

Pramen: Česká asociace pojišťoven.

Základy finanční matematiky

Abychom mohli ilustrovat využití a vliv demografie na pojistně-matematické výpočty, uvedeme několik základních pojmů finanční matematiky.

Diskont je opakem úročení, je to jiný termín pro odúročení. Používá se ho k řešení úloh typu: „kolik prostředků musím mít nyní k dispozici, abych při dané úrokové míře měl k dispozici za určitou dobu požadovaný obnos?“. Diskontování se používá u finančních toků na dobu delší než jeden rok, a proto pro odvození použijeme vzorce pro složené úročení.

Z rovnice pro složené úročení lze odvodit počáteční částku z částky splatné jako

$$S = P \cdot (1 + i)^n \Rightarrow P = S \cdot \frac{1}{(1 + i)^n}, \text{ kde} \quad (1)$$

S značí splatnou částku, P částku počáteční, i značí úrokovou míru a n dobu úročení.

Člen $\frac{1}{(1 + i)^n}$ nazýváme **diskontním faktorem** a značíme jej v .

Rovnost (1) tedy můžeme přepsat do tvaru

$$P = S \cdot v^n \quad (2)$$

Příklad 1. použití diskontního faktoru

Kolik musí mít střadatel na kontě dnes, aby při ročním úročení 4 % měl na kontě za 5 let 100 000 Kč?

Dosadíme do vzorce (2) a vypočteme hodnotu P .

$$S = 100\,000, i = 4\% = 0,04, n = 5$$

Nejprve si vypočteme diskontní faktor $v = 1/(1+0,04) = 0,96153846$

$$\text{Vzorec (2) } P = 100\,000 \cdot 0,96153846^5 = 82\,192,71$$

¹⁾Základní terminologie a popis vybraných typů pojištění je uveden v Příloze 1 tohoto článku.

Požadavkem v pojištění je, aby příjmy i výdaje pojišťovny byly v rovnováze. Takový princip nazýváme **principem ekvivalence**. Jedná se samozřejmě o teoretický požadavek, protože vzhledem k ekonomickému tržnímu prostředí se každý pojišťovací ústav snaží, aby jeho příjmy přesáhly jeho výdaje. Aby mohlo dojít k uplatnění principu ekvivalence, je nutné pokusit se odhadnout budoucí příjmy a výdaje pojišťovny. Toto se děje pomocí diskontování k počáteční hodnotě těchto finančních toků.

Využití úmrtnostních tabulek pro výpočet pojistného

Demografie a její výstup ve formě úmrtnostních tabulek je jedním ze základních kamenů pojistně–matematických výpočtů. V této části si názorně předvedeme výpočet ryziho pojistného, tj. pojistného bez započtení jakýchkoli nákladů pojistitele.

Úmrtnostní tabulky vstupují spolu s diskontem do výpočtu komutačních čísel, která jsou zjednodušením pojistně–matematických výpočtů, které uvedeme v této části článku.

Obecně se úmrtnostní tabulka používá pro vyjádření počtu žijících a zemřelých a tímto způsobem nám dává jistou informaci o tom, jak bude pojišťovna přijímat pojistné a vyplácet škody. Jedná se o hodnoty, které nastanou s určitou pravděpodobností. Pro zemřelé je tedy schopna modelovat výplatu škod a pro žijící zase objemy přijatého pojistného. V obou skupinách se ale pohybuje v úrovni modelování a realita může být od modelů značně odlišná.

Pokud by byly používány jako podklad tabulky vydávané Českým statistickým úřadem (ČSÚ), pak v dlouhodobém časovém horizontu vykazují (stejně jako populace vyspělých zemí) pokles pravděpodobnosti úmrtí v daném věku a prodlužování střední délky života. Tyto tabulky proto nevyjadřují průběh života jednotlivce či generace. Největším problémem je, že stejná úmrtnostní tabulka se používá i pro konstrukci sazeb pro dlouhé časové intervaly, a tím není respektována skutečnost, že tabulka zobrazuje okamžitý pohled na populaci v daném roce. Tyto problémy jsou nejvýraznější v důchodovém pojištění.

Praktický přístup pojišťoven k úmrtnostním tabulkám:

- Pro muže jsou používány mužské úmrtnostní tabulky, pro ženy ženské úmrtnostní tabulky. Sazebníky jsou tedy vypracovány zvlášť pro muže a zvlášť pro ženy.
- Úmrtnostní tabulky ČSÚ jsou opatřovány tzv. „bezpečnostní“ přírážkou, jelikož úmrtnost v čase prochází vývojem a tento vývoj může pojišťovně přinést nemalé ztráty.
- Úmrtnostní tabulky jsou také opatřovány přírážkou za zdravotní riziko a následně používány pro výpočty přírážek k pojistnému pro klienty, jejichž zdravotní stav přináší zvýšené riziko pro pojistitele.

Pro pojištění invalidity a závažných onemocnění se používá jiného typu úmrtnostních tabulek než pro standardní životní pojištění. Tyto tabulky v sobě zahrnují i informace o rizicích spojených s těmito pojištěními.

K výpočtu netto pojistného potřebujeme znát hodnoty následujících vstupů: technickou úrokovou míru, pojistnou částku, úmrtnostní tabulky, pojistnou dobu, vstupní věk pojištěného, pohlaví pojištěného, typ pojištění.

Základním principem výpočtu je princip ekvivalence a jeho praktické využití si přiblížíme na následujících modelových příkladech. Odvození provedeme bez použití komutačních čísel.

Příklad 2. Princip výpočtu netto pojistného pro pojištění na dožití

Uvažujeme o klientovi, muži ve věku 30 let, který uzavře pojištění pro případ dožití s pojistnou dobou 30 let a pojistné zaplatí jednou splátkou při uzavření smlouvy. Pojistnou částku si zvolil ve výši 1 000 000 Kč. V pojistných podmínkách klient zjistil, že pro tento typ pojištění se používá technické úrokové míry 2 %. Pro výpočet použijeme úmrtnostní tabulky vydané ČSÚ za rok 2006.

Nejprve si vypočítáme diskontní faktor pro úrokovou míru i . Diskontní faktor nabývá hodnoty $v = 0,980392$.

V úmrtnostní tabulce najdeme hodnoty pro počty dožívajících se přesného věku 30 a 60 let.

$$l_{30} = 98\,225$$

$$l_{60} = 84\,661$$

Abychom mohli použít principu ekvivalence, vypočteme počáteční hodnotu pojistného plnění. V tomto případě tedy pro počáteční hodnotu sjednané pojistné částky, kterou získáme prostým diskontem o příslušný počet let podle vzorce (2).

$$S = 1\,000\,000 \cdot 0,980392^{30} = 552\,070,89$$

Pojistnou událostí tohoto typu pojištění je dožití se konce pojistné doby. Tě se podle úmrtnostních tabulek dožije l_{60} mužů. Podle modelu pojišťovna vyplatí pojistné plnění ve výši, která se rovná počtu mužů dožívajících se šedesátých narozenin násobeného počáteční hodnotou pojistné částky.

Pro výplatu tedy pojišťovna potřebuje částku $84\,661 \cdot 552\,070,89 = 46\,738\,873\,618,29$.

Pojistné bude hrazeno jednou splátkou a budou ho platit všichni, kdo vstoupí do pojištění. V tomto případě se jedná o muže ve věku 30 let, kterých je l_{30} . Podle principu ekvivalence by mělo být očekávané pojistné plnění (zde vyjádřeno částkou pro výplatu) v rovnováze s očekávaným pojistným.

Výsledné pojistné tedy získáme podělením očekávaného plnění počtem osob vstupujících do pojištění.

$$\text{Pojistné} = 46\,738\,873\,618,29 / 98\,225 = 475\,834,80.$$

Ke stejnému výsledku dojdeme i př násobením počáteční hodnoty pojistného pravděpodobností dožití se 60 let pro 30letého muže – $(84\,661/98\,225) \cdot 552\,070,89$.

Příklad 3. Princip výpočtu netto pojistného pro pojištění pro případ smrti

Uvažujme o klientce, ženě ve věku 30 let, která uzavře pojištění pro případ smrti s pojistnou dobou 5 let a pojistné zaplatí jednou splátkou při uzavření smlouvy. Pojistnou částku si zvolila ve výši 1 000 000 Kč. V pojistných podmínkách zjistila, že pro tento typ pojištění se používá technické úrokové míry 2 %. Pro výpočet použijeme úmrtnostní tabulky vydané ČSÚ za rok 2006.

Pro tento případ je postup obdobný postupu uvedenému v příkladu 2.

Vzhledem k tomu, že k pojistné události může dojít v každém roce pojištění, převedeme hodnoty počtu žijících, zemřelých a diskontů do tabulky. Doplňme je o diskontovanou hodnotu pojistného plnění, která bude závislá na tom, po jaké době k pojistné události došlo. Očekávanou hodnotu pojistného plnění násobíme počtem zemřelých, protože u tohoto pojištění je pojistnou událostí smrt pojištěné.

Tab. 1 Očekávané pojistné plnění v jednotlivých letech pojištění (Expected insurance payments in individual insurance years)

Rok trvání	Věk pojištěné	Počet dožívajících	Počet zemřelých	Diskont	Diskontovaná hodnota poj. plnění	Očekávané poj. plnění
0	30	99 222	36	X	980 392,16	35 294 117,65
1	31	99 186	35	0,98039	961 168,78	33 640 907,34
2	32	99 151	37	0,96117	942 322,33	34 865 926,38
3	33	99 114	42	0,94232	923 845,43	38 801 507,89
4	34	99 072	50	0,92385	905 730,81	45 286 540,49
5	35	99 022	58	0,90573		

Pramen: ÚT ČSÚ 2006, vlastní výpočet.

Pokud sečteme objem všech očekávaných plnění, dostaneme se na částku 187 888 999,75.

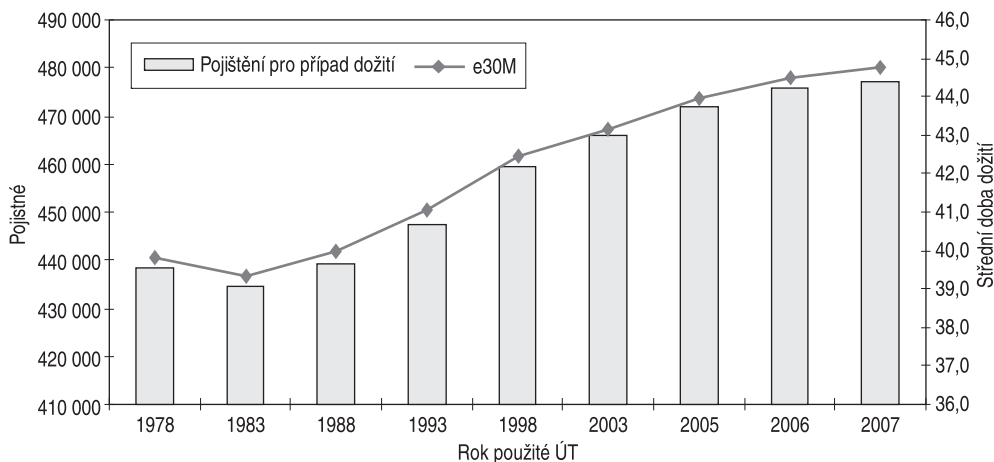
Do pojištění vstoupí podle úmrtnostní tabulky 99 222 žen.

Při předpokladu principu ekvivalence tedy opět získáme pojistné podělením očekávaného pojistného plnění počtem osob, které zaplatí pojistné.

V tomto případě bude pojistné placené jednou splátkou při uzavření pojištění ve výši $187\,888\,999,75 / 99\,222 = 1\,893,62$.

Pokud použijeme pro výpočet pojistného z příkladů 2 a 3 různých úmrtnostních tabulek, získáme pak následující výsledky. Pojistné je zaokrouhleno na celé jednotky.

V grafu 3 je zobrazen vývoj pojistného pojištění pro případ dožití se věku 60 let pro muže ze vstupním věkem 30 let s použitím různých úmrtnostních tabulek a vývoj střední délky života pro muže ve věku 30 let z úmrtnostních tabulek použitých pro výpočet pojistného. Pokud by byl graf vytvořen pro pojištění pro případ smrti (čistě rizikové pojištění), byla by zřejmá závislost výše pojistného na pravděpodobnosti úmrtí pojištěné osoby.

Graf 3 Závislost výše pojistného na dožití a délky života ve vstupním věku (Relationship between old-age insurance premiums and life expectancy at entry age)

Pramen: ÚT ČSÚ, vlastní výpočet.

Z uvedeného je patrné, že výběr úmrtnostních tabulek má velký vliv na výši pojistného a v případě důchodového pojištění na zisk z pojistné smlouvy.

Při samotné konstrukci má pojišťovna dvě možnosti. Buď na základě vlastních dat a analýzy úmrtnosti **odhadnout „vlastní“ úmrtnosti pojistného kmene, nebo upravit úmrtnostní tabulky vydávané ČSÚ.**

Přístup první nebývá v našich podmínkách často používán, protože jej komplikuje nedostatek dat o pojistných událostech. Jedinou společností, která by v podmínkách českého pojistného trhu měla dostatek dat na vytvoření tohoto typu tabulek, je Česká pojišťovna, a.s.

V zahraničí (např. v Německu, Rakousku, Švýcarsku) již došlo k dohodě mezi pojišťovnami a ve vzájemné spolupráci byly vytvořeny úmrtnostní tabulky pro důchodové pojištění založené na datech z pojistných kmenů pojištěných na trhu.

Přístup druhý je oproti tomu hojně rozšířený. V tomto případě pojišťovna podle svých potřeb upraví úmrtnostní tabulky vydávané ČSÚ. Do úpravy je možno zohlednit budoucí předpokládaný vývoj úmrtnosti, selekci, antiselekci a samozřejmě i zkušenosti s úmrtností vlastního pojistného kmene²⁾.

V souvislosti s úmrtností a zdravotními faktory se v pojištvnictví setkáváme s principy selekce a antiselekcce. Pojišťovny pro uzavření některých typů pojištění (typické je pojištění pro případ smrti) a od určitých pojistných částek požadují, aby klient, kromě vyplnění zdravotního dotazníku, který je součástí téměř každého návrhu pojistné smlouvy, prošel lékařskou prohlídkou. Tímto krokem se pojišťovny snaží eliminovat skutečnost, že například

Tab. 2 Pojistné v závislosti na volbě úmrtnostní tabulky (Insurance premiums in relation to the choice of life tables)

Typ/Rok tabulky	Pojistné pro případ dožití	Pojistné pro případ smrti
1978	438 562	2 936
1983	434 354	3 067
1988	439 308	2 855
1993	447 619	2 914
1998	459 369	1 928
2003	465 952	2 184
2005	471 961	2 062
2006	475 834	1 896
2007	477 260	1 649

Pramen: ÚT ČSÚ, vlastní výpočet.

²⁾ Modelový příklad výpočtu selekčních koeficientů v závislosti na délce trvání pojištění je uveden v Příloze 2.

k uzavírání rizikového pojištění obvykle mívají větší tendenci klienti s horším zdravotním stavem. Výše uvedenému principu říkáme **princip selekce**.

Naopak s **principem antiselekce** se můžeme setkat u důchodových pojištění (obecně u pojistek kryjících riziko dožití), kde je možno očekávat, že si jej sjednávají klienti v dobrém zdravotním stavu. Jejich úmrtnost pak obvykle bývá nižší než ta, která je dána úmrtnostními tabulkami. S ohledem na tyto skutečnosti dochází k úpravám úmrtnostních tabulek podle typu pojištění, ke kterému jsou jako podklady používány.

Pojišťovny používají pro úpravu úmrtnostních tabulek (ÚT) ČSÚ několik postupů:

- **Postaršování** – tabulka je pro účely výpočtu věkově posunuta – tj. pro věk 48 let počítáme s daty pro 50letého.
- **Bezpečnostní přírážky** – snaha o přizpůsobení tabulek ČSÚ s ohledem na vývoj v čase.
- **Zavedení selekčních koeficientů** – u rizikových pojištění se v prvních letech tabulková úmrtnost ČSÚ zvýší o selekční koeficient, který v sobě nese zvýšení rizika pojistné události například pro rizikové pojištění. Vliv selekčního koeficientu se po určitém čase od počátku pojištění ustálí na konstantní úrovni, protože v čase postupně zeslabuje vliv vstupního výběru klientů na hodnoty úmrtnosti.
- **Zavedení redukčních koeficientů** – funguje podobně jako selekční koeficient, slouží ke snížení pravděpodobnosti úmrtí, a tím se přizpůsobuje očekávanému lepšímu zdravotnímu stavu klientů sjednávajících si pojištění na dožití.
- **Vyrovňávání** – pokud je pravděpodobnost úmrtí konstruována z vlastního kmene, bývá nutné provést její vyrovňání, aby byly eliminovány lokální extrémy, které nejsou nijak vysvětlitelné. Tabulky z ČSÚ již bývají dodány vyrovnané. Důvodem pro vyrovňávání je i požadavek na monotonii sazeb pojistného.

Praktický přístup pojišťoven:

- Pro muže jsou používány úmrtnostní tabulky pro muže, pro ženy úmrtnostní tabulky pro ženy. Sazebníky jsou tedy vypracovány zvlášť pro muže a zvlášť pro ženy.
- Úmrtnostní tabulky ČSÚ jsou opatřovány tzv. „bezpečnostní“ přírážkou, jelikož úmrtnost v čase prochází vývojem a tento vývoj může pojišťovně přinést nemalé ztráty. Tato přírážka bývá konstruována na základě analýzy dat o pojistných událostech v pojistném kmenech pojišťovny. Snad s výjimkou České pojišťovny mají všechny ostatní subjekty na českém pojistném trhu za dobu své existence velmi málo podkladů pro analýzu, a proto není stanovení této přírážky jednoduché.
- Vzhledem k tomu, že do pojištění bývají přijaty i osoby trpící nějakou chorobou nebo v ne úplně ideálním zdravotním stavu, bývá ze strany pojistitelů zvyšováno standardně vypočtené pojistné o přírážku za zvýšené riziko.
- Jsou použity dva druhy ÚT, jedny na pojištění pro případ smrti či smíšené pojištění, a druhé pro pojištění na dožití. Pro účely tohoto pojištění se nechává ÚT zpravidla o dva roky omládnout.

Demografická situace v ČR a její možné vlivy na pojišťovnictví

Během minulého století jsme byli svědky prodlužování střední délky života při narození. Nejprve bylo její postupné prodlužování způsobeno snižováním kojenecké úmrtnosti, poté ve druhé fázi dochází ke snižování úmrtnosti ve vyšších „seniorských“ věcích. První fáze má za následek situaci, kdy se vyššího věku dožívá více osob a druhá fáze s sebou nese prodlužování délky života ve vyšších věcích. Obě skutečnosti v kombinaci s nízkou porodností posledních let přináší závažné změny ve věkovém složení populace.

Podle demografických prognóz složka ve věku nad 60 let dosáhne v roce 2050 úrovně 31,3 % a v roce 2065 dokonce 35,7 %³⁾.

³⁾ Podle Nové kmenové prognózy populačního vývoje České republiky (2003–2065), Burcin – Kučera, 2004.

Tab. 3 Vývoj složení obyvatelstva ČR podle věkových skupin v % [Structure of the population of the Czech Republic by age group (%)]

Věk	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006	2007	2008
0–14	20,0	18,8	17,9	17,0	16,2	15,4	14,8	14,5	14,4	14,2
15–59	62,0	63,2	64,1	64,9	65,4	65,5	65,3	65,1	65,6	64,2
60+	18,0	18,0	18,0	18,1	18,4	19,1	19,9	20,4	20,0	21,6

Pramen: Český statistický úřad.

Tab. 4 Vývoj průměrné výše starobního důchodu a jeho relace vůči čisté mzdě (Average old-age pension and its relation to net wages)

Zpracováno z údajů MPSV a ČSÚ	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006	2007	2008
Průměrná měsíční výše starobního důchodu vypláceného v roce (Kč)	2 734	3 578	4 840	5 724	6 352	7 071	7 728	8 173	8 736	9 464
Průměrná měsíční mzda v NH ČR (Kč) – hrubá	5 904	8 307	10 802	12 797	14 793	16 917	18 992	20 207	21 692	23 542
Relace (v %) důchod / hrubá mzda	46,3	43,1	44,8	44,7	42,9	41,8	40,7	40,4	40,3	40,2

Pramen: Český statistický úřad, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Podle dat Ministerstva práce a sociálních věcí ČR a Českého statistického úřadu se od roku 1993 postupně snižuje relace průměrného starobního důchodu proti průměrné čisté mzdě. Tento trend se pravděpodobně nezmírní ani v následujících letech, a to ani po případné důchodové reformě.

Pokud tedy státní starobní důchod nebude dosahovat výše, která by důchodcům zajistila podobný životní standard, na který byli zvyklí před svým odchodem z aktivní pracovní činnosti, otevírá se pro komerční pojištění a penzijní fondy obrovský prostor pro doplnění tohoto výpadku. Pokud si tohoto vývoje budou lidé vědomi, začnou si sami spořit na důchod. V současnosti mají kromě pojištění na dožití, důchodových pojištění a penzijních fondů ještě možnost investovat své finanční prostředky do tzv. life cycle fondů, investičních fondů, které podle doby zbývající do výplaty volí investiční strategii – od agresivní na počátku spoření až ke konzervativní ke konci spoření.

Dalším aspektem navázaným na stárnutí populace je i dopad zdravotního stavu na vykonávání běžných činností a chronická nemocnost.

Frekvence chronických onemocnění roste s věkem, léčení si žádá dlouhodobou lékařskou péči a je obvykle velmi náročné (Rychtaříková, 2008). Ve věku 18–49 let netrpělo dlouhodobou a chronickou nemocností více jak 3/4 mužů a 2/3 žen. Ve věku 50–79 let se tento podíl snížil u mužů na 61 % a u žen na 56 %. S vývojem medicíny můžeme do budoucna očekávat, že nové postupy a léky přinesou prodloužení doby života, byť s chronickým onemocněním.

To s sebou přinese velké zatížení systému zdravotního pojištění, protože se to z větší části bude týkat osob v důchodovém věku, které již do zdravotního pojištění nijak nepřispívají.

Závěr

S ohledem na perspektivy populačního vývoje České republiky v následujících desetiletích nabudou komerční pojištění a penzijní fondy velkého významu. Mají potenciál se stát jedním z doplňkových pilířů jak státního důchodového, tak zdravotního pojištění, a tím obyvatelstvu pomoci svými produkty zajistit odpovídající kvalitu života.

Na poli zdravotního pojištění není nabídka pojistného nijak široká a je značně omezena maximálním vstupním věkem. Většina pojištění ani nekryje pojistné události (tj. pobyt v nemocnici, dlouhodobá péče...) ve věku vyšším než 65 let. Ale věková skupina nad 65 let bude v budoucnu nezanedbatelnou svou velikostí a bohužel i nutností přístupu k lékařské péči.

V případě tohoto pojištění tedy trh do budoucna nabízí nový prostor pro rozšíření současných věkových limitů a zavedení nových typů produktů „na míru“ seniorské populaci.

V současnosti klasická důchodová pojištění z českého pojistného trhu mizí, a proto se klienti odcházející do důchodu musí spolehnout na svou disciplínu týkající se rozumného využití prostředků získaných z pojistné částky na dožití. Obvykle není možné ani při výplatě pojistného plnění zažádat o výplatu formou doživotního důchodu.

Zde se pojišťovny musí potýkat s vhodnou volbou úmrtnostních tabulek tak, aby korektně zohlednily budoucí vývoj úmrtnosti, nemocnosti a jiných pojistitelných jevů spojených se životem a zdravím jedince. Doufáme, že se v České republice stejně jako v okolních zemích (Německo, Rakousko, Švýcarsko) podaří v rámci ČAP nebo České společnosti aktuárů vytvořit úmrtnostní tabulky pro důchodová pojištění založené na datech pojistného trhu v ČR.

Literatura

Cipra, T. 1999. *Pojistná matematika – teorie a praxe*. Praha: Ekopress.

Rychtaříková, J. 2008. *Zdraví*. Dostupné z: <http://www.kulatystul.cz/.../2008-03-20+Prof.+Rychtaříková+-+příspěvek+2.pdf>, (cit. 22. 6. 2009).

Burcin, B. – Kučera, T. 2004. Nová kmenová prognóza populačního vývoje České republiky (2003–2065). *Demografie*, 46, s. 100–111.

Internetová prezentace České asociace pojišťoven. Dostupné z: <http://www.cap.cz> (cit. 1. 6. 2009).

Internetová prezentace projektu Finanční vzdělávání. Dostupné z: <http://www.financnivzdelavani.cz>, (cit. 1. 9. 2008).

Internetová prezentace Ministerstva práce a sociálních věcí. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz>, (cit. 1. 6. 2009).

Internetová prezentace Českého statistického úřadu. Dostupné z: <http://www.czso.cz>, (cit. 1. 6. 2009).

JANA KADLECOVÁ je absolventkou oboru matematika se zaměřením na finanční a pojistnou matematiku Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Studium dokončila v roce 1999 obhajobou diplomové práce na téma Výpočetní aspekty pojištění vážných chorob (Rakousko-německý model). Do roku 2005 pracovala na pozici pojistného matematika v Allianz pojišťovně, a.s., kde se zabývala mj. tvorbou nových produktů. Od roku 2006 pracuje na pozici analytika v České spořitelně, a.s., kde se věnuje analýzám clientského portfolia a modelům obchodního potenciálu jednotlivých regionů. V roce 2008 dokončila postgraduální studium demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Summary

As a result of population ageing the Czech Republic is currently witnessing debates over the reform of the pension system. This reform should increase awareness about the need for individuals to provide for themselves in old age. One possibility for doing so is to make use of the wide selection of products offered by commercial insurance companies. Insurance is a prosperous branch of the economy, and paid insurance premiums amounted last year to a total of more than 50 billion Czk.

Insurance calculations apply simple operations from the field of financial mathematics that are connected with probability and mathematical statistics. One of the main inputs is mortality tables, which are modified in several different ways for use by insurance companies. The selection of mortality tables is one of the basic factors in the calculation of insurance sums.

Given the growing share of seniors in the population, the responsibility of individuals for their pension income will increase in the future. With the ageing of the population, not just state pension expenditures but also the expenditures of the social and health-care systems will increase. This creates another possible opening for commercial subjects, whether this means in terms of private retirement homes providing care services, insurance against disability, or tailor-made products for active seniors.

Příloha 1

Základní terminologie pojištění a základní typy pojištění

Pro potřeby tohoto článku budeme za životní pojištění považovat pojištění, ve kterém je pojistným rizikem smrt pojištěného nebo dožití se konce pojistné doby pojištěným. Čtenáře seznámíme s vybranými typy životního pojištění, ve kterém se používá jisté formy úmrtnostních tabulek. Jde o investiční životní pojištění, pojištění invalidity a pojištění závažných onemocnění. Nejprve však terminologie používaná v pojišťovnictví.

Pojistník je osoba (fyzická nebo právnická), která s pojistitelem sjednala pojistnou smlouvu a má povinnost platit pojistné.

Pojistitelem je obvykle pojišťovna, provozovatel pojištění.

Pojištěný je osoba, na níž se pojistná smlouva vztahuje, vztahuje se na její zdraví nebo život.

Obmyšlená osoba je osobou, která má právo na výplatu pojistného plnění v případě smrti pojištěného (má smysl pouze u produktů pojištění pro případ smrti).

Pojistnou částkou rozumíme finanční kompenzace, která je vyplacena pojištěnému/obmyšlené osobě při pojistné události.

Pojistná doba je doba trvání pojištění, ve které je pojištěný pod pojistnou ochranou.

Pojistná událost je událost, při jejímž výskytu v průběhu pojistné doby dochází k výplatě pojistného plnění.

Zaručená doba je doba, po kterou pojistitel zaručuje výplatu důchodu.

Vstupní věk je věk, ve kterém pojištěný vstoupil do pojištění, zpravidla se počítá jako rozdíl kalendářního roku, ve kterém je počátek pojištění a kalendářního roku narození pojištěné osoby.

Rezerva kryje budoucí závazky pojišťovny plynoucí ze životního pojištění vůči pojištěným.

Technická úroková míra je zaručená úroková míra, kterou jsou úročeny rezervy. Vstupuje do všech výpočtů spojených s pojištěním.

Pojištění pro případ smrti bývá často označováno za nejryzejší formu pojištění. Slouží jako prostředek pro zajištění rodiny v případě úmrtí „živitele“ rodiny, slouží často i k zajištění hypotečních úvěrů. Pojistnou událostí je smrt pojištěné osoby v průběhu trvání pojištění. Pokud pojištěný zemře v průběhu pojistné doby, je obmyšlené osobě vyplaceno sjednané pojistné plnění. Pokud tuto dobu pojištěný přežije, pojištění končí bez výplaty pojistné částky a veškeré zaplacené pojistné je spotřebováno na krytí pojistného rizika.

Opakem předcházejícího pojištění je **pojištění pro případ dožití**. Pokud se pojištěná osoba dožije konce pojistné doby, je jí vyplacena sjednaná pojistná částka. Pokud pojištěný zemře v průběhu pojistné doby, bývá pozůstalým obvykle vyplaceno zaplacené pojistné. Tento typ pojištění bývá často využíván jako alternativa k důchodovému pojištění nebo penzijnímu připojištění se státním příspěvkem.

Kombinací obou výše uvedených pojištění je takzvané **smíšené životní pojištění**, ve kterém je pojistnou událostí buď smrt pojištěného, nebo dožití se konce pojistné doby pojištěným s tím, že k výplatě dochází v případě události, která nastane dříve.

Dalším rozšířeným typem pojištění je **důchodové pojištění**, které je ve své podstatě velmi podobné pojištění na dožití. Rozdílem je, že na konci pojistné doby není pojistné plnění vyplaceno jednou částkou, ale ta je rozložena do několika splátek – důchodů. Parametry důchodu, jako jsou například délka výplaty důchodu nebo věk, od kterého je důchod vyplácen, jsou klientem voleny při uzavření pojistné smlouvy.

Ve všech pojistně-matematických výpočtech často pracujeme s pojmem a hodnotou **technické úrokové míry**. Technická úroková míra je definována jako úroková míra, kterou je hodnocena rezerva. Nejedná se tedy, jak je někdy mylně vykládáno – zaručeným zhodnocením vložených prostředků klientů pojišťoven. Technická úroková míra je omezena vyhláškou 303/2004 Sb., § 3 a v současnosti je stanovena na 2,4 %.

S ohledem na nízké úrokové sazby používané pro standardní typy pojištění se rozšiřuje využití **investičního životního pojištění**. Jedná se o pojištění, které v sobě spojuje pojistnou ochranu s investováním do podílových fondů. Toto pojištění tedy není nijak limitováno technickou úrokovou mírou, protože riziko investování plně nese pojistník, který také volí investiční strategii. Toto pojištění kryje riziko smrti a dožití. V případě smrti bývá obvykle vyplaceno maximum z hodnot zaplaceného pojistného a hodnoty fondu. V případě dožití se konce sjednané pojistné doby dochází k výplatě hodnoty fondu.

Mezi další základní typy pojištění, které při současném stárnutí populace postupně nabývají na důležitosti, jsou: pojištění závažných onemocnění a pojištění pro případ invalidity.

Pojištění závažných onemocnění bývá nabízeno pojišťovnami jako doplňkové pojištění ke kapitálovému nebo investičnímu pojištění. Tento druh pojištění kryje riziko onemocnění chorobami přesně vyjmenovanými v pojistných podmínkách tohoto pojištění. Nejčastěji je pojistná částka vyplácena v případě onemocnění

následujícími chorobami (jde o nejčastěji uváděné nemoci v tomto druhu pojištění): vážný infarkt myokardu, mozková mrtvice, rakovina, totální selhání ledvin a roztroušená skleróza. Dále bývají obvykle pokryta onemocnění AIDS, transplantace a ochrnutí. Pro toto pojištění se můžeme setkat s dvěma typy výplaty pojistného plnění – předčasné, kdy je vyplacena jako pojistné plnění část pojistné částky hlavního pojištění a dodatečně, kdy jsou na sobě pojistné částky připojištění a hlavního pojištění naprosto nezávislé.

S **pojištěním invalidity** se můžeme setkat ve dvou rozšířených variantách. Tou první je pojištění zproštění od placení pojistného, kdy v případě invalidity přebírá platbu pojistných smluv pojistitel a pojištěním invalidity, kdy je při uznání invalidity (která se nutně nemusí shodovat s nárokem na invalidní důchod vyplácený státem) vyplácen pojištěnému důchod za sjednaných podmínek.

Příloha 2

Modelový příklad výpočtu selekčních koeficientů závislých na délce trvání pojištění

Selekční koeficienty se snažíme vyjádřit rozdíly ve úmrtnosti kmene pojišťovny v závislosti na délce trvání pojištění oproti standardní úmrtnosti dané úmrtnostní tabulkou ČSÚ.

Selekční koeficient a jeho souvislost s pravděpodobností úmrtí můžeme definovat vztahem

$$s_{q_{x,t}} = s_t \cdot q_x \quad (i)$$

Jeho odhad pak bývá obvykle vypočten podle vzorce

$$s_t = \frac{\sum_{x=18}^w d_{x,t}}{\sum_{x=18}^w (v_{x,t} \cdot \mu_x)} \quad (ii)$$

$d_{x,t}$ ... je počet úmrtí pojištěných ve věku x , který byl pojištěn více než t let a zemřel před $t + 1$ rokem pojištění

$v_{x,t}$ ... je počet človekoročků prožitých osobami ve věku x , pojištěných t let za období sledovaného kalendářního roku

μ_x ... intenzita úmrtnosti populace ve věku x na základě dat z tabulky ČSÚ.

Obvykle jsou při této analýze zkoumána pouze úmrtí klientů se smlouvami životního pojištění. Někdy s ohledem na nedostatek dat bývá nutné agregovat data do jiných (větších) než ročních celků. Vzhledem k nedostatku dat bývá přistoupeno i k pětileté agregaci. Pro malé počty pojistných událostí jsou výsledky takových analýz poměrně rozkolísané. Pro dosažení statisticky věrohodnějších dat je třeba disponovat pojistným kmenem v řádu desítek tisíc osob pro daný věk a pohlaví. Toto je v podmínkách českého pojistného trhu poměrně nereálný požadavek, kterého může dosáhnout pouze několik pojišťoven.

Princip výpočtu selekčních koeficientů

Fiktivní pojišťovna, mající v kmeni kolem 200 000 pojistných smluv, chce stanovit na základě svého portfolia selekční koeficienty, které následně použije pro výpočet nových sazeb pro muže. Svě výsledky chce porovnávat s daty o úmrtnosti za rok 2006, které vydalo ČSÚ.

Tab. 5 Počet úmrtí v pojistném kmeni (Number of deaths in the portfolio of insurance contracts)

Počet úmrtí M	Délka trvání									
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	
Věk										
20–24	3	0	1	0	1	0	0	0	0	
25–29	1	2	1	1	1	1	1	0	0	
30–34	1	2	0	1	4	0	2	1	3	
35–39	1	0	5	1	2	1	0	2	2	
40–44	0	0	0	4	0	2	0	1	2	
45–49	0	1	2	1	2	2	0	0	1	
50–54	2	4	2	5	2	4	1	1	2	
55–59	1	2	3	1	3	2	1	0	1	
60–64	0	0	0	0	1	0	0	0	2	
Celkový součet	9	11	14	14	16	12	5	5	13	

Pramen: Modelový příklad.

Člověko-roky	Délka trvání								
	0	1	2	3	4	5	6	7	8
20–24	666,30	714,27	640,96	428,30	253,16	119,83	37,10	26,74	14,49
25–29	1 569,31	1 594,04	1 747,27	1 420,08	1 143,77	791,32	599,63	538,55	328,14
30–34	1 298,97	1 472,23	1 827,17	1 851,35	1 663,44	1 446,05	1 487,71	1 800,04	1 798,36
35–39	985,81	1 113,85	1 378,74	1 250,80	1 204,21	1 156,64	1 274,83	1 728,94	1 981,08
40–44	849,17	807,09	904,48	795,55	764,32	624,18	562,08	929,74	989,96
45–49	819,45	836,25	971,45	714,03	699,94	504,75	306,47	530,69	667,26
50–54	792,18	826,15	703,50	549,78	556,60	407,55	190,21	325,45	344,36
55–59	472,57	568,31	366,72	289,38	268,84	234,29	73,81	174,11	182,74
60–64	83,25	172,99	52,64	53,96	47,70	33,97	14,48	41,30	42,57
65–69	15,46	55,72	5,63	3,28	2,04	4,75	0,78	4,51	7,03
70–75	2,38	12,60	0,23	0,77	0,89	0,11	0,89	0,00	0,00
Celkový součet	7 554,85	8 173,50	8 598,79	7 357,28	6 604,91	5 323,44	4 547,99	6 100,07	6 355,99

Pramen: Modelový příklad.

S ohledem na malý počet pojistných událostí se rozhodla data agregovat do pětiletých skupin. Výsledek analýzy, týkající se počtu úmrtí a počtu člověko-roků, byl následující (jedná se o čistě hypotetická data).

Dále byla použita intenzita úmrtnosti, která byla pro každou věkovou skupinu stanovena jako hodnota jejího středu.

Po dosažení do vzorce (ii) byly vypočteny následující hodnoty (tab. 8).

Výsledné hodnoty vykazují značnou rozkolísanost, a proto bude třeba expertního odhadu odpovědného pojistného matematika jaké koeficienty pro výpočty stanovit.

Při výpočtech sazeb budou tedy na základě analýzy vlastního pojistného kmene použity pro výpočty během prvních osmi let pojištění příslušně snížené pravděpodobnosti úmrtí. Tyto koeficienty závislé na délce trvání pojištění jsou využívány při stanovení sazeb pojistného pomocí modelů finančních toků.

Tab. 7 Intenzita úmrtnosti (Mortality intensity)

Intenzita úmrtnosti z tabulky ČSÚ 2006		
Skupina	Věk zástupce	M
20–24	22	0,00090
25–29	27	0,00077
30–34	32	0,00094
35–39	37	0,00144
40–44	42	0,00227
45–49	47	0,00436
50–54	52	0,00738
55–59	57	0,01164
60–64	62	0,01910
65–69	67	0,02708
70–75	72	0,04027

Pramen: Český statistický úřad.

Tab. 8 Vypočtené selekční koeficienty (Calculation selection coefficients)

Ukazatele	Délka trvání								
	0	1	2	3	4	5	6	7	8
Muži	0,38442	0,38758	0,62075	0,75579	0,91749	0,86448	0,55924	0,34752	0,83114

Pramen: Modelový příklad.

XXXIX. KONFERENCE ČESKÉ DEMOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI „ŽENA A MUŽ V RODINĚ A NA TRHU PRÁCE“, PRAHA, 27. KVĚTNA 2009

XXXIX. výroční konference České demografické společnosti, která byla uspořádána ve spolupráci s Českým statistickým úřadem, se uskutečnila v prostorách Vysoké školy ekonomické v Praze. Nosným tématem konference se stalo postavení ženy a muže jak v rodině, tak na trhu práce. Toto téma bezesporu bylo, je, ale také vždy bude velice aktuální, přičemž pohled na tuto problematiku se v průběhu času mění. Konferenci zahájila předsedkyně ČDS J. Rychtaříková, po níž následovaly dva další úvodní příspěvky. L. Fialová se zaměřila na přeměnu funkcí rodiny v historické perspektivě a M. Kučera zrekapituloval postavení rodiny v uplynulém 20. století. Další příspěvky by se daly rozdělit do čtyř bloků.

První část příspěvků byla především demografické povahy. Výsledky ze šetření GGS zaměřené na názory české společnosti v otázce postavení muže a ženy v rodině a na trhu práce, diferenciované podle základních demografických struktur, představila J. Rychtaříková; D. Bartoňová zvolené téma konference studovala (společně s O. Nývltem) z pohledu rodin a domácností, s přihlédnutím ke vzdělanosti a profesní struktuře mužů a žen. Vzájemné souvislosti mezi úrovní plodnosti a participací žen na trhu práce v zemích EU byly obsahem příspěvku L. Šídla a K. Tesárkové; poslední příspěvek v rámci toho bloku se pak zabýval cizinci ze třetích zemí na českém pracovním trhu (M. Vojtková a Y. Leontiyeva). Druhý blok byl naplněn příspěvky spíše z oblasti na pomezí demografie a sociologie. Byly představeny preference párů ve vztahu k rodině a práci (B. Chromková Manea), H. Hašková přiblížila, jak si současní bezdětní třicátníci představují skloubení práce a péče o děti, a byly zveřejněny také výsledky šetření EHIS zaměřené na hodnocení zdraví mužů a žen v kontextu rodinného stavu (R. Malečková a Š. Daňková).

Třetí část byla naplněna příspěvky spíše s ekonomicko-demografickým pohledem. M. Řezanka se zaměřil na genderové rozdíly v základních statistických ukazatelích, M. Kleňhová poukázala na rozdílné postavení, ale také ohodnocení mužů a žen v oblasti školství, situace mužů a žen byla zhodnocena také z pohledu romské populace na Slovensku (B. Šprocha). Ekonomickou aktivitu podle pohlaví a efekt zvyšování důchodového věku představili T. Fiala a J. Langhamrová, odpověď na otázku, zda vzdělání dokáže odstranit genderové rozdíly na pracovním trhu, se snažili nalézt J. Fischer a P. Mazouch; N. Bosničová poukázala na genderovou praxi firem v Česku ve spojitosti se zvýšenou porodností v posledních letech. Poslední část konference byla ve znamení rodinné politiky. K. Svobodová se věnovala možnostem sladování rodinných a pracovních rolí, A. Štastná problematice neúplných rodin, a subjektivní a strukturální faktory ovlivňující sladování rodiny a zaměstnání zhodnotila V. Kuchařová. I. Patta se zabýval makroekonomickými dopady demografického chování a konferenci uzavřela O. Sivková, která zhodnotila postavení rodiny v daňovém systému České republiky. Celkem tak bylo předneseno dvacet příspěvků, které doplnila ještě posterová prezentace čtyř studentských prací (P. Habartová, L. Kynčilová, R. Výborná a J. Žofka). Jako již v předcházejících dvou ročnících, také letos jsou všechny příspěvky konference ve formě recenzovaných článků obsahem Sborníku na CD-ROMu, vlepeného na zadní straně obálky tohoto časopisu. Všechny představené prezentace lze také stáhnout na internetových stránkách České demografické společnosti <http://www.natur.cuni.cz/cds>.

V rámci konference zároveň proběhlo Valné shromáždění ČDS, včetně voleb do Hlavního výboru ČDS. Výsledky voleb byly již na stránkách tohoto časopisu zveřejněny dříve (Demografie, 2009, 51 (3), s. 208); aktuální složení Hlavního výboru lze nalézt také na výše uvedené internetové stránce.

Celkově lze konstatovat, že XXXIX. výroční konference České demografické společnosti se nesla v moderním duchu, kdy se podařilo přilákat účastníky z řad všech generací demografů v České republice. Mnohdy tak vznikala zajímavá interakce názorů a postojů k dané problematice. Příjemnou změnou byla i možnost využití prostor v nové budově Vysoké školy ekonomické. Za hladký průběh celé akce směřují díky právě tam, ale i řadě studentů obou demografických kateder (PřF UK a VŠE v Praze), kteří dobrovolně pomáhali s organizací během celého dne.

Luděk Šídlo – Klára Tesárková

ZMĚNY FUNKCÍ RODINY V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

LUDMILA FIALOVÁ

Evropská rodina prošla v posledních stoletích závažnými změnami, z nichž mnohé souvisely se změnou reprodukčního chování. Pokud přetrvával starý reprodukční režim s neomezovanou úrovní manželské plodnosti, byla to péče a výchova dětí, které vyžadovaly značnou část vynakládané práce žen. S tím, jak v souvislosti s celkovými společenskými změnami počet dětí v rodinách klesal, měnila se jak velikost rodin, ale také rozsah funkcí, které nadále rodina má.

RODINA A JEJÍ POSTAVENÍ V NEKLIDNÉM 20. STOLETÍ

MILAN KUČERA

Dožívání starého pojetí rodiny skončilo první světovou válkou, vznik Československa vedl k výrazné modernizaci podmínek vzniku a existence rodiny umožněné mj. i volebním právem žen, zeslabením vlivu katolické církve a častějším zaměstnáním i vdaných žen mimo rodinu. Trend plné zaměstnanosti žen byl zahájen počátkem druhé světové války a pokračoval po roce 1948. Vysoká úroveň ekonomické aktivity žen i s dětmi byla poté obecně přijímanou samozřejmostí, jen s malými změnami se však udržovala až do konce 80. let mzdová diskriminace žen zdůvodňovaná i tím, že šlo o doplňkový příjem v rodině. Při trvale vysoké intenzitě sňatečnosti v nízkém věku se jen pomalu zvyšovala rozvodovost, úroveň reprodukce dlouhodobě klesala s výkyvy v obou směrech v závislosti na změnách sociální situace rodin s dětmi (opatření populační politiky). Na rozdíl od západoevropských zemí zůstala u nás rodina určitým způsobem „zakonzervovaná“ (stabilita daňového systému, pomoci rodinám s dětmi aj.) vytvořením jednotné životní dráhy mladých lidí (časný sňatek, narození převážně dvou dětí, trvalé zaměstnání ženy). Společenský obrat po roce 1989 vedl k rozsáhlým a rychlým změnám rodinného chování s jejich kumulovaným působením v následujících letech.

NÁZORY ČESKÉ SPOLEČNOSTI NA POSTAVENÍ MUŽE A ŽENY V RODINĚ A NA TRHU PRÁCE

JITKA RYCHTAŘÍKOVÁ

Slučitelnosti dvou „kariér“ zaměstnání a rodiny a problematika genderové rovnosti a rovných příležitostí je aktuálním tématem. Preferuje česká společnost model rodiny založené na muži živiteli a ženě pečovatelce, nebo rodiče mají být partnery? Odpověď lze hledat pomocí výběrového šetření **Generations and Gender Survey** na základě otázek: **1) Předškolní dítě zaměstnané matky pravděpodobně strádá. 2) Pokud je nedostatek pracovních míst, muži by měli mít větší právo na zaměstnání než ženy.** Metodou logistické regrese bylo zjištěno, že oba výroky nejvíce podporují muži, ve věku 65–79 let, se základním vzděláním, bez dětí, žijící s i bez partnerky v nejmenších (–9999) a největších obcích (100 000+). Naopak s nimi nejméně souhlasí ženy, ve věku 18–34 let, mající minimálně maturitu, čas-to vysokoškolské vzdělání, s dětmi v domácnosti nebo bez dětí.

ŽENY A MUŽI V RODINNÝCH DOMÁCNOSTECH V ČESKÉ REPUBLICE V LETECH 2001–2008

DAGMAR BARTOŇOVÁ – ONDŘEJ NÝVLT

Změny demografického a sociálního chování se promítají především ve struktuře domácností mladých osob. Odchod dospělých samostatných dětí z rodiny rodičů a založení vlastní domácnosti, se od 90. let posouvá stále do vyššího věku. Mění se přitom struktura vytvářených domácností – roste podíl domácností jednotlivců (hlavně domácností mladých mužů), přibývá bezdětných úplných rodinných domácností, ať už mladých manželských dvojic nebo nesezdaných párů. V důsledku toho dále pokračovalo snižování průměrné velikosti cenových domácností (v letech 2002–2008 z 2,52 na 2,38 osob). Odlišnosti v časování vytváření domácností, nejen rodinných, jsou spojeny s genderovými rozdíly, ale

velkou roli má také úroveň dosaženého vzdělání; ta je též výrazným diferencujícím faktorem určujícím počet dětí v rodinných domácnostech. Příspěvek vychází z dat sčítání lidu 2001 a z výběrových šetření pracovních sil 2002–2008.

VZÁJEMNÉ SOUVISLOSTI MEZI ÚROVNÍ PLODNOSTI A PARTICIPACÍ ŽEN NA TRHU PRÁCE V ZEMÍCH EU

LUDEK ŠÍDLO – KLÁRA TESÁRKOVÁ

I přes celkově nízkou úroveň plodnosti lze mezi jednotlivými evropskými státy sledovat nemalé rozdíly v hodnotách úhrnné plodnosti. Cílem příspěvku bylo studium regionální diferenciace úhrnné plodnosti a faktorů dotýkajících se otázky uplatnění žen na trhu práce ve státech Evropské unie v období 2005–2007. Snahou autorů bylo analyzovat tuto diferenciaci a posléze pomocí jednoduchých statistických metod studovat, do jaké míry výše uvedené faktory determinují hodnotu úhrnné plodnosti. Po prvotní analýze celé řady proměnných bylo pro podrobnější statistickou analýzu vybráno osm ukazatelů, které s úrovní úhrnné plodnosti vykazovaly nejsilnější a statisticky nejvýznamnější korelace. Mezi takové proměnné patří nejenom obecné ekonomické ukazatele či ukazatele popisující ekonomickou aktivitu žen a jejich účast na trhu práce, ale také ty, které ilustrují či nastiňují další možnosti zkoumání vztahu žena-dítě-práce, jako např. účast na celoživotním vzdělávání, využití dosaženého vzdělání na trhu práce či možnosti harmonizace rodinného a pracovního života formou využití zařízení předškolní péče apod. Výsledkem této statistické analýzy, založené na faktorové a shlukové analýze, je určitá regionalizace Evropské unie, která poměrně dobře vystihuje přístupy jednotlivých politik k otázce možností zapojení se žen na trhu práce a skloubení jejich pracovního života s rodinným.

PRÁCE A PÉČE V REPRODUKČNÍCH PLÁNECH BEZDĚTNÝCH TŘICÁTNIKŮ A TŘICÁTNIC

HANA HAŠKOVÁ

Článek navazuje na odbornou diskusi o příčinách poklesu plodnosti v ČR a odpovídá na dvě otázky: **Jaké faktory mají vliv na rozhodování (doposud) bezdětných třicátníků a třicátnic o tom, zda-li se rodičem stát, podle jejich vlastních názorů? Jakým způsobem vstupuje do reprodukčních plánů bezdětných třicátníků a třicátnic konkrétně práce?** Odpovědi vycházejí z kvantitativní analýzy reprezentativního dotazníkového šetření a kvalitativní analýzy 40 problémově orientovaných rozhovorů s bezdětnými třicátníky a třicátnicemi (ve věku 30–40 let). Kvantitativní analýza ukázala, že mezi nejdůležitějšími okolnostmi ovlivňující jejich rozhodování o založení rodiny zařadili bezdětní i rodiče ve věku 30–40 let jak faktory hodnotové, tak i socioekonomické. Kvalitativní analýza následně objasnila, jakým způsobem jsou příležitosti konkurující rodičovství i bariéry rodičovství vzájemně úzce provázány. Využívání nových příležitostí a změna ideálního i akceptovatelného věku pro zahájení rodičovství legitimizuje prodlužování období bezdětnosti, ale odložení rozhodování se o založení rodiny do pozdějšího věku vede k tomu, že se rodičovství stává stále více zvažovaným vzhledem k dalším okolnostem života. Zahájení rodičovství plánují lidé zpravidla v partnerství. Zároveň však roste podíl mladých dospělých, kteří nemají stálého partnera/partnerku. Zvýšený důraz na pracovní situaci a volnočasové aktivity je tím, co významným způsobem odlišuje úvahy o zahájení rodičovství (doposud) bezdětných třicátníků a třicátnic od stejně starých rodičů, ale i starších bezdětných. Jejich úvahy o vlivu pracovní situace na zahájení rodičovství se pohybují v rámci kulturních představ o tom, co je náplní rodičovské praxe, která je kulturně definována jako genderově specifická. Touto optikou lze přispět k vysvětlení relativně nejméně časté praxe rodičovství u mužů s nejnižšími stupni vzdělání, relativně pozdějšího zahájení rodičovství v párech, v nichž je ve vzdělanostním deficitu muž, a relativně nejsilnějšího projevu odkládání rodičovství do pozdějšího věku u vysokoškolaček.

HODNOCENÍ ZDRAVÍ MUŽŮ A ŽEN V KONTEXTU RODINNÉHO STAVU PODLE VÝBĚROVÉHO ŠETŘENÍ EHS ČR

ŠÁRKA DAŇKOVÁ – ROMANA MALEČKOVÁ

Příspěvek prezentuje data z **Evropského výběrového šetření o zdravotním stavu**, které bylo v České republice provedeno v roce 2008 na vzorku 1955 respondentů. Data o zdravotním stavu a životním stylu jsou zde analyzována v souvislosti s rodinným stavem respondentů. Podle zjištěných výsledků se vazba mezi rodinným a zdravotním stavem projevuje odlišně z hlediska pohlaví a věku. Lepší zdravotní stav ve srovnání s ostatními zaznamenáváme mezi muži ve věku 15–34 let žijícími bez partnera, naopak, ve vyšších věkových skupinách, zejména u žen se lepším zdravotním stavem vyznačují osoby žijící v partnerském svazku. Horší zdravotní stav vykazují ti, kteří jsou ovdovělí a žijí osaměle. Prevalence nadváhy, která působí jako rizikový faktor z hlediska zdravotního stavu, je vyšší mezi osobami žijícími v partnerství, prevalence denních kuřáků a konzumentů alkoholu je vyšší u osob žijících bez partnera.

ŽENY A MUŽI V DATECH NEJEN NA TRHU PRÁCE

MAREK ŘEZANKA

První část textu se zabývá vybranými charakteristikami žen a mužů na trhu práce. Ve druhé části jsou zmapovány genderové rozdíly za osoby pobírající nějakou formu důchodu (například základní data za rozdíly podle pohlaví v průměrné měsíční výši důchodů podle typu pobíraných penzí). Třetí tematický oddíl je věnován obětem a pachatelům trestných činů podle pohlaví.

ŽENY A MUŽI VE ŠKOLSTVÍ

MICHAELA KLEŇHOVÁ

Regionální školství je stále doménou žen, a to jak v učitelských profesích, tak v profesích zabezpečujících služby spojené se vzdělávacím procesem. Jedinou kategorií učitelů, ve které převládá zastoupení mužů, jsou učitelé odborného výcviku. V prakticky všech učitelských profesích včetně řídicích pracovníků škol muži pobírají vyšší platy než ženy.

Podíly učitelů-mužů klesají ve věkové kategorii 36–45 let a následně se spolu s rostoucím věkem zvyšují. Věk má vliv i na rozdíly ve finančním ohodnocení mužů a žen, kdy se s rostoucím věkem tyto rozdíly snižují a v nejvyšších věkových kategoriích často učitelky pobírají vyšší průměrné platy než učitelé-muži.

Podíl mužů ve vedení škol je vyšší, než je tomu v případě učitelských sborů. V případě středních škol, vyšších odborných škol a konzervatoří tvoří muži dokonce polovinu všech zástupců škol. I v případě zástupců ředitelů škol pobírají ženy nižší platy než muži.

V případě ředitelů právních subjektů vykonávajících činnost školy zařazených do 11. a vyšší platové třídy tvoří muži polovinu z nich. I zde dochází k vyššímu finančnímu ohodnocení ředitelů škol-mužů v porovnání s ředitelkami.

VZDELANIE, TRH PRÁCE A ROZDIELY MEDZI MUŽMI A ŽENAMI V RÓMSKEJ POPULÁCIÍ NA SLOVENSKU

BRANISLAV ŠPROCHA

V rómskej populácii na Slovensku môžeme po roku 1989 vidieť výrazné zmeny v pozícii na trhu práce. Nové podmienky v spoločnosti priniesli nové príležitosti, no ukazuje sa, že u Rómov vo všeobecnosti došlo skôr k hlbokému prepadu. Výsledkom tohto vývoja je okrajové postavenie na trhu práce, vysoká a dlhotrvajúca nezamestnanosť, ktorá úzko súvisí s veľmi nízkym dosiahnutým vzdelaním. Na druhej strane však aj napriek tomuto negatívnemu stavu, existuje niekoľko rozdielov medzi rómskymi mužmi a ženami. Ukazuje sa, že postavenie rómskych žien v spoločnosti z hľadiska vzdelania a trhu

práce je v porovnání s muži ešte horšia. Najkritickejšia situácia je u segregovaných Rómov, žijúcich v marginalizovaných regiónoch. Tieto skupiny tak predstavujú hlavný problém pre budúcnosť slovenskej spoločnosti, keďže v podstate ide o osoby na trhu nevyužitelné a nezamestnateľné, navyše plne závislé na sociálnych dávkach.

EKONOMICKÁ AKTIVITA MUŽŮ A ŽEN OD KONCE ROKU 2000 A VLIV ZVYŠOVÁNÍ DŮCHODOVÉHO VĚKU

TOMÁŠ FIALA – JITKA LANGHAMROVÁ

Článek je věnován jednoduché analýze zaměstnanosti a nezaměstnanosti v letech 2001–2008 na základě dat z **Výběrového šetření pracovních sil**. Je zaměřen především na sledování rozdílů v jednotlivých věkových skupinách obyvatel a rozdílů mezi ekonomickou aktivitou mužů a žen. Ukazuje se, že prakticky ve všech věkových skupinách je míra zaměstnanosti mužů vyšší než míra zaměstnanosti žen, snížení zaměstnanosti žen je patrné zejména ve věku kolem 30 let, kdy ženy mají nejčastěji děti. Vzhledem ke zvyšování důchodového věku rostla ve sledovaném období poměrně výrazně zaměstnanost 60–64letých mužů a 55–59letých žen.

DOKÁŽE VZDĚLÁNÍ SMAZAT GENDEROVÉ ROZDÍLY NA PRACOVNÍM TRHU?

PETR MAZOUCH – JAKUB FISCHER

Předkládaný článek si klade za cíl zhodnotit postavení žen a mužů na pracovním trhu ve vztahu k jejich nejvyššímu dosaženému vzdělání. Z různých studií je zřejmé, že vyšší vzdělání indikuje lepší postavení na pracovním trhu. Je také zřejmé, že existují rozdíly mezi postavením mužů a žen na trhu práce. Je však možné tyto rozdíly pozorovat napříč všemi vzdělanostními skupinami? Mění se tyto rozdíly v čase? Jsou místa, kde se např. ženám vyplatí více se vzdělávat než jinde? Právě odpovědi na položené otázky jsou hlavním tématem tohoto článku. Postavení na pracovním trhu bude hodnoceno zejména výší mzdy a rizikem nezaměstnanosti, kterému je účastník pracovního procesu vystaven.

BABYBOOM A JEHO DOPAD NA GENDEROVOU PRAXI FIREM

NINA BOSNIČOVÁ

Tento krátký příspěvek vychází z dlouhodobé spolupráce české nevládní neziskové organizace Gender Studies, o.p.s. a komerčního sektoru v oblasti podpory genderové rovnosti (na trhu práce a na pracovišti). Tato spolupráce má formu konzultací a tréninků, které tým Gender Studies poskytuje zástupcům a zástupkyním firem. Příspěvek ukazuje, jak zvýšený počet dětí, jež se narodily v nedávné době v České republice, ovlivnil firemní praxi českých podniků v oblasti rovných příležitostí žen a mužů. Akcent je kladen především na úsilí firem optimalizovat komunikaci s matkami malých dětí po dobu jejich mateřské a rodičovské dovolené a motivovat je ke dřívějšímu návratu do práce. Jistá část prostoru je také věnována různým „human resources“ (HR) programům na sladování práce a rodiny, včetně zakládání firemních školek a jeslí.

STRATEGIE A PRAKTIKY SLAĎOVÁNÍ RODINNÝCH A PRACOVNÍCH ROLÍ

KAMILA SVOBODOVÁ

Problematika harmonizace rodinných a pracovních povinností a dělby rolí mezi partnery je v současné době, v kontextu vysoké míry participace žen na pracovním trhu, velmi aktuální, a to především v rodinách, kde je nutné optimálně zajistit péči o malé děti. Příspěvek je zaměřen na otázky tradičního rozdělení genderových rolí, podle kterého je muž považován za živitele rodiny a břímě péče o děti a domácnost leží na ženách, při současné preferenci modelu dvoupříjmové rodiny, a popisuje situaci v České republice. Pozornost je dále věnována preferovaným strategiím při sladování rodinných a pra-

covních zájmů a preferovaným modelům zapojení žen na trhu práce v různých obdobích jejich života. V návaznosti na představy a strategie jsou studovány reálné praktiky, které rodiče různě starých dětí v této oblasti uplatňují, zejména co se týče způsobů zajištění péče o malé děti a využívání flexibilních forem pracovních režimů. Data pro tento příspěvek jsou čerpána z relevantních empirických výzkumů provedených v posledních letech.

NEÚPLNÉ RODINY – ŽENA JAKO ZAMĚSTNANKYNĚ NEBO PEČOVATELKA? MOŽNOSTI RODIN A PŘÍSTUPY RODINNÝCH POLITIK

ANNA ŠTASTNÁ

Článek se zaměřuje na situaci rodin samoživitelů a na přístupy rodinných politik evropských zemí k uvedené skupině. Právě v tomto typu rodin se setkáváme se sníženými možnostmi harmonizace pracovních a rodinných povinností a tím také s obtížnějším začleněním či udržením se na pracovním trhu. Obecně jsou přístupy k rodinám samoživitelů odlišné, diskuse o osamělém rodičovství je do jisté míry (politická) debata o rozdílných názorech na roli ženy jako zaměstnankyně nebo jako matky a reflektuje tak rozdílná politická stanoviska k organizaci neplacené pečovatelské práce. Analýza situace v České republice je začleněna do mezinárodního srovnání.

K OTÁZCE PODMÍNĚNOSTI SLAĐOVÁNÍ RODINY A ZAMĚSTNÁNÍ INDIVIDUÁLNÍMI A STRUKTURÁLNÍMI FAKTORY

KUCHAŘOVÁ VĚRA

Soudobé analýzy vývoje porodnosti a jejích determinantů často poukazují na významnou roli míry dosažení work-life balance. Toto téma se stalo velmi frekventovaným, protože se dotýká nejen rodinného chování, ale i dalších sfér, které s ním souvisejí. Kombinace rodiny a zaměstnání je pojímána mj. jako komplexní nástroj rodinné politiky, je však otázkou, nakolik je úspěšné sladování soukromého a veřejného života skutečně podmíněno strukturálními a institucionálními vlivy, které lze politickými opatřeními ovlivnit. Tento příspěvek má přispět k diskusi k této otázce zamýšlením nad vztahem externích a individuálních determinantů sladování rodinných a profesních povinností.

INSTITUCE RODINY V DAŇOVÉM SYSTÉMU ČESKÉ REPUBLIKY

OLGA SIVKOVÁ

Nepřímá finanční podpora rodiny skrze daňovou techniku patří v současnosti k standardním nástrojům veřejných politik. Příspěvek se primárně zabývá otázkou, jak je tento systém „přátelský“ k rodině v České republice. Zahrnuje srovnání vývoje odčitatelných položek, slev a bonusů na dani z příjmu fyzických osob v posledních letech, a to jak ze závislé činnosti, tak podnikatelů a spolupracujících osob. Součástí příspěvku jsou nejen základní principy daňového systému, ale i např. známý institut společného zdanění manželů, který byl zrušen s rokem 2008.

Upozorňujeme, že plné znění příspěvků najdete na CD-ROMu vlepěném na zadní straně obálky.

Summary

The 39th Conference of the Czech Demographic Society: ‘Women and Men in the Family and in the Labour Market’, Prague, 27 May 2009

The 39th annual conference of the Czech Demographic Society, which was organised in cooperation with the Czech Statistical Office, was held at the University of Economics in Prague. The conference’s guiding theme was the position of women and men in the family and in the labour market. This theme was, is, and always will be a very relevant

one and perspectives on this issue change over time. The conference was opened by the chair of the Czech Demographic Society (ČDS) J. Rychtaříková, and this was followed by two introductory papers: L. Fialová focused on the transformation of the function of the family in a historical perspective and M. Kučera looked back on the position of the family over the past century. The other papers can be grouped into four blocks.

The first group of papers were those with a primarily demographic orientation. The results of the GGS survey focused on the opinions of Czech society on the issue of the position of men and women in the family and the labour market, differentiated by according to basic demographic structure were presented by J. Rychtaříková; D. Bartoňová (together with O. Nývlt) examined the conference's theme from the perspective of families and households, taking into consideration the educational and professional structure of men and women. The connections between the fertility rate and the participation of women in the labour market in EU countries were the subject of a paper by L. Šídlo and K. Tesárková; the last paper in this block discussed third-country foreigners in the Czech labour market (M. Vojtková and Y. Leontiyeva). The second block was filled with papers more on the edge between demography and sociology. The preferences of couples in relation to the family and work were presented (B. Chromková Manea), H. Hašková described how contemporary childless thirty-somethings envision combining work and childcare, and the results of the EHIS survey focused on an evaluation of the health of men and women in the context of marital status (R. Malečková and Š. Daňková).

The third part contained papers with a more economic-demographic focus. M. Řezanka concentrated on gender differences in basic statistical indicators, M. Kleňhová referred to the different position and different evaluation of men and women in the area of education, and the situation of men and women was also evaluated from the perspective of the Roma population in Slovakia (B. Šprocha). Economic activity by gender and the effect of raising the retirement age were discussed by T. Fiala and J. Langhamrová, and J. Fischer and P. Mazouch tried to answer the question of whether education is capable of overcoming gender differences in the labour market; N. Bosničová examined the gender practices of business in the Czech Republic in connection with the higher fertility in recent years. The last part of the conference was dominated by family policy. K. Svobodová focused on the possibilities for combining work and family roles, A. Štastná focused on lone-parent families, and the subjective and structural factors influencing work-life balance were assessed by V. Kuchařová. I. Patta dealt with the macro-economic effects of demographic behaviour and the conference was concluded by O. Sivková, who examined the position of the family in the tax system of the Czech Republic. In total twenty papers were presented, and these were accompanied by poster presentations of four pieces of work by students (P. Habartová, L. Kynčilová, R. Výborná and J. Žofka). Like in the previous two years, this year again all the conference papers are included as reviewed articles in the conference proceedings on a CD-ROM attached to the back cover of this journal. All the papers can be downloaded from the website of the Czech Demographic Society: <http://portal.natur.cuni.cz/cds>.

The General Assembly of the ČDS and elections to the Central Board also took place as part of the conference. The election results were already published on the pages of this journal earlier (Demografie, 2009, 51, (3), p. 208); the current structure of the Central Board can be found on the above website.

Overall the 39th annual conference of the Czech Demographic Society proceeded in a modern spirit, attracting participation from the ranks of every generation of demographers in the Czech Republic. Interesting interactions between opinions and attitudes on a given issue arose frequently. Another pleasant change was the opportunity to use the spaces of the University of Economics building. Thanks for the smooth course of the conference belong there, but also to the many students of both demography departments (at the Faculty of Science, Charles University, and at the University of Economics in Prague), who voluntarily helped with the organisation throughout the day.

SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 2011 – HLAVNÍ METODICKÉ ZMĚNY CHARAKTERISTIK BYDLENÍ

Rozsah zjišťovaných údajů o bytech a bydlení bude při sčítání 2011 srovnatelný se sčítáním v roce 2001. Některé proměnné budou ale metodicky odlišné. Tyto metodické změny budou dvojího druhu:

- 1) změny vstupních údajů – tj. údajů zjišťovaných přímo prostřednictvím sčítacího formuláře,
- 2) změny výstupních údajů – tj. údajů dopočtených podle stanoveného algoritmu.

Důvodem obou typů změn je přizpůsobení nové legislativě, požadavkům uživatelů dat nebo přizpůsobení mezinárodním doporučením.

Nejvýraznější metodickou změnou **vstupních údajů** je obsah pojmu „družstevní byt“ v rámci otázky na právní důvod užívání bytu. Jako byt družstevní byl při sčítání v letech 1961–1991 označován výlučně byt stavebního bytového družstva založeného podle zákona č. 27/1959 Sb., o družstevní bytové výstavbě. Takto založená stavební bytová družstva zajišťovala výstavbu bytových domů se státním příspěvkem a dalšími výhodami – daňovými či ve formě výhodného úvěru. Po roce 1989 se podmínky družstevní výstavby změnily. Stavební bytová družstva se transformovala do standardních družstev v duchu obchodního zákoníku. Na postupné změny ve vlastnických formách bydlení, především na privatizaci bytového fondu, reagovalo sčítání v roce 2001 samostatným zjišťováním položek „byt člena stavebního bytového družstva“ a „byt člena družstva nájemců založeného v průběhu privatizace“. Pro sčítání 2011 dochází k další změně – nerozlišují se výše uvedené dva typy družstev, ale platí obecnější definice bytu družstevního jako bytu, kdy vlastnické právo k jednotce, příp. k celému domu, má bytové družstvo a tato skutečnost je uvedena v katastru nemovitostí. Uživatel bytu je současně členem bytového družstva. Bytové družstvo je podle § 221 zákona č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník společenství neuzavřeného počtu osob, které zajišťuje bytové potřeby svých členů. Bytové družstvo je právnickou osobou. Bytovými družstvy jsou podle uvedené definice všechna bytová družstva – stavební bytové družstvo (SBD) založené podle zákona č. 27/1959 Sb., o družstevní bytové výstavbě, pokud je stále vlastníkem bytu (jednotky), družstvo zřízené v procesu privatizace domu, lidové bytové družstvo (LBD), bytové družstvo, které vzniklo vydělením z velkých bytových družstev atd. Pojem „družstevní byt“ zahrnuje tedy výrazně širší škálu bytů, než tomu bylo v minulosti.

Z **výstupních (tzv. odvozených) proměnných** budou metodicky odlišné – tzn. novým způsobem konstruované a počítané – zejména proměnné: obydlí, obydlí, typ bytu a obytná plocha bytu.

„**Obydlí**“ bude respektovat skutečnost, že celé sčítání 2011 bude založeno na konceptu obvyklého pobytu osob. Za obydlí byt se považuje takový, ve kterém žije alespoň jedna osoba s obvyklým pobytem. Byt s osobami, které na dané adrese mají místo svého trvalého bydliště, ale fakticky (obvykle) žijí na adrese jiné, bude v datových výstupech zahrnut do bytů neobydlených (byt bez obvykle bydlících osob). Protože místo obvyklého pobytu osoby bude odvozeno až v rámci zpracování dat, rovněž „obydlí“ bude odvozeno až v rámci zpracování. Otázka na formuláři slouží tedy především ke zjištění důvodu neobydlenosti u neobydlených bytů.

Terminologicky zcela novou kvalitativní proměnnou je „**typ bytu**“, který nahrazuje čtyřicet let používané třídění bytů podle I. – IV. kategorie. Tato změna reflektuje zákon č. 107/2006 Sb., o jednostranném zvyšování nájemného z bytu a o změně zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, který používá nově termín „byt se sníženou kvalitou“.

Za byt se sníženou kvalitou je považován byt bez ústředního vytápění a s částečným nebo společným základním příslušenstvím nebo byt bez ústředního vytápění a bez základního příslušenství nebo byt s ústředním vytápěním bez základního příslušenství. Základním příslušenstvím je koupelna nebo koupelnový, popřípadě sprchový kout a splachovací záchod; základní příslušenství se považuje za součást bytu, i když je v domě mimo byt, avšak užívá jej jen nájemce bytu. Za ústřední vytápění se považuje vytápění zdrojem tepla, který je umístěn mimo byt nebo který je umístěn v místnosti k tomu určené, včetně sklepa v rodinném domě s jedním bytem nebo jiné elektrické nebo plynové vytápění.

Všechny ostatní byty, tj. byty, které se neřadí vzhledem ke svým parametrům mezi byty se sníženou kvalitou, tvoří skupinu bytů standardních.

Z definice pojmu „byt se sníženou kvalitou“ je zřejmé, že takový byt by podle dřívějšího členění bytů patřil mezi byty III. nebo IV. kategorie. Byt původně řazený mezi byty II. kategorie není tedy bytem se sníženou kvalitou a pohlíží se na něj jako na standardní byt. Pojmy „základní příslušenství“ a „ústřední vytápění“ se nemění a shodují se i obsahově.

Pro členění bytů na byty standardní a byty se sníženou kvalitou bude ve sčítání 2011 vytvořena nová odvozená proměnná nazvaná „typ bytu“. Všechny údaje potřebné pro určení typu bytu jsou zjišťovány prostřednictvím sčítacího formuláře.

Porovnání kombinací vstupních proměnných a výstupních informací o kategorii v roce 2001, resp. typu bytu v roce 2011 obsahuje následující tabulka.

Tab. 1 Sčítání 2001 a 2011 – převodníky kategorií bytu a typu bytu (Census 2001 and 2011 – converted categories of flats and types of flat)

Vytápění ústřední nebo jiné elektrické, plynové (etážové, kamna)	Splachovací záchod		Koupelna, sprchový kout		2001 kategorie bytu	2011 typ bytu
	vlastní	společný/žádný	vlastní	společná/žádná		
ANO	ANO	–	ANO	–	I.	standardní byt
ANO	–	ANO	ANO	–	II.	
ANO	ANO	–	–	ANO	II.	
ANO	–	ANO	–	ANO	III.	byt se sníženou kvalitou
–	ANO	–	ANO	–	II.	standardní byt
–	ANO	–	–	ANO	III.	byt se sníženou kvalitou
–	–	ANO	ANO	–	III.	
–	–	ANO	–	ANO	IV.	

Z tabulky je zřejmé, že členění bytů v datových výstupech na pouhé dvě skupiny by do značné míry ochudilo informace o kvalitě bytového fondu a znemožnilo by navázat na existující časové řady s daty sčítání. Proto bude proměnná „typ bytu“ zpracována a rovněž publikována v detailnějším třídění. Standardní byty budou uváděny v podrobnější struktuře podle vytápění a příslušenství tak, aby si uživatel mohl podle potřeby provést zpětně přepočítání na původní I. či II. kategorii bytu. U bytů se sníženou kvalitou se podrobnější publikování nenavrhuje; jejich zastoupení na celkovém bytovém fondu je velmi nízké – v roce 2001 činil jejich podíl pouze 3,3 % z celkového počtu bytů.

Připravená struktura členění bytů v datových publikacích bude mít následující podobu:

Byty standardní

- s ústředním topením a úplným příslušenstvím (původní I. kategorie bytu),
- s ústředním topením a částečným příslušenstvím (původní II. kategorie bytu),
- bez ústředního topení s úplným příslušenstvím (původní II. kategorie bytu).

Byty se sníženou kvalitou (původní III. + IV. kategorie bytu).

Nezjištěný typ bytu (původní nezjištěná kategorie bytu).

Údaje o **celkové a obytné ploše bytu** patří nejen k základním charakteristikám bytového fondu, ale jsou požadovány i pro mezinárodní srovnání dat.

Mezinárodní doporučení pro cenzy kolem roku 2010 s odkazem na **Programme of Current Housing and Building Statistics for Countries in the UNECE Region** (Statistical Standards and Studies No. 43) definují:

- užitnou podlahovou plochu jako plochu měřenou uvnitř obvodových stěn kromě neobyvatelných sklepů a púd a u vícebytových domů kromě všech společných prostor,
- obytnou podlahovou plochu jako úhrn plochy všech obytných místností; „obytná místnost“ je přitom definována jako prostor v obydlení uzavřený stěnami dosahujícími od podlahy ke stropu nebo střeše, o výšce nejméně 2 metry pod převážující částí stropu a s plochou postačující pro spaní jedné dospělé osoby – nejméně 4 m²; patří sem běžné ložnice, jídelny, obývací pokoje, obytné uteráky a podkrovní, pokoje pro služebnictvo, kuchyně a jiné oddělené prostory užívané nebo určené pro bydlení. Kuchyňský kout – tj. prostor pro přípravu jídla s plochou menší než 4 m², verandy, kotelny, prádelny a předsíně nejsou považovány za obytné místnosti, stejně jako koupelny a záchody (ani když mají plochu větší než 4 m²).

Analogicky s mezinárodními definicemi jsou stanoveny definice celkové a obytné plochy bytu i pro české sčítání 2011.

Celková plocha bytu bude vypočtena jako součet plochy všech obytných místností, kuchyně, kuchyňského koutu i ostatních prostor bytu (příslušenství, předsíň, apod.). Je to plocha měřená uvnitř obvodových stěn bytu, nezahrnuje tedy sklep, balkon, lodžii (ani zasklenou).

Obytná plocha bytu bude vypočtena jako součet plochy všech obytných místností a kuchyně, pokud má plochu 8 m² a větší. Kuchyňský kout, resp. kuchyň menší než 8 m² nejsou považovány za obytnou místnost a nebudou tedy do obytné plochy bytu započteny. Změnou proti předchozím sčítáním je zjednodušení algoritmu výpočtu obytné plochy bytu, kdy se již nebude používat započítávání plochy kuchyně pouze přesahující 12 m². Tato konstrukce v minulosti vycházela ze zákona č. 67/1956 Sb., o hospodaření s byty a od 1. 4. 1964 do konce roku 1991 ze zákona č. 41/1964 Sb., o hospodaření s byty, který předchozí normu nahradil. Oba zmíněné zákony uváděly, že za splnění příslušných podmínek (přímo osvětlená, větratelná, vytápěná, určená k celoročnímu bydlení) lze i kuchyň o ploše přes 12 m² považovat za obytnou místnost. V takovém případě se při zjišťování výměry podlahové plochy obytných místností počítala jen ta část podlahové plochy, o kterou byla kuchyň větší než 12 m². Citovaný zákon č. 41/1964 Sb. byl zrušen v roce 1991 v souvislosti s novelizací občanského zákoníku a použití tohoto způsobu výpočtu ztratilo své opodstatnění. Proto se výpočet obytné plochy bytu zjednoduší, přizpůsobí mezinárodně platné definici a zahrne do obytné plochy kuchyň celou, pokud bude splňovat podmínku plochy minimálně 8 m².

Všechny potřebné údaje jsou zjišťovány samostatně na sčítacím formuláři za byt – kuchyň a její plocha, počet a plocha obytných místností a plocha ostatních prostor bytu.

Za „**obytnou místnost**“ se považuje část bytu (zejména obývací pokoj, ložnice, jídelna), která je určena k trvalému bydlení a má podlahovou plochu minimálně 8 m². Pokud tvoří byt jediná obytná místnost, musí mít podlahovou plochu nejméně 16 m². Do podlahové plochy obytné místnosti se započítávají též okenní a dveřní ústupky. Obytná místnost musí splňovat podmínky dostatečného denního osvětlení, přímého větrání a dostatečného vytápění s možností regulace tepla.

„**Ostatní prostory bytu**“ zahrnují příslušenství, předsíň, halu, spíže, komory apod. Jsou zde zahrnuty i všechny další místnosti, které nemají parametry obytné místnosti. Nepatří sem půda, sklep, plochy schodiště, balkóny, lodžie, terasy, a to ani v případech, kdy jsou zasklené; tyto prostory se nepovažují za součást plochy bytu, protože neslouží bezprostředně k bydlení.

Jak je patrné z definice mezinárodní i české, nadále přetrvávají rozdíly v definici obytné místnosti, pokud jde o její minimální plochu. Pro zajištění mezinárodně srovnatelných dat bude i sčítání 2011 samostatně zjišťovat „obytné“ místnosti s plochou 4-7,9 m², které pro mezinárodní účely budou zahrnuty ve výstupech do počtu obytných místností i do obytné plochy, pro účely českých uživatelů dat budou ale v souladu s platnou českou legislativou považovány za ostatní prostory bytu (nikoliv obytné) a budou zahrnuty pouze do celkové plochy bytu.

Štěpánka Morávková

NEÚPLNÉ RODINY V EVROPE

Monografie¹⁾ *Anny Štátné* je věnována tématu neúplných rodin, které představují jednu z rozšiřujících se forem domácností v řadě evropských zemí. Zatímco v minulosti vznikaly neúplné rodiny většinou následkem úmrtí jednoho z rodičů, dnes převažuje typ neúplné rodiny po rozvodu, stále více je také rozšířená neúplná rodina svobodné matky s dítětem. Na počátku studie se tak autorka obecně zabývá právě změnami probíhajícími v rovině domácností ve 2. polovině 20. století, pluralizací životních uspořádání, faktory vedoucími ke vzniku neúplné rodiny (rozvodovost, mimomanželská plodnost) a jejich charakteristikami.

Druhá část je věnována životním podmínkám neúplných rodin ve vybraných evropských státech, klade důraz zejména na aspekty sociální a rodinné politiky, analyzuje jejich přístup k neúplným rodinám a uvádí konkrétní opatření, která k nim směřují. Samostatná část je v první řadě věnována České republice. Dále, pro porovnání a jako příklad jednotlivých typů sociálních a rodinných politik, byly do publikace zařazeny kapitoly týkající se situace v Německu, Francii, Velké Británii, Švédsku, Norsku a Itálii. Popisují vývoj porodnosti (se zaměřením na mimomanželskou plodnost), rozvodovosti, struktury rodin s dětmi, rodinné politiky a jejího vztahu ke specifikům rodin samoživitelů včetně konkrétních opatření zohledňující neúplné rodiny. Kapitoly týkající se daného státu mají všechny stejnou organizační textu, což pozitivně ovlivňuje využití právě při srovnání jednotlivých zemí.

V neúplných rodinách bývá obtížnější možnost harmonizace pracovních a rodinných povinností, s čímž souvisí problémy se začleněním či udržením se na pracovním trhu. Neúplné rodiny tak obecně čelí vyššímu riziku chudoby, i když se ukazuje, že existují rozdíly v rámci skupiny neúplných rodin především v závislosti na typu neúplné rodiny a způsobu jejího vzniku. Pomoc a podpora vdov a vdovců je v mnoha společnostech hluboce zakořeněna jako potřebná, ovšem s podporou rodin svobodných matek to již tak samozřejmě není.

Na základě uvedených příkladů vybraných zemí zde byly klasifikovány hlavní typy politických opatření vzhledem k rodinám samoživitelů: 1) podpora výživného na děti (stát hraje úlohu v případě, kdy druhý rodič po rozpadu manželství není schopen platit výživné; v některých zemích fungují agentury jako alternativa soudního řízení), 2) strategie proti chudobě (neúplné rodiny dostávají dávky či podporu, pokud patří do chudé části populace) a 3) opatření cílená přímo na samoživitele, především na podporu jejich ekonomické aktivity.

Nejen Velká Británie (potýkající se s problémy setrvávání samoživitelek v ekonomické neaktivitě či s jejich odchodem z ekonomické aktivity), ale i např. Norsko přistoupily v posledním desetiletí k reformám a programům zaměřeným na podporu ekonomické aktivity samoživitelů, a tím snížení jejich závislosti na sociálních dávkách. Aktivizační politiku však není možné provádět univerzálně ve všech zemích, je nutno brát ohled na vnímání rodinných povinností a rozdílnou příčinu chudoby. Například v zemích jižní Evropy rodiče samoživitelé pracují ve vyšší míře, než je míra ekonomické aktivity žen obecně, avšak problémem je zde kvalita pracovních míst, ke kterým mají tyto rodiče přístup, uplatnění antidiskriminační politiky a opatření podporujících harmonizaci rodinného a pracovního života.

Celá koncepce sociální a rodinné politiky je specifická pro jednotlivé země, neboť se v ní odráží kulturní i sociální normy daného území a samozřejmě předcházející vývoj společnosti a jejích zákonů a standardů. I přesto lze najít společné rysy, klasifikovat typy sociálních politik, (po)učit se jeden od druhého. Monografie v tomto smyslu přináší přehledný exkurz do tématu neúplných rodin napříč Evropou, navíc obsahuje rozsáhlý seznam české i zahraniční literatury, vč. odkazů na webové stránky interesovaných institucí.

Michaela Němečková

¹⁾ Štátná, Anna. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2009.

SLAĎOVÁNÍ RODINNÉHO A PRACOVNÍHO ŽIVOTA V NADNÁRODNÍCH PODNICÍCH¹⁾

Tématem publikace **Podmínky rodičovství v podnikovém prostředí v mezinárodním srovnání**²⁾ je problematika slaďování rodinného a pracovního života. Středem pozornosti jsou tentokrát opatření fungující na úrovni zaměstnavatele, nikoli individuální zkušenosti a strategie rodičů. Autoři se na základě případových studií založených na polostrukturovaných rozhovorech zaměřují na srovnání podmínek pro pracující rodiče ve třech mezinárodních strojírenských podnicích ve snaze objasnit, zda a jak se liší a) nabídka opatření umožňujících kombinaci zaměstnání a péče o rodinu a b) způsoby využívání těchto opatření zaměstnanými rodiči v „mateřském“ podniku a v jeho pobočce v České republice.

Text je rozložen do pěti kapitol. V první z nich *Alena Křížková* nejprve nabízí vhled do sociologických teorií genderových vztahů v organizačním prostředí a rozděluje teorie organizace a managementu na genderově slepé a na genderově sensitivní. Tradiční, genderově slepé teorie zahrnují podle autorky práce *F. Taylora*, *M. Webera*, *M. Croziera* a dalších, kteří neberou ohled ani na genderovou strukturu společnosti, ani na genderové aspekty dění v podnicích a firmách. Genderově sensitivní teorie naopak reflektují rozdíly v postavení žen a mužů v organizacích i rozdíly v jejich životních podmínkách, strategiích a zkušenostech. Dále se v kapitole autorka zaměřuje na nabídku zaměstnaneckých výhod zohledňujících rodičovství a požadavky na kombinaci rodinného a pracovního života v personální praxi českých podniků. Na základě výsledků výzkumu „Rodiče 2005“ konstatuje, že čeští personalisté se genderovou rovností jako problematikou nezabývají a při uplatňování rodinně přátelských opatření, nejdou nad rámec legislativních úprav v podobě mateřské a rodičovské dovolené. Mateřství a rodičovství je v jejich očích chápáno jako daný „handicap, který nelze odstranit“, a proto ani programy v jednotlivých podnicích většinou nenabízejí rodičům žádné speciální benefity. V zahraničí frekventované úlevy, jako jsou volná pracovní doba, zkrácený úvazek či práce z domova, nejsou v českém prostředí příliš časté a pokud existují, nejsou stejně dostupné pro všechny zaměstnance v podniku. Navíc se například v případě flexibility pracovního úvazku zaměstnavatelé řídí spíše požadavky trhu než svých zaměstnanců. Nabídku možných zaměstnaneckých výhod a míru jejich využívání rodiči shrnuje autorka v přehledné tabulce.

Další tři kapitoly jsou věnovány popisu výsledků případových studií třech podniků, jejichž mateřská firma působí v jedné ze zemí Evropské unie a zároveň má pobočku v ČR. Každá z kapitol je uvozena kontextem rodinné politiky konkrétního státu a jejím propojením se zaměstnaneckými vztahy. V první z nich analyzuje *Zdeněk Sloboda* dva podobně velké strojírenské podniky – mateřskou firmu působící v Německu a dceřinou firmu v České republice. V obou zemích je placená práce žen vnímána jako naprosto běžná, ale zároveň na ženách zůstává větší díl odpovědnosti za péči o domácnost než na mužích. Také charakter obou podniků je v obou zemích velmi podobný. V německé firmě je však podle zjištění autora přístup k politice lidských zdrojů sociálně citlivější. Zatímco česká pobočka se chová klasicky kapitalisticky a na zaměstnané rodiče nebere žádný zvláštní ohled, německá mateřská firma poskytuje informační a poradenský servis pro rodiče, nabízí možnost teleworkingu a klouzavé pracovní doby a samoživitelkám upravuje pracovní dobu tak, aby mohly dopravit děti do a ze školky. Němečtí zaměstnanci jsou si zároveň svých práv a možností vědomí a nebojí se je, na rozdíl od českých kolegů, vyžadovat. Pro české zaměstnané rodiče je naopak typická pasivita. Nevyžadují nic nad rámec standardu a často se obávají, že by si přílišnou aktivitou mohli způsobit nepříjemnosti.

Ve třetí kapitole se *Radka Dudová* zaměřuje na velký strojírenský koncern s centrálou ve Francii. Přestože ve své mateřské zemi je tento podnik známý svým spíše vstřícným přístupem k zaměstnancům a rodinnému životu, do českého prostředí se tyto charakteristiky zcela nepřenuly. Rozdílly jsou patrné zejména v momentě návratu do zaměstnání po mateřské či rodičovské dovolené, kdy se plně projevuje vliv odlišného nastavení rodinné politiky a diskurzu mateřství v každé ze zemí. Zatímco ve Francii existuje poměrně široká nabídka zařízení péče o děti, která umožňuje matce relativně brzký návrat do zaměstnání, jež na rozdíl od ČR není negativně konotován, v českém prostředí se matky potýkají s obecným očekáváním tří roky trvajícím rodičovské dovolené. Tak dlouhé opuštění práce se však neslučuje s koncepcí profesní dráhy v tomto podniku a rodiče zaměstnaní v české pobočce se proto často musí vzdát části svých profesních ambicí.

¹⁾ Křížková, Alena (ed.). *Podmínky rodičovství v podnikovém prostředí v mezinárodním srovnání*. Praha: SOU AV ČR, v.v.i., 2007, 104 s.

²⁾ Vypracováno s podporou projektu Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy. Využití metody modelových rodin/ č. KJB700280901 poskytnutého Grantovou agenturou AV ČR.

Čtvrtá kapitola analyzuje rozdíly mezi mateřskou firmou sídlící ve Švédsku a její o mnoho menší pobočkou v ČR. Podobně jako v případě předěšlých dvou případových studií potvrzuje autorka *Hana Maříková*, že ne vše, co je obvyklé a rozšířené v mateřské firmě, je realizováno v českém prostředí. V tomto konkrétním případě hraje roli zejména skutečnost, že česká pobočka byla založena relativně nedávno a do zaměstnaneckého týmu byli přijímáni především velmi mladí, bezdětní lidé, kteří neměli žádné nároky na sladování pracovních a rodičovských povinností. V době konání rozhovorů byli tedy rodiče v menšině, speciální opatření pro rodiče ve firmě prakticky neexistovala a projevovala se malá tolerance k jinému, než obvyklému způsobu chování v dané (malé) skupině kolegů. Poskytování speciálních úlev a benefitů bylo založeno především na individuální schopnosti prosazení požadavků a (ne)pochopení ze strany často nepřilíživých vstřícných vedoucích.

Jak shrnuje editorka publikace v poslední kapitole, publikace dokládá, že zahraniční podniky nenabízejí v České republice zdaleka tolik výhod pro pracující rodiče jako v zemi původu. Roli hrají především odlišné nastavení rodinné politiky a politiky zaměstnanosti jednotlivých zemí, rozdíly v institucionálních podmínkách péče o děti, významech zaměstnanosti a mateřských ideologiích a v neposlední řadě genderová struktura v souvisejících institucích na různých úrovních dané země i oboru. Sociální politika a konkrétní socio-kulturní charakteristiky české společnosti mají zřetelně větší vliv než politika mateřské firmy. Nabídka opatření v rámci jednotlivých podniků však také ovlivňuje jednání odborů a samotných pracujících rodičů. Zaměstnanci českých poboček jsou ve vyjednávání pasivnější než pracující v sledovaných zahraničních zemích. Přestože častokrát vnímají nabízené možnosti sladování pracovního a rodinného života jako nedostatečné, neinicují změny na úrovni podniku sami, neinformují se, co by mohli a měli od zaměstnavatele chtít, ale očekávají direktivy od státního aparátu. Tato pasivita pak následně vede k rezignaci na snahu rozšířit či upravit nabídku pro-rodinných opatření ze strany oddělení lidských zdrojů a začarovaný kruh se uzavírá.

Kniha nabízí svým pojetím ojedinělý vhled do problematiky podmínek kombinace rodinného a pracovního života a faktorů, které ovlivňují nastavení těchto podmínek. Velmi dobře propojuje teoretickou část s empirickými zjištěními a přináší tak čtenářům cenné informace o přenosu, ustavování a fungování rodině vstřícných opatření na úrovni podniku.

Eva Mitchell

BUDOUCNOST STÁRNUTÍ

Jde o překlad sborníku¹⁾ vydaného v roce 2007 mnichovským *Institutem Maxe Plancka pro vzdělání*, jehož editorem je *Peter Gruss* – ředitel Institutu, profesí biolog. Obsah je podstatně širší a všestrannější, než napovídá název. Sborník, shrnující příspěvky expertů mnichovského Institutu a jeho význačných spolupracovníků se neomezuje na vývojovou psychologii, ale poskytuje obsáhlý multidisciplinární pohled na složitou problematiku stárí a stárnutí v ekonomicky vyspělých společnostech. Těžiště sborníku je v pracích z biologie, genetiky, medicíny, sociologie a andragogiky. Komplexní povahu sborníku lépe vystihoval název německého originálu – **Die Zukunft des Alterns. Die Antwort der Wissenschaft**. Nepostradatelnou součástí celostního pohledu sborníku je ovšem demografické hledisko, jemuž se plně věnuje jeden z tematických příspěvků a které se prolíná i ostatními, především syntetizujícími příspěvky. Demografické pasáže sborníku však bohužel nepatří ke stěžejním a nejsou hlouběji myšlenkově ani datově zpracovány.

Sborník obsahuje tyto příspěvky: *Peter Gruss: Předmluva*, *Paul B. Baltes: Stárí a stárnutí jako oslava rovnováhy mezi pokrokem a důstojností*, *Gerd Kempermann: Nevydán na milost a nemilost času a světu – plasticita stárnoucího mozku*, *James W. Vaupel a Kristin G. von Kistowski: Plasticita průměrné délky života a její důsledky*, *Anette Baudisch: Stárnutí ve světle revoluce*, *Adam Antebi: Modelové organismy stárnutí*, *Florian Holsboer: Stařecká onemocnění – vrozená dispozice nebo způsob života?*, *Florian Holsboer a Hans Schöler: Terapie budoucnosti*, *Ulman Lindenberg: Technologie ve stárí – šance z pohledu výzkumu chování*, *Ursula M. Staudinger a Jürgen Baumert: Vzdělávání a učení po padesátce: plasticita a realita*, *Michael Stolleis: Historie a sociální relativita stárnutí*, *Wolfgang Streeck: Politika stárnoucí společnosti: od generační smlouvy ke generačnímu konfliktu?*. Většinou jde o německé autory, až na výjimku Annette Baudischové (ročník 1976) střední a starší vědecké generace.

V předmluvě Peter Gruss charakterizuje jednotlivé příspěvky a zdůrazňuje především biologický

¹⁾ Gruss, Peter (ed.). *Perspektivy stárnutí z hlediska psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Portál, 242 s.

charakter sborníku. Jim definované základní otázky gerontologů v širším smyslu slova podle něj jsou: Proč buňky stárnou? Jak se obnovují tkáně? Proč stárne lidské tělo? Proč se některá onemocnění vyskytují častěji ve stáří? To ovšem nejsou otázky, na které by mohla odpovědět společenská věda a samozřejmě to nejsou otázky pro demografii. Proto i příspěvky demografů ve sborníku nemohou více než dokumentovat výchozí situaci pro studium stárnutí: v populaci přibývají starší a staří lidé.

Úvodním příspěvkem sborníku je studie předchozího ředitele Institutu a významného badatele v oblasti stárnutí Paula M. Baltese (zemřel v roce 2006), jemuž je sborník věnován. Jde o zásadní úvahu nad problémem lidského stárnutí a stáří. Zdůrazňuje vyhraněné fáze stáří, jim interpretované jako třetí a čtvrtý věk. Mezi těmito fázemi je rozdíl, který se v současnosti stal zásadním. Díky zdravotnímu a sociálnímu pokroku si osoby ve třetím věku zachovávají plnou (byť jinak orientovanou) fyzickou i mentální výkonnost. Dnešní sedmdesátníci jsou na tom tělesně i duševně podstatně lépe než sedmdesátníci před třiceti lety, vyrovnají se šedesátníkům z předchozí generace. Zachována je u nich především krystalická inteligence – systém vědomostí. Fluidní inteligence – tj. v podstatě možnost učení – zákonitě slábne již od rané dospělosti, u osob do mezi 60 a 80 lety věku však její slábnutí bývá bohatě kompenzováno výhodou životní a historické zkušenosti.

Čtvrtý věk však již vykazuje méně pozitivní obraz stáří. Úbytek fyzických i duševních schopností po 80 letech věku se každým rokem nezděrně stupňuje a to i u osob, které nejsou postiženy multimorbiditou stáří, zejména různými formami stařecké demence. Ve čtvrtém věku nastává úpadek téměř ve všech oblastech života. Tomu pokrok zdravotnictví a sociální péče dosud nezabránil. Dnešní devadesátníci na tom nejsou lépe než devadesátníci v předchozích generacích. Rozdíl je však v tom, že dnešních devadesátníků je mnohem více.

Autor překvapivě a trochu nespravedlivě přisuzuje „vinu“ demografům: „...demografové oslavují informace o stále se prodlužujícím životě, neberou dostatečně vážně celkový obraz psychických sociálních a kulturních aspektů individuálního stárnutí...“, „...demografové jsou zaměřeni směrem k neustálému prodlužování lidského života...“. Takovou výtku by autor mohl spíše adresovat sociální politice nebo medicíně, i tak by byla tato výtku sporná a asi stejně nespravedlivá. Autorem zmíněný a doporučený model selektivní optimalizace a kompenzace, vyjádřený formulací „To, co ubereme na délce života, získáme na jeho kvalitě...“ interpretovaný tak, že medicína a sociální péče by více pozornosti měly věnovat zabránění zpomalení degradace osobnosti ve vysokém stáří, je jistě obecně správný. Má to však být i za cenu zkrácení délky života? Má skutečně být součástí pokroku „ubírání na délce života? A je vůbec přijatelné používat v souvislosti s lidským stářím pojmy založené na slovu „selektce“?

Vysloveně demografickému pohledu je věnován jediný příspěvek, Vaupel a von Kistowské: Plastičnost průměrné délky života... Je uveden spornou informací, podle níž „dítě, které se dnes narodí v Německu, se dožije svých stých narozenin s pravděpodobností větší než 1:1“. Míni tím autoři skutečně, že právě narozené německé dítě má více než 50 % pravděpodobnosti, že se dožije 100 let? Pokud ano, měli by tak závažné zjištění doložit podloženým argumentem. Autoři sami konstatují, že při svém odhadu vycházejí z prostého lineárního prodloužení časových řad, podle něhož už v roce 2050 by měla „očekávaná délka života“ (v Německu) být mezi 91,2 a 96,8 roky (bez udání pohybliv). Demografie má ovšem přesnější, i když náročnější, metody predikce než lineární prodloužení časových řad. Pokud je však známo, tak zásadní prodloužení naděje dožití při narození dosud nevyplývá z úmrtnostních tabulek Německa ani žádné jiné země.

Asi na vrub překladatelky patří zaměňování pojmů „průměrná délka života“, „střední délka života“. Mnoho místa je věnováno vysvětlení smyslu demografických projekcí a prognóz. Pozoruhodné je varování před nebezpečím „příliš opatrných prognóz“, takových, které nedostatečně zdůrazňují budoucí podstatný růst podílu starších a starých osob v obyvatelstvu – a ve formulaci autorů „opatrné prognózy mohou vést k tomu, že se budou i nadále odsouvat nezbytně nutné, ale zároveň nepopulární a bolestivé reformy sociálního systému“. Stať je určena spíše neodborné veřejnosti, demografové mnoho nových informací nezískají. Bylo by však velice dobře, kdyby se s ní seznámili a z ní vycházeli politici a tvůrci důchodových systémů.

Z ostatních příspěvků ve sborníku je pro demografy velmi zajímavá závěrečná stať Wolfganga Streecka. Konstatuje otevřeně, že „přibývání starých a velmi starých lidí představuje obrovskou zátěž pro veřejné zajištění jejich existence“. Generace 60–70letých je však schopna ve většině oborů vyvíjet plnou pracovní aktivitu. Tato skutečnost bývá často ignorována v postojích k reformám důchodového systému. Zvyšování věku pro odchod do starobního důchodu není jen, jak se obvykle argumentuje, prostředkem k úspoře nákladů na důchody, ale logickým důsledkem vývoje zlepšení fyzické i mentální kondice osob ve „třetím“ věku.

Naproti tomu lidé ve „čtvrtém věku“ nejen vzhledem k růstu jejich počtu, ale především vzhledem k dosud neodstranitelným negativním vlivům stárnutí na tuto generaci, potřebují intenzivní péči okolí.

Toto okolí, tj. celá moderní společnost, se těmto potřebám musí přizpůsobit do té míry, že se samo promění. V populární literatuře je stále častěji naznačováno: „Bohaté průmyslové státy se stávají gerontokraciemi nového typu, ve kterých většina starých postupně převezme demokratickými prostředky politickou moc, kterou využije k ekonomickému vykořisťování mladých“. To je poněkud ostrá formulace. Nicméně nesporný je dosud (i v Česku) přehlížený fakt, že poprvé ve světových dějinách nastává situace, kdy staří lidé budou natolik početní, že budou udávat tón společenskému vývoji, že vzniknou, nejprve v ekonomicky nejvyspělejších zemích, politické systémy, pro něž označení „důchodcovská gerontokracie“ bude výstižné. Již dnes jsou velké politické strany (v Německu) podle autora příspěvku seskupeními důchodců a zastoupení důchodců s jejich specifickými potřebami bude vzrůstat. Z toho plynou politické konsekvence, vedoucí k potenciálnímu nebezpečí generačního konfliktu.

Ostatní příspěvky sborníku až na stať M. Stolleise jsou většinou značně specializované a jen specialista se může vyjádřit k statím z medicíny, genetiky, andragogiky. V každém z těchto příspěvků je však dost popudů k zamyšlení i pro neodborníka (např. Kempermann: zavádí pojem „plasticita“, kterým vyjadřuje vztah psychické aktivity a struktury mozku, Baudischová: fyziologická podstata procesu stárnutí a stáří, Antebi: náročná genetická analýza stárnutí na příkladech octomilek, kvasinek nebo myší, Holsboer: další problémy genetické analýzy, chemie stárnutí, Holsboer, Schöler: prevence a terapie stařeckých onemocnění, Lindenberger: zajištění technicky podporovaného životního prostředí pro starší lidi; velkým pokrokem je mobilní telefon, na nějž v budoucnu naváží prostředky, usnadňující časovou a prostorovou orientaci starých lidí, Staudingerová-Baumert: psychologie starších lidí z hlediska vzdělávání, typy vzdělání určené starším lidem. Pozoruhodné je, že možnosti pozdního vzdělávání v Německu v porovnání s jinými zeměmi využívá jen malá část obyvatelstva, přitom v Německu je tato „malá část“ nepoměrně větší, než je tomu v Česku, kde je celý systém vzdělávání dospělých zanedbán, Stolleis: zabývá se detailně kulturními a právními postoji ke stáří).

Při studiu sborníku je nutno mít na paměti, že všechny jeho staťe jsou založeny na výsledcích práce německého pracoviště. Sborník čerpá z německé reality a z německých zdrojů. V biologických nebo medicínských příspěvcích to ovšem nehraje roli, v sociologických a politicko-právních textech (Lindenberger, Staudingerová-Baumert, Stolleis) je to však důležité. Redakce českého překladu na to reaguje v příspěvku Michaela Stolleise zařazením několika redakčních poznámek, informujících o odlišnostech v českém prostředí, zejména o současném postupu při úpravě „důchodového věku“ v České republice.

Úctyhodná byla práce překladatelky, které zvládla odbornou terminologii a někdy i žargon několika značně se lišících oborů. Překlad sborníku poskytuje ojedinělou příležitost ke studiu pro české odborníky, zejména gerontology, genetiky a vývojové psychology, současně je však inspirací pro obdobnou původní českou práci.

Milan Aleš

Z České demografické společnosti

Praha

Diskusní večer (423.)¹⁾ konaný dne 16. prosince 2009 byl věnován tématu **Zdraví a délka života v ČR a ve světě**. Přednášejícími byli *Jakub Hrkal* (Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR) a *Jitka Rychtaříková* (katedra demografie a geodemografie PFF UK v Praze). Jakub Hrkal se zaměřil na vymezení, základní členění a využití souhrnných ukazatelů zdraví populace. Podrobnější výklad byl pak podán k podskupině těchto ukazatelů nazývaných Health Expectancies, které představují rozšíření základního demografického ukazatele střední délky života o aspekt kvality života vyjádřené zdravím. Bylo zmíněno základní členění této skupiny ukazatelů a metody jejich výpočtu. Nakonec byly představeny aktivity *Světové zdravotnické organizace* a aktivity v rámci Evropské unie v oblasti souhrnných ukazatelů zdraví populace, kterým se dostává stále větší pozornosti a důležitosti při hodnocení zdraví a plánování zdravotní a sociální politiky.

Jitka Rychtaříková se ve své prezentaci zaměřila na představení údajů o zdraví ve vztahu k délce života za Českou republiku v mezinárodním kontextu. S využitím údajů databáze EHEMU a šetření **Generations and Gender Survey** byly analyzovány rozdíly v subjektivně vnímaném zdraví, chronické nemocnosti a omezení běžných aktivit mezi muži a ženami v ČR s přihlédnutím k věku a rodinnému stavu a dále provedeno porovnání ČR s dalšími evropskými zeměmi.

Jako vstupní podklad pro následnou diskusi byl představen první návrh českých překladů termínů pro souhrnné ukazatele zdraví populace, který by měl být v nejbližší době dále diskutován na odborné úrovni. Důvodem pro to je stále větší využívání těchto ukazatelů v demografii, statistice ale i ve zdravotní a sociální politice a z toho vyplývající potřeba přijetí a používání jednotné české terminologie.

Olomouc

Začátkem prosince 2009 (1. 12.) se konalo již 11. olomoucké setkání demografů a zájemců o de-

mografii. Organizátoři (ČDS a ČGS) zvolili téma: **Proměny demografické struktury obyvatelstva a její možné důsledky (výstupy z projektu ADEL). Zbavení způsobilosti? Kdo se o ně postará?** Kromě *Vladimíra Poláška* (ČSÚ) se jednání zúčastnili tito přednášející: *Kateřina Ivanová* a *Lucie Směkalová* (obě z Ústavu sociálního lékařství a zdravotní politiky LF UP Olomouc), *Valerie Navrátilová* (Magistrát města Olomouce), *Antonín Basler* (Arcibiskupství olomoucké) a *Vlasta Šanteková* (Církev československá husitská, Olomouc).

V úvodu Vladimír Polášek seznámil se zdroji statistických dat o počtu a věkové struktuře obyvatelstva příslušných území, se způsobem jejich získávání, zpracování a možnými příčinami odchylek od údajů evidence obcí a ISEO MV ČR. Hlavní referující – K. Ivanová a L. Směkalová, hovořily o mezinárodním projektu ADEL (**Advocacy for Frail and Incompetent Elderly – Ochrana křehkých a nekompetentních seniorů v Evropě**). Jeho cílem je komparace různých způsobů zabezpečení právní ochrany seniorů ve vybraných evropských zemích – Rakousku, České republice, Dánsku, Německu a Španělsku, tj., do jaké míry právní předpisy v těchto zemích odpovídají požadavkům stárnoucí populace. Patří sem např. zastupování, opatrovnictví, činnost právních poradců, způsoby hájení práv pacientů, práva občanů žijících v domovech pro seniory apod. Přednášející se zaměřily na demografickou situaci seniorů v ČR (podíl mužů a žen nad 65 let, jejich věkovou strukturu, střední délku života, index stáří) a oblasti, ve kterých lze očekávat důsledky změn demografického vývoje (zdravotnictví, sociální péče, právo, ekonomika). Poté V. Navrátilová uvedla některé konkrétní zkušenosti s osobami zbavenými nebo omezenými ve způsobilosti k právním úkonům a jak je řeší na olomouckém magistrátu. Upozornila na závažné nedostatky v legislativě, které neumožňují účinně nebo vhodně zasáhnout. Referující z církevní sféry – A. Basler a V. Šanteková se zaměřili na morální stránku přístupu k seniorům. V. Šanteková doplnila vystoupení o konkrétní příklady z návštěv v domácnostech a některé signály možného týrání starších lidí.

JH, VP

¹⁾ Listopadový diskusní večer ČDS, v pořadí 422., byl věnován XXVI. kongresu IUSSP v Marrakesh (27. 9. – 2. 10. 2009). O kongresu jsme podrobně informovali v *Demografii*, 2009, 51 (4), s. 300–301.

Konference „Sociální integrace migrantů v České republice“

Dne 16. října 2009 na půdě Fakulty sociálních studií *Masarykovy univerzity v Brně* proběhla konference dotýkající se různorodých aspektů působících na adaptaci cizinců na české prostředí a na jejich sociální pozici. Pořádal ji *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí*, výzkumné centrum Brno v součinnosti s *Institutem pro výzkum reprodukce a integrace společnosti FSS MU*. Publikum čítalo na 50 účastníků z rozličných oblastí (akademici, nevládní sektor, veřejná a státní správa, studenti) ze všech koutů Česka. Celkem bylo předneseno sedm z původně devíti avizovaných příspěvků.

Etnolog *Zdeněk Uherek* se poohlédl za dlouholetým výzkumem řízené a státem podporované migrace českých krajanů z Kazachstánu do Česka a adaptací těchto reemigrantů na nové prostředí. Socioložka *Blanka Tollarová* ve svém příspěvku podrobila kritice makroekonomický pohled na remitance a poukázala na integrační potenciál tohoto fenoménu, který udržuje aktivní vztah mezi zemí původu a cílovou, a vyzývala k neopomíjení tohoto hlediska při studiu remitancí. Advokát *Pavel Čížinský* diskutoval problematiku zdravotního pojištění cizinců a upozornil na rizika omezeného přístupu cizinců do systému veřejného zdravotního pojištění, který umožňuje vysoce výhodný business komerčním pojišťovnám a zároveň ohrožuje

je zdravotní stav imigrantů. V odpoledním programu se představili *Hana Pořízková* z VÚPSV s příspěvkem na téma segmentace trhu práce jako faktoru ekonomické integrace cizinců. Dvojice *Miroslava Rakoczyová* a *Robert Trbola* z VÚPSV diskutovala typologie integračních procesů přistěhovalců z třetích zemí a metodologie typologizací. Socioložka *Yana Leontiyeva* představila výsledky výzkumu z roku 2008 týkajícího se adaptačních strategií migrantů z Ukrajiny na jejich ukotvení pobytu ve dvou zemích zároveň. Posledními panelisty byli zástupci *Institutu pro reprodukci a integraci společnosti Ondřej Hofírek* a *Michal Nekorjak*, kteří představili vývoj ekonomických strategií vietnamského etnika od počátku 90. let do současnosti. Všechny příspěvky včetně těch nepřednesených (sociálního geografa *Dušana Drbohlava* a etnologa *Stanislava Broučka*) vyjdou v souborné publikaci.

Konference proběhla v rámci projektu **Migrující osoby v České republice – postavení na trhu práce a sociální integrace** pod záštitou MŠMT, který je od roku 2006 realizován pořadajícími institucemi. Na leden 2010 byla avizována publikace knihy s výsledky z daného projektu. Detaily projektu včetně výstupů za jednotlivé roky naleznete na www.migrujici.cz.

Tereza Kušniráková

Mladí demografové a jejich první konference

Na podzim roku 2009 bylo vytvořeno *Klárou Tesárkovou* a *Ludkem Šídlm* z katedry demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze neformální sdružení *Mladí demografové*. Jeho cílem je podpora začínajících demografů, tedy především studentů demografie na všech stupních studia, absolventů a mladých pracovníků v tomto nebo blízkém oboru. Na pořádaných konferencích a seminářích mají začínající demografové možnost prezentovat výsledky své práce, stejně jako diskutovat se svými kolegy a odborníky z praxe či navazovat nové pracovní vztahy.

Záměrem organizátorů je vytvoření tradice pravidelných setkávání mladých demografů v rámci konferencí a seminářů. Konference jsou plánovány v anglickém jazyce, čímž se otevírá možnost větší participace zahraničních účastníků. Studenti českých vysokých škol tak mohou lépe poznat oblast demografického výzkumu za hranicemi našeho státu, ale i navázat užitečné kontakty pro vlastní demografický výzkum. Semináře budou sloužit

českým studentům, především doktorského studia, jako prostor pro diskusi nad problémy a výsledky svých závěrečných prací s možností komentovat aktuální dění v demografii u nás i ve světě.

První akcí Mladých demografů byla **1. demografická konference Ph.D. studentů demografie**, která se konala 26. listopadu 2009 na půdě Přírodovědecké fakulty UK v Praze na Albertově; tuto akci spolupřátala za finanční podpory z rozvojového projektu Přírodovědecké fakulty UK v Praze „Talenty“ *katedra demografie a geodemografie PřF UK v Praze* a odborná skupina „*Stárnutí obyvatelstva*“ *České demografické společnosti*. Tématem konference byl **Budoucí demografický vývoj aneb užití demografických prognóz v praxi**. Na konferenci zaznělo celkem devět příspěvků. Jednání zahájili *Tomáš Fiala* z VŠE v Praze, který stručně popsal výpočet populačních prognóz na katedře demografie Fakulty informatiky a statistiky VŠE a posléze *Miroslav Šimek* z Českého statistického úřadu představil spolu

s *Terezii Štyglerovou* projekci obyvatelstva České republiky pro roky 2009–2065. Další příspěvky se věnovaly představení a zhodnocení aktuálních populačních prognóz a projekcí České republiky. *Romana Malečková*, *Petr Mazouch* a *Michaela Vojtková* nejprve porovnali vstupní předpoklady (parametry) aktuálních populačních prognóz České republiky a *Luděk Šídlo* poté porovnal samotné výsledky těchto prognóz. Na tyto příspěvky navázala *Klára Tesárková*, která nastínila několik možností hodnocení přesnosti populačních prognóz s aplikací těchto metod na prognózách z počátku tohoto století. V podobném duchu zazněl také příspěvek *Kamilly Svobodové*, která sledovala přesnost populačních prognóz Československa z 2. poloviny 20. století. Poslední tři příspěvky se zabývaly spíše odvozenými prognózami a využitím prognóz v praxi – *Branislav Šprocha* pojednal o demografických prognózách/projekcích romského obyvatelstva na Slovensku, ale i v Česku či bý-

valém Československu; *Pavλίna Habartová* nastínila využití metody Lee-Carter při projektování vývoje úmrtnosti na nemoci oběhové soustavy a celou konferenci zakončil se svým příspěvkem třetí pozvaný host, *Vladimír Hulík* z Ústavu pro informace ve vzdělávání, který ukázal možnosti využití populačních prognóz pro potřeby vzdělávací politiky. V průběhu konference se po každém příspěvku rozpoutala diskuse. Pro zúčastněné studenty byly jistě podnětné především postřehy pozvaných hostů. Nezbyvá než doufat, že na tuto vlašťovku první úspěšně uspořádané akce naváží další konference a semináře, které se tak stanou nedílnou součástí kalendáře nejenom studentů demografie, ale všech zájemců o tuto problematiku. Za tímto účelem byly vytvořeny stránky <http://www.demografove.estranky.cz>, kde lze nalézt informace o plánovaných akcích pořádaných nejen Mladými demografy.

Klára Tesárková – Luděk Šídlo

Konference Reprodukce lidského kapitálu – RELIK 2009

Katedra demografie Fakulty informatiky a statistiky VŠE v Praze ve spolupráci s Ústavem pro informace ve vzdělávání v Praze ve dnech 14. a 15. 12. 2009 pořádala již druhou společnou mezinárodní konferenci na téma **Reprodukce lidského kapitálu (vzájemné vazby a souvislosti)**. Konference byla pořádána jako součást dlouhodobého výzkumného projektu **2D06026 „Reprodukce lidského kapitálu“** financovaného MŠMT v rámci Národního programu výzkumu II.

Reprodukce lidského kapitálu je v současné době, kdy dochází k demografickému stárnutí populací vyspělých zemí, jedním z velmi často diskutovaných témat, jež má interdisciplinární, nadnárodní charakter. Proto byl i pro tentokrát zachován v názvu konference dovětek – **vzájemné vazby a souvislosti**, a odborníkům z různých oblastí výzkumu byla ponechána možnost přispět svým názorem k danému tématu. Byli jsme velmi potěšeni jejich zájmem.

Rozvinuté společnosti výrazně stárnou a je třeba řešit otázku, zda se samy dokážou uživit či zda budou do budoucna strádat. Produkce společnosti nezávisí pouze na tom, kolik je v ní pracovních sil, ale také na jejich kvalitě. To úzce souvisí se vzděláním a zdravím obyvatelstva, tj. lidským kapitálem. Společnost by měla mít zájem na tom, aby její populace byla vzdělanější, zdravější a následně pak, aby byla schopna vytvářet i při menším počtu ekonomicky aktivních osob vyšší produkt.

Často se setkáváme s tím, že problematika lidských zdrojů je chápána úzce, pouze jako řízení

lidských zdrojů a personalistika. Je třeba si uvědomit, že lidské zdroje, obyvatelstvo, které se teprve stane pracovní silou, se nejprve musí narodit, případně do dané oblasti přistěhovat, připravit se na svoje budoucí povolání a pak se teprve stane potenciální pracovní silou, lidskými zdroji z pohledu personalistiky. V tomto smyslu si s kolegy, kteří se zabývají problematikou řízení lidských zdrojů, dovolueme polemizovat, jestliže nám vytýkají používání termínu lidské zdroje v demografii. Lidské zdroje, jejich reprodukci, nelze podle našeho názoru zužovat pouze na řízení lidských zdrojů, personalistiku. Problematika lidských zdrojů a lidského kapitálu je široká. Proto je ji třeba chápat komplexně na úrovni celého národního hospodářství, resp. lidského života. Demografie na jedince nahlíží z jiného úhlu pohledu než ekonomie. Ekonomie jej vnímá jako producenta a spotřebitele, zajímají ji lidské zdroje, které má k dispozici a které musí saturovat. Lidské zdroje, resp. lidský kapitál jsou v současné době považovány za největší bohatství každého státu. Lidé jsou zdrojem budoucí pracovní síly, plátcí daní, pro výrobce potenciaální spotřebitelé. Investice do reprodukce lidských zdrojů se každému státu bohatě vyplatí – od ní se odvíjejí všechny další možnosti rozvoje společnosti. Reprodukce lidských zdrojů se v současné době stává nejdůležitějším faktorem, který ovlivňuje a bude ovlivňovat rozvoj národního hospodářství. Reprodukci lidských zdrojů však těžko můžeme posuzovat bez pohledu demografa. Ekonomicko-demografický pohled na problematiku stárnutí obyvatel-

stva spojený se sociálním pohledem je právě to, co v současné době chybí.

Nyní k vlastnímu průběhu konference. Příspěvky byly velice pestré – a demografický pohled byl tak doplněn o stanoviska dalších disciplín. To nám umožnilo dále rozšířit problematiku lidského kapitálu tak, jak ji chápeme my, a upozornit na význam investic státu právě do lidského kapitálu.

Konference se účastnilo celkem 74 zájemců, zastoupení byli také výzkumníci z Polska a Slovenska. V průběhu obou dnů konference byla široká diskuse ke všem příspěvkům.

Program byl pestrý, proto vzhledem k většímu počtu příspěvků zmíníme jen některé vybrané. Konferenci příspěvkem **Několik poznámek k pojetí lidského kapitálu** zahájil *Josef Koubek*. *Kristýna Vltavská* a *Jakub Fischer* poukázali na širší souvislosti problematiky příspěvkem na téma **Možnosti měření vlivu lidského kapitálu na souhrnnou produktivitu faktorů: český a slovenský příklad**. Následovaly vystoupení *Františka Murgaše*: **Lidský kapitál jako součást života**, *Ladislava Průši*: **Stárnutí populace a efektivnost sociálních služeb**, *Ireny E. Kotowské* a *Doroty Weziak-Bialowolské*: **Human capital of different socio-economic groups in Poland**, opět *Ireny E. Kotowské*: **Reconciliation of work and family in Poland – results of the Social Diagnosis Survey 2009**, *Vladimíra Hulíka* a *Klárky Tesárkové*:

Vývoj přístupu terciárního vzdělávání v České republice v závislosti na demografickém vývoji, *Pavliny Štátnové*: **Přechody ve vzdělávání a účast na trhu práce v ČR a v zemích OECD**, *Radima Valenčíka* a *Rafika Bedretdinova*: **Lidský kapitál, sociální kapitál, křížové koalice a paralelní redistribuční hry**, *Tomáše Fialy*, *Jitky Langhamrové* a *Vladimíra Hulíka*: **Aktualizovaná prognóza struktury vzdělanosti obyvatel ČR**, *Kamily Svobodové*: **Příprava na stáří a odchod do důchodu**, *Anny Štátnové*: **Realization of hildbearing intentions in the Czech Republic**, opět *Pavliny Štátnové*: **Výnosy ze vzdělávání v ČR a v zemích OECD**, *Ludka Šídla* a *Klárky Tesárkové*: **Současná regionální diferenciacie lékařů primární péče v České republice z pohledu demografie**, *Jiřího Weisse*: **Podhodnocení investic do lidských zdrojů v geoinformaticke a souvislosti s ROI v tomto specifickém odvětví ICT**, *Nadi Johanisové* a *Evy Fraňkové*: **Lidský kapitál v širších souvislostech**, *Lucie Vítkové*: **Dlouhodobý vývoj indexu stáří a indexu ekonomického zatížení ve vyspělých zemích**, *Ivo Patty*: **Implicitní dluh důchodového systému a způsoby jeho eliminace**.

Celý sborník z konference je k dispozici nejenom na CD, ale i na stránkách katedry demografie VŠE <http://sms.vse.cz/relik09/Index.htm>.

Jana Langhamrová – Jitka Langhamrová

CENOVÝ VÝVOJ, VÝVOJ PŘÍJMŮ A SPOTŘEBNÍCH VYDÁNÍ DOMÁCNOSTÍ V LETECH 2000 AŽ 2008

Český statistický úřad vydává publikaci, která v pěti kapitolách: **1. Disponibilní důchod sektoru domácností**, **2. Příjmy jako jeden ze základních činitelů ovlivňujících vývoj a strukturu spotřeby**, **3. Peněžní vydání domácností, jejich vývoj a struktura podle výsledků statistiky rodinných účtů**, **4. Spotřebitelské ceny zboží a služeb**, **5. Příjmy a spotřební vydání v regionálním pohledu** analyzuje příjmy, mzdy, ceny a spotřební výdaje domácností v letech 2000 až 2008. Cílem autorů bylo postihnout základní tendence vývoje.

Cena: knižní vydání **160 Kč**, el.: **80 Kč**.

Objednávky přijímá ČSÚ, Odbor informačních služeb, tel.: 274052304, e-mail: objednavky@czso.cz.

SČÍTÁNÍ BEZDOMOVců V PLZNI – PŘEHLED ZÁKLADNÍCH ZJIŠTĚNÍ

V následujícím přehledu se zaměříme na vybrané výsledky sčítání bezdomovců v Plzni, které v roce 2009 pro Magistrát města Plzně realizovalo *Centrum aplikované antropologie při Katedře antropologických a historických věd FF ZČU*. Sčítání, vycházející z Evropské typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení (ETHOS) organizace FEANTSA, bylo zaměřeno na dvě, resp. tři kategorie bezdomovců. Na osoby, které jsou 1) **bez přístřeší** a nocují na ulici (parky, kanály, nelegálně obsazené budovy a pozemky apod.) či v noclehárnách pro bezdomovce a dále na osoby 2) **bez domova**, které jsou buď v 2a) **azylových domech pro muže a ženy** nebo v 2b) **azylových domech pro rodiče s dětmi**. Vzhledem k tomu, že se jedná o skupiny, jejichž sociodemografické charakteristiky jsou odlišné, prezentujeme tam, kde je to relevantní, zjištění jak úhrnem, tak za jednotlivé kategorie zvlášť.

Na rozdíl od předchozích jednorázových sčítání, která byla realizována v roce 2004 v Praze a v roce 2006 v Brně (Hradecký *et al.*, 2004; Petřík *et al.*, 2006), byly s bezdomovci provedeny strukturované rozhovory prostřednictvím dotazníku, jehož délka se lišila podle sledovaných kategorií a který obsahoval zhruba třicet otázek. Cílem dotazování bylo získat přesnější sociodemografická data o zkoumané populaci, zahrnout mezi sečtené pouze ty osoby, kteří **splňují použitou definici** bezdomovství a v neposlední řadě omezit riziko duplicitního sečtení bezdomovců¹⁾. Plzeňské sčítání se od předchozích dále lišilo v tom, že neprobíhalo v co nejchladnější zimní večer, kdy se bezdomovci zdržují převážně ve svých nocležištích či v ubytovacích kapacitách poskytovatelů sociálních služeb. Zvolený postup byl přesně opačný a jeho cílem bylo zastihnout co možná největší počet bezdomovců na veřejných místech (srv. Jencks 1995: 10), mimo svá nocležiště, neboť tyto jsou obtížně zjištělná a dostupná jak přes den, natož večer. Proto bylo sčítání provedeno během jednoho z historicky nejteplejších dnů v měsíci dubnu (15. 4. 2009) v rozmezí od 18:00 do 21:00 hodin. Tento časový úsek byl zvolen z několika důvodů. Jednak podle zkušeností z předvýzkumu dochází mezi 18:00 až 19:00 k největší kumulaci bezdomovců na veřejných prostranstvích a mezi 19:00 až 20:00 přijímá noclehárna klienty na noc. V neposlední řadě před 21:00 je v daném roční období ještě denní světlo a byla tedy možnost do šetření zahrnout i nocležiště bezdomovců.

Sčítání proběhlo přibližně v 60 lokalitách v Plzni, mezi něž patřily parky a okolí řek, supermarkety, nádraží a vytipované nelegálně obsazené budovy. Za spolupráce poskytovatelů sociálních služeb byli rovněž sečtení a dotazováni klienti noclehárny, dvou azylových domů pro muže/ženy a dvou azylových domů pro rodiny s dětmi. Šetření z praktických důvodů nebylo zaměřeno na ty osoby, které jsou bez domova a bydlí v komerčních ubytovnách, anebo dočasně u příbuzných či přátel (tzv. skryté bezdomovství). Stejně tak nebylo provedeno – a ani to nepovažujeme za relevantní – sčítání těch osob, které jsou potenciaálními bezdomovci a nachází se momentálně v nemocnici, psychiatrické léčebně či ve vězení.

Reliabilitu zvoleného designu potvrdil předvýzkum, který probíhal během několika dnů týden před samotným sčítáním a jehož cílem bylo ověřit seznam zvolených lokalit, a v rámci kterého bylo identifikováno pouze o dvě osoby více.

Výsledky sčítání

Celkem bylo sečteno 172 osob. Z toho s 15 bezdomovci **bez přístřeší** se nepodařilo vyplnit dotazník a do souboru byli zahrnuti na základě subjektivního označení tazateli. Jelikož je každé sčítání bezdomovců, bez ohledu na použitou metodologii, pouhým odhadem jejich skutečného počtu (Levinson, 2004: 236), je někdy celkový počet bezdomovců navyšován o 25 až 35 procent celkového zjištěného stavu (Hradecký *et al.*, 2004). Pokud aplikujeme tento přístup na výsledky sčítání v Plzni, můžeme konstatovat, že kvalifikovaný odhad pro celkový počet bezdomovců v Plzni v rámci použité definice bezdomovství je 215–230 osob.

¹⁾ Vyjma uvedených ukazatelů v tomto přehledu jsme v dotazníku dále mj. sledovali občanství respondentů, místo jejich trvalého bydliště, vlastnictví dokladů totožnosti, využívání sociálních služeb, důvody ztráty bydlení, viktimizaci apod.

Tab. 1 Počet bezdomovců podle pohlaví a kategorie bezdomovství (n=172) [Number of homeless people by sex and category of homelessness (n=172)]

Kategorie bezdomovství	Muži		Ženy		Úhrn	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
bez přístřeší (ulice)	91	76,5	28	23,5	119	69,2
azylové domy pro muže/ženy	8	53,3	7	46,7	15	8,7
azylové domy pro rodiče s dětmi	1	2,6	37	97,4	38	22,1
Celkem	100	58,1	72	41,9	172	100,0

Tab. 2 Složení bezdomovců podle věku a kategorie bezdomovství (n=157) [Structure of homeless people by age and category of homelessness (n=157)]

Věková skupina	Bez přístřeší		Azyl. domy pro muže/ženy		Azyl. domy pro rodiče s dětmi		Úhrn	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
18–24 let	17	16,3	1	6,7	5	13,2	23	14,6
25–34 let	14	13,5	0	0,0	19	50,0	33	21,0
35–44 let	18	17,3	2	13,3	11	28,9	31	19,7
45–54 let	36	34,6	2	13,3	3	7,9	41	26,1
55–64 let	15	14,4	10	66,7	0	0,0	25	15,9
65 a více let	4	3,8	0	0,0	0	0,0	4	2,5
Celkem	104	100,0	15	100,0	38	100,0	157	100,0

Z celkového počtu 172 identifikovaných jedinců jich bylo 119 **bez přístřeší** (nocování na ulici) a 53 **bez bytu** (38 osob v azylových domech pro rodiny s dětmi a 15 osob v azylových domech pro muže a ženy). Podle pohlaví převažují muži (celkem 100 osob) oproti ženám (celkem 72 osob). Avšak tento poměr se výrazně liší u jednotlivých kategorií bezdomovství, které byly pro účely sčítání použity. Zatímco v rámci kategorie bez přístřeší tvoří muži dvě třetiny celku, u **azylových domů pro muže/ženy** je podíl vyrovnaný a u **azylových domů pro rodiče s dětmi** z definice cílové skupiny této sociální služby převažují téměř naprosto ženy.

Rozdíl na úrovni dílčích kategorií bezdomovství jsou patrné i u věkového složení, kdy v případě bezdomovců bez přístřeší jsou zastoupeny všechny věkové kohorty, s převažující kohortou 45–54 let (34,6 %). U azylových domů pro muže a ženy je většinou zastoupena starší věková kohorta 55–64 let (66,7 %) a naopak u azylových domů pro rodiče s dětmi jsou ex definitione zastoupeny mladší věkové skupiny, zejména 25–34 let (50 %).

Obecně v Plzni převládají bezdomovci v produktivním věku. Lidé v důchodovém věku (od 65 let) se na celkovém počtu bezdomovců podílejí jen 2,5 %, ačkoli v rámci věkové struktury občanů města Plzně tvoří 16,6 % celku²⁾. Někteří autoři (Barták, 2004; Průdková, 2008) se domnívají, že nízké zastoupení starších osob mezi bezdomovci je způsobeno tím, že jich velká část umírá předčasně a rozsáhlým systémem sociálních služeb pro seniory v České republice. Takové tvrzení je ale pouze hypotetické a není možné ho doložit relevantními daty.

Stejně tak je problematické občasně tvrzení, že čeští bezdomovci jsou v průměru starší než ti v jiných zemích Evropské unie (Průdková, 2008: 17; Hradecký – Hradecká, 1996: 37). Jelikož neznáme věkovou strukturu bezdomovců v ČR, je to tvrzení přinejmenším značně odvážené. Nicméně můžeme provést dílčí srovnání na základě výsledků sčítání v Plzni, kde průměrný věk bezdomovců bez přístřeší je 42 let, u azylových domů pro muže a ženy je 53 let a u azylových domů pro rodiny s dětmi 29 let. Vzhledem k tomu, že relevantní zdroje dat o bezdomovcích jsou omezené i v ostatních evropských státech, nabízí se nám ke srovnání jen starší data a jen z některých zemí. Např. v Itálii byl na základě celostátního sčítání v roce 2000 zjištěn průměrný věk bezdomovců bez přístřeší 40,5 let (Tosi, 2004), ve Španělsku koncem 90. let to bylo 42 let a v nizozemském Amsterdamu byl v letech 1998–2003 zaznamenán průměrný věk 42 let, zatímco v Rotterdamu 40 let (Meert et al., 2003). Toto letmé srovnání naznačuje, že průměrný věk bezdomovců v ČR by mohl být stejný, jako v jiných členských zemích EU.

Česká republika patří stabilně k zemím s nejvyšší mírou rozvodovosti v Evropě, zároveň rozvod bývá často označován jako důvod ztráty bydlení a následného bezdomovství, třebaže se jedná spíše

²⁾ ČSÚ, dostupné z [http://www.czso.cz/xp/edicniplan.nsf/t/9800347842/\\$File/13-323608t52e.xls](http://www.czso.cz/xp/edicniplan.nsf/t/9800347842/$File/13-323608t52e.xls) (29. 6. 2009).

Tab. 3 Složení bezdomovců podle rodinného stavu (n=157) [Structure of homeless people by marital status (n=157)]

Rodinný stav	Ulice		Azylový dům pro muže/ženy		Azylový dům pro rodiče s dětmi		Úhrn	
	četnost	v %	četnost	v %	četnost	v %	četnost	v %
svobodný/á	55	52,9	7	46,7	14	36,8	76	48,4
ženatý/vdaná	8	7,7	2	13,3	1	2,6	11	7,0
rozvedený/á	37	35,6	5	33,3	12	31,6	54	34,4
vdovec/vdova	3	2,9	0	0,0	1	2,6	4	2,5
odmítlo odpovědět	1	1,0	1	6,7	10	26,3	12	7,6
Celkem	104	100,0	15	100,0	38	100,0	157	100,0

Tab. 4 Složení bezdomovců podle dosaženého vzdělání (n=157) [Structure of homeless people by completed education (n=157)]

Vzdělání	Ulice		Azylový dům pro muže/ženy		Azylový dům pro rodiče s dětmi		Úhrn	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
ZŠ	39	37,5	9	60	15	39,5	63	40,1
SŠ bez maturity	36	34,6	6	40	18	47,4	60	38,2
SŠ s maturitou	25	24,0	0	0	4	10,5	29	18,5
VŠ	4	3,8	0	0	1	2,6	5	3,2
Celkem	104	100,0	15	100	38	100,0	157	100,0

o rizikový faktor než samotnou příčinu (*Fitzpatrick – Kemp – Klinker*, 2004: 46–47; srv. též *Průdková*, 2008: 16). Procentuální podíl rozvedených osob byl úhrnně mezi plzeňskými bezdomovci u mužů 37 % a u žen 31 %, přičemž rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi bezdomovství byly jen v pár procentních bodech. Tyto hodnoty významně převyšují podíly rozvedených osob v celkové populaci ČR starší 18 let, v rámci které to bylo v roce 2007 celkem 10,7 % u mužů³⁾, resp. 12,7 % u žen⁴⁾. Stejně tak jsou mezi bezdomovci v Plzni ve větší míře zastoupeni svobodní jedinci, kdy u mužů je tento podíl 54 % a u žen 41 %, oproti 30,6 %, resp. 20,6 % v celkové populaci ČR starší 18 let v roce 2007⁵⁾. S ohledem na věkovou strukturu jsou naopak logicky v menší míře zastoupeni vdovci a vdovy (1,1 % vdovců a 4,4 % vdov, oproti 2,9 %, resp. 14,5 % v celkové populaci)⁶⁾.

Zaměříme-li se na složení bezdomovců podle vzdělání, tak jak je uvedeno v tab. 4, můžeme tvrdit, že celkem 40 % bezdomovců v Plzni má vzdělání základní a 38 % střední bez maturity. Nicméně opětovně jsou patrné rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi bezdomovství. Vyšší vzdělanostní status oproti ostatním mají bezdomovci bez přístřeší, u nichž bylo zjištěno celkem 24 % osob se středním vzděláním s maturitou a dokonce 4 osoby s vysokoškolským vzděláním. Pokud bychom vzali v úvahu jako další proměnnou věk, zjistili bychom, že na tomto výsledku se podílejí pouze věkové kohorty 35–44 let, 45–54 let a 54–64 let, jejichž vzdělanostní status je výrazně vyšší než u nejmladších a u nejstarších věkových skupin v rámci této kategorie bezdomovství.

Chudoba a nezaměstnanost je základním průvodním jevem bezdomovství, o čemž vypovídají i zjištěné údaje o ekonomickém postavení bezdomovců v Plzni, z nichž 60 % uvedlo, že jsou nezaměstnaní, přičemž u osob bez přístřeší to bylo 75 %. Nejvyšší míru zaměstnanosti (21,1 %) vykazovaly paradoxně ženy z azylových domů pro rodiče a děti, kterých nicméně bylo 42,1 % na rodičovské dovolené. Ve všech sledovaných kategoriích převládá nezaměstnanost dlouhodobá (33,1 %) nad krátkodobou (26,8 %).

Z hlediska délky bezdomovství obecně mírně převažuje střednědobá délka bezdomovství (1 rok až 5 let), kterou uvedlo 41,4 % všech dotazovaných. Následuje krátkodobé bezdomovství v délce do 12 měsíců (33,1 % dotazovaných). Dlouhodobě bez domova je pak 24 % bezdomovců. Na úrovni dílčích kategorií vykazují nejkratší délku bezdomovství klienti azylových domů pro rodiče s dětmi, u nichž je 50 % osob bez domova méně než 12 měsíců, což je ovlivněno zřejmě tím, že pobyt v těchto zařízeních by neměl zpra-

³⁾ ČSÚ, dostupné z [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E2E/\\$File/401908ri06.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E2E/$File/401908ri06.xls) (15. 7. 2009).

⁴⁾ ČSÚ, dostupné z [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E5A/\\$File/401908ri07.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E5A/$File/401908ri07.xls) (15. 7. 2009).

⁵⁾ ČSÚ, dostupné z [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E2E/\\$File/401908ri06.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E2E/$File/401908ri06.xls); [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E5A/\\$File/401908ri07.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E5A/$File/401908ri07.xls) (15. 7. 2009).

⁶⁾ ČSÚ, dostupné z [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E2E/\\$File/401908ri06.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E2E/$File/401908ri06.xls); [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E5A/\\$File/401908ri07.xls](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/EA00270E5A/$File/401908ri07.xls) (15. 7. 2009).

Tab. 5 Ekonomické postavení bezdomovců podle kategorií bezdomovství (n=157) [Economic position of homeless people by categories of homelessness (n=157)]

Ekonomická aktivita	Bez přístřeší		Azylové domy pro muže/ženy		Azylové domy pro rodiče s dětmi		Úhrn	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
zaměstnaný/á	11	10,6	2	13,3	8	21,1	21	13,4
nezaměstnaný/á krátkodobě	35	33,7	1	6,7	6	15,8	42	26,8
nezaměstnaný/á dlouhodobě	43	41,3	2	13,3	7	18,4	52	33,1
na mateřské	0	0,0	0	0,0	16	42,1	16	10,2
v částečném invalidním důchodu	2	1,9	3	20,0	0	0,0	5	3,2
v plném invalidním důchodu	6	5,8	5	33,3	0	0,0	11	7,0
ve starobním důchodu	4	3,8	2	13,3	0	0,0	6	3,8
neodpovědělo	3	2,9	0	0,0	1	2,6	4	2,5
Celkem	104	100,0	15	100,0	38	100,0	157	100,0

Tab. 6 Délka bezdomovství (n=157) [Duration of homelessness (n=157)]

Délka bezdomovectví	Bez přístřeší		Azylové domy pro muže/ženy		Azylové domy pro rodiče s dětmi		Úhrn	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
méně než 6 měsíců	22	21,2	0	0,0	7	18,4	29	18,5
6–12 měsíců	9	8,7	2	13,3	12	31,6	23	14,6
1 až 2 roky	15	14,4	1	6,7	7	18,4	23	14,6
2–5 let	28	26,9	7	46,7	7	18,4	42	26,8
5 až 10 let	17	16,3	4	26,7	3	7,9	24	15,3
10 a více let	12	11,5	1	6,7	1	2,6	14	8,9
neodpovědělo	1	1,0	0	0,0	1	2,6	2	1,3
Celkem	104	100,0	15	100,0	38	100,0	157	100,0

vidla přesahovat jeden rok. Nezanedbatelným faktorem, který zde bude hrát roli, je skutečnost, že se jedná o skupinu osob, u které je největší pravděpodobnost získání obecního bytu z důvodů sociální potřebnosti. Naopak nejdéle jsou v průměru bez domova respondenti z azylových domů pro muže a ženy, ačkoli tento typ služby funguje na stejném principu jako předešlý. Vysvětlujícím důvodem bude zřejmě fakt, že se často jedná o osoby, které před tím byly delší dobu bez přístřeší a v azylovém domě jsou kvůli svému zdravotnímu stavu či stáří. U skupiny respondentů bez přístřeší mírně převládá střednědobé bezdomovství (41,3 %), ale významně je zde stoupeno i krátkodobé (29,9 %) a dlouhodobé bezdomovství (27,8 %).

Zkušenost s pobytem v některé z totálních institucí – kterými v kontextu vymezení tohoto pojmu od *E. Goffmana* (1961) rozumíme vězení, psychiatrické léčebny, ale i ústavní formy výchovy – bývá chápána jako významný rizikový faktor, který se může podílet na vzniku bezdomovství. Avšak v případě pobytu ve vězení či psychiatrické léčebně je těžké rozlišit, zda se jedná o samotnou příčinu bezdomovství nebo za jeho důsledek (*Glasser – Bridgman*, 1999: 17). Z celkového počtu 157 bezdomovců v Plzni, se kterými byl vyplněn dotazník, jich v některé z forem totálních institucí pobývalo celkem 47,8 %, přičemž na tomto čísle se podílejí zejména osoby bez přístřeší, u nichž je to 59,6 %. Nejčastěji převažovala zkušenost s pobytem ve vězení, ve kterém pobývalo úhrnně 27 % jedinců bez domova, resp. 37,5 % těch, kteří jsou na ulici. Nezanedbatelný počet bezdomovců mělo dále zkušenost s pobytem v psychiatrické léčebně, a to celkem 23 % (28 % v rámci kategorie bez přístřeší).

Závěrem

Vybrané výsledky ze sčítání bezdomovců v Plzni, které jsme zde prezentovali, poukázaly přinejmenším na dva důležité aspekty. Prvním je, že lidé bez domova se z pohledu některých sociodemografických ukazatelů významně liší od většinové populace. Ačkoli se může zdát takové tvrzení banální, není bez výjimky v odborném diskurzu přijímáno a jeho odpůrci zdůrazňují, že lidé bez domova jsou „stejní jako všichni ostatní“ (srv. *Shlay – Rossi* 1992; *Jencks*, 1995). Druhým – podle našeho názoru podstatnějším – poznatkem je, že významnou variabilitu lze navíc spatřovat na úrovni dílčích kategorií bezdomovství (osoby bez přístřeší, bez bytu v azylových domech pro rodiny a v azylových domech pro muže/

Tab. 7 Zkušenost s pobytem v totalitních institucích (Experience with residing in institutions)

Instituce	Bez přístřeší		Azylové domy pro muže/ženy		Azylové domy pro rodiče s dětmi		Úhrnem	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
kojenecký ústav	5	4,8	0	0,0	3	7,9	8	5,1
dětský domov	10	9,6	2	13,3	4	10,5	16	10,2
diagnostický ústav	9	8,7	0	0,0	3	7,9	12	7,6
psychiatrická léčebna	29	27,9	3	20,0	4	10,5	36	22,9
vězení	39	37,5	2	13,3	1	2,6	42	26,8
ústav sociální péče	3	2,9	0	0,0	0	0,0	3	1,9
Zkušenost obecně	62	59,6	5	33,3	8	21,1	75	47,8

ženy), které vykazují rozdílné charakteristiky a potažmo i jiné sociální potřeby. Bezdomovství je tedy třeba, podle našeho názoru, nahlížet s ohledem na vnitřní diferenciaci této populace v kategoriích, které tuto diferenciaci reflektují a které v rámci představeného sčítání prokázaly heuristickou hodnotu.

Literatura

- Barták, M. 2004. *Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Fitzpatrick, S. – Kemp, P. – Klinker, S. 2004. *Bezdomovství: přehled výsledku výzkumu z Velké Británie*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky.
- Glasser, I. – Bridgman, R. 1999. *Braving the Street the Anthropology of Homelessness*. New York: Berghahn Books.
- Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Hradecký, I. – Hradecká, V. 1996. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, občanské sdružení.
- Hradecký, I. et al. 2004. *Sčítání bezdomovců. Praha 2004. Zpráva o projektu*. Praha: Arcidiecézní charita, Armáda spásy, MCSSP, Naděje.
- Jencks, Ch. 1995. *The Homeless*. Harvard University Press.
- Levinson, D. (ed.). 2004. *Encyclopedia of Homelessness*. Sage.
- Meert, H. et al. 2003. *The changing profiles of homeless people: Macro social context and recent trends*. Bruxelles: FEANTSA.
- Petřík, M. et al. 2006. *Sčítání bezdomovců v Brně*. Brno: Magistrát města Brna a Armáda spásy.
- Průdková, T. 2008. *Bezdomovectví*. Praha: Triton.
- Shlay, A. B., – Rossi, P. H. 1992. Social science research and contemporary studies of homelessness. *Annual Review of Sociology*, 18, p.129–160.
- Tosi, A. 2004. *Demographics and trends of the homeless population in Italy: point-in-time studies* (on-line), (cit. 15. 7. 2009), dostupné z: www.cuhp.org/admin/EditDocStore/Italyws2short.pdf.

Laco Toušek – Klára Strohsová⁷⁾

⁷⁾ Autoři jsou doktorandi Katedry antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.

Bibliografie

Gender, rovné příležitosti, výzkum. Feminismus a politika rovnosti. 2009, 10 (2), 80 s. Vydává oddělení Gender & sociologie, Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.

Druhé číslo jubilejního 10. ročníku vychází s malou změnou původní koncepce časopisu. Redakce bude napříště uveřejňovat překlady zahraničních článků, které jsou průlomové z hlediska feministické teorie a genderového výzkumu; občasnou rubrikou časopisu bude sociologický nebo filozofický esej.

První příspěvek (překladový) je od *Nancy Fraser: Feminismus, kapitalismus a lest dějin*, následující české články jsou od: *Ireny Smetáčkové: Politika genderové rovnosti ve vzdělání*, *Marty Vohlidalové: Sexuální obtěžování na vysoké škole. V ČR neexistují problémy?*, *Marie Valentové: Prerušení účasti na trhu práce z důvodu péče o děti a subjektivní vnímání jejich důsledků*, *Ondřeje Hory: Situace rodičů s dětmi do sedmi let na trhu práce podle výsledků výběrového šetření pracovních sil.*

V oddíle Esej vychází příspěvek *Marka Holubce: Feministická polemika mezi Iris Marion Young a Judith Butler* a *Iris Marion Young: Kritické poznámky k Potížím s genderem*. V oddíle Rozhovor spolu rozmlouvají *Evelyn Nakano Glenn a Zuzana Uhde (Nerovnosti jsou ostřejší než kdykoli předtím)*, závěr čísla tvoří recenze, zprávy a komentáře.

red

VÍTKOVÁ RULÍKOVÁ, KLÁRA. Co nevíte o dvojčatech. Praha: Portál, 2009, 168 s.

V současnosti se v České republice důsledkem asistované reprodukce rodí daleko více dvojčat, než tomu bylo v minulosti. Autorka knížky *Klára Vítková Rulíková*, která je sama maminkou dvojčat, se sledované problematice dlouhodobě věnuje, navíc v roce 1995 založila Klub dvojčat a vícčetat, jehož je zároveň předsedkyní.

Útlá knížka obsahuje mnoho užitečných informací a rad nejen pro rodiče případně prarodiče dvojčat či vícčetat. Vedle základních informací, které se týkají biologických aspektů spojených s narozením dvojčat, poskytuje knížka řadu postřehů, které mohou pomoci nebo být inspirací rodičům při výchově dvojčat či vícčetat. Autorka se věnuje například tématu jak řešit nespavost u dvojčat anebo zda dvojčata ukládat do společné postýlky či nikoliv. Také se zabývá rolí tatínků

a prarodičů při výchově dětí. Pozornost dále věnuje „výhodám“ a „nevýhodám“ u dvojčat a finanční situaci rodin s dvojčaty v porovnání s rodinami s dětmi po sobě narozenými. Autorka do knihy zařadila text **Deklarace práv a potřeb dvojčat a vícčetat**, která byla přijata v květnu 1995 *Radou organizací pro vícečetné porody Mezinárodní společnosti pro výzkum dvojčat*. Kromě slovníčku užitých odborných termínů a použité literatury jsou v knize uvedeny také zdroje poskytující další informace k dané problematice, které je možné najít na internetu.

Text jednotlivých kapitol čtivě napsané knihy autorka prokládá příběhy rodičů dvojčat či dvojčat samotných, které jí byly zaslány. Kniha stojí za přečtení nejenom rodičům dvojčat a jejich blízkým příbuzným, i ostatní čtenáři najdou v textu mnoho nových informací a postřehů ze života dvojčat.

Petra Berrová

JAKOUBEK, MAREK – BUDILOVÁ, LENKA (eds.). Romové a Cikáni – neznámí i známí: Interdisciplinární pohled. Praha: Leda, 2008.

V nakladatelství Leda vyšel v roce 2008 sborník příspěvků editorů *Marka Jakoubka* a *Lenky Budilové Romové a Cikáni – neznámí i známí: Interdisciplinární pohled*. Tématem sborníku je „romská problematika“ ve velmi širokém záběru. Jak již z dovětku v názvu vyplývá, jde o pohled interdisciplinární, což sborníku dodává na zajímavosti. Načteneme zde příspěvky od sociologů, etnologů, historiků, lingvistů, romistů, demografů i politologů. Tématicky je tedy sborník pojat velmi široce a dotýká se řady zajímavých oblastí týkajících se „romské problematiky“. Je v něm rozebírána otázka romské identity a etnicity, výuka romského jazyka, demografický vývoj romské populace i soužití romské menšiny s majoritní populací.

Sborník je určen nejenom odborníkům, ale také učitelům, státním úředníkům, studentům a dalším zájemcům z řad široké veřejnosti.

Obsah sborníku přiblíží jeho široký záběr. Autorem prvního příspěvku je *Marek Jakoubek* a *Lenka Budilová Romové už alespoň trochu známí (třebaže ještě zdaleka ne úplně)*, dále následují příspěvky: *Martin Kovats Možnosti a výzvy – Rozšiřování Evropské unie a romská/cikánská diaspora*, *Eva Sobotka Mezinárodní romské hnutí, řešení situace Romů a mezinárodní politika*, *Judith Okely Když antropolog dělá výzkum doma*, *William Kornblum* a *Paul*

Lichter Městští cikáni a kultura chudoby, Nina Pavelčíková Proměny romské komunity v průmyslovém městě, Jaroslav Haušild Kořeny chanovských problémů, Jitka Langhamrová a Tomáš Fiála Současná charakteristika romské populace a projekce jejího vývoje do roku 2050, Markéta Vaňková Systém brána aneb Jak přispívá práce policie k reprodukci sociálního vyloučení, Ladislav Kováč Premýšľanie o róm-skom experimente, Attila Agócs Bajáši na Slovensku a ich povest' o stvorení sveta, Antonín Ferko Tradiční pohřeb?, Miglena Michaylova a Dončo Georgiev Etnonyma Cibán v bulharštině, češtině, chorvatštině a srbštině, Jiří Lípa Milena Hübschmannová a studium cikánštiny, Ivan Ramadan Multikulturní politika České republiky ve vztahu k romské komunitě, Pavel Barša Konstruktivismus a politika identity ‚Odpověď‘ Tomáši Hirtovi a Marku Jakoubkovi, Tomáš Hirt Trampoty s multikulturalismem, konstruktivismem a konstruktivistickým multikulturalismem, Marek Jakoubek Geneze Romů a Baršova ontologie per acclamationem aneb Debata pokračuje*, Michal Růžička Znovupromyšlení sporů o konceptualizaci Romů.

Zajímavé jsou poznámky pod čarou, které doplňují jednotlivé texty. V publikaci je rozsáhlý seznam literatury.

Sborník je výrazně multidisciplinární, dokládá, že různé obory a perspektivy se při tematizaci téže oblasti nevyklučují, naopak se mohou vhodně doplňovat. I když se někteří autoři neshodnou ve svých názorech, je jistě přínosné a zajímavé vidět romskou problematiku z různých úhlů pohledu. I přes poměrně širokou paletu příspěvků je sborník vhodně a logicky uspořádán. Určitě vyvolá řadu reakcí a diskusí v odborných kruzích i mimo ně. A jak sami autoři uvádějí, nejlepší způsob, jak danou problematiku poznat ještě více, je vést otevřený dialog.

Jana Langhamrová

Population, 2009, 64 (1, 2). Paris: INED.

I v tomto 1. čísle pokračuje dlouhodobý cyklus článků shrnujících demografické problémy specifických oblastí jednotlivých částí světa. Tentokrát se uvodní článek zabývá demografickým vývojem východní části Asie.

Text s názvem **Demografie východní Asie a jihovýchodní Asie v letech 1950–2000** napsali autoři *I. Attané a M. Barbieri* (s. 7–154). Již rozsah stránek naznačuje, že se jedná o velice podrobný popis, jak říká podtitul – Syntézy změn a statistické bilance této části světa. V ohnisku zájmu se ocitlo celkem 5 zemí východní Asie (včetně Číny a Japonska) a pak 11 zemí jihovýchodní Asie (pře-

devším Indonésie). Z demografického pohledu je důležité, že zde žije 2,1 miliardy obyvatel představujících kolem jedné třetiny všech obyvatel světa. Celkem v jedenácti podkapitolách je postupně podrobně ukázána demografická situace tohoto regionu v letech 1950–2050, tj. různé modely demografické transformace, včetně plodnosti a jejich změn, úmrtnosti a podrobného hodnocení vývoje naděje dožití, jedna podkapitola je také věnována vývoji urbanizace, v další je rozebírána zahraniční migrace. Pro konkrétní představu komplexnosti této analýzy uvedme, že má v rámci textu 21 tabulek a 31 grafů, které doplňuje ještě 17 stran tabulkových příloh. Součástí stati je samostatná příloha věnována obyvatelstvu Tchaj-wanu.

Ve zbývající části čísla má čtenář k dispozici další tři texty:

Příčiny a důsledky rozvodu: kritický pohled na historii analýz a základní orientaci výzkumu ve Francii od *A. Lamberta* (s. 155–182). Jde o sociologicky orientovaný článek zabývající se právní úpravou rozvodu. V té souvislosti pak i jeho historií, na kterou navazuje částí o nových směrech výzkumu. Zde se mj. hovoří o trivializaci rozvodu ve Francii, významu svazků bez uzavření manželství a připomíná se důležitost kvantitativních údajů.

Zajímavý pohled na Iberský poloostrov přináší *A. Esteve, C. Cortina a A. Cabré* v příspěvku **Vzorce manželské věkové homogamie ve Španělsku, dlouhodobé tendence 1922–2006** (s. 183–213). Jak je zřejmé již z názvu, autoři s využitím statistických údajů o uzavíraných manželstvích provádí analýzu vývoje rozdílů věku mezi manžely, a to v poměrně rozsáhlém časovém záběru, zhruba osmdesáti let. Konstatují, že věková homogamie během 20. století vzrůstala, zvláště ve 30. letech a že tradiční manželství, kde muž byl starší než žena, ubývala.

Stát a složitosti statistického pojetí náboženství: příklad protestantů ve sčítáních ve Francii v 19. století – *C. Dargent* (s. 215–232). Na konkrétním příkladě čtyř sčítání v polovině 19. století (1851–1872) autor ukazuje, jak se v těchto letech pracovalo se zjištěnými výsledky sčítání v případech náboženství. Připomeňme, že počet protestantů se v té době pohyboval ve Francii podle zjištěných dat kolem 850 tisíc a představoval 2,2 % z celkového počtu obyvatel země.

Bibliografická část obsahuje recenze publikací zabývajících se úlohou a použitím statistiky v sociálních vědách. Deset knih, kterým věnují recenzenti pozornost, vyšlo nejenom ve Francii ale také v Anglii, v Belgii a USA.

Do 2. čísla byly zařazeny čtyři studie, které doplňují dva články týkající se poznatků z vědeckého výzkumu.

O. Thévenon ve stati **Vzrůst aktivity žen v Ev-**

ropě – růst kompromisu nebo polarizace chování? (s. 263–303) hodnotí vývoj profesionální aktivity žen na základě šetření pracovních sil za roky 1992–2005, a to celkem ve 14 evropských zemích. Zjištěný stav je pak modelován s ohledem na počty dětí, věk nejmladšího z dětí, věk matky při narození prvního dítěte a některých pracovních charakteristik, jako např. délky trvání pracovní doby ženy. Autor pak poukazuje na rozdíly mezi jednotlivými zeměmi, přičemž aktivita žen vzrůstá především v těch zemích, kde lze narození dětí sladit s prací. Situaci v jednotlivých zemích popisují podrobné tabulky (např. vývoj zaměstnanosti žen, skladba rodin podle počtu dětí, doba mateřské dovolené, rozsah péče v jeslích a mateřských školách apod.). Součástí jsou i podrobné grafy ukazující vývoj profesionální aktivity žen podle jednotlivých zemí mj. podle počtu dětí, podle věku nejmladšího dítěte nebo podle věku matky při narození prvního dítěte vše podle neaktivity, nezaměstnanosti, mateřské dovolené a délky zaměstnání v časové rovině. V příloze je popsán model, který byl použit k modelování situace.

Třicet let studia nemoci Rendu – Osler ve Francii: historická demografie, genetika populace a molekulární biologie – G. Brunet, G. Lesca, E. Genin, S. Dupuis-Girod, A. Bideau, H. Plauchu (s. 305–325). Choroba Rendu-Osler známá pod jménem – Telangiectasies hemorrhagiques hereditaires nebo jako HHT, je podle anglosaské terminologie dědičné onemocnění, kterým se zabývalo několik mezioborových studií během posledních tří desetiletí. Na epidemiologický průzkum provedený v roce 1980 v celé Francii a ukazující rozložení nemoci podle jednotlivých departementů pak navazovaly genealogické studie a výzkumy historické demografie. Ty pak měly napomoci k identifikaci různých mutací nemoci na území Francie.

G. Alter, I. Devos, A. Kvetko (dva Američané a Belgičanka) v příspěvku **Kompletace historie života využitím dat získaných pozorováním** (s. 327–353) s podtitulem Metoda je použita na historických datech prezentují novou metodu imputace chybějících dat na souboru demografických dat z Belgie z 19. století. Informace o dalších událostech (jako např. narození, uzavření manželství, úmrtí, apod.) ovlivňujících jednotlivce, případně jeho blízké příbuzné, používají k odhadu rozdělení, za dobu která uplynula mezi poslední registrovaným údajem za příslušnou osobu a neznámého ukončení registrace v místě, kde byla evidována. V úvahu jsou v používaném modelu brány demografické znaky jako pohlaví, věkové rozdíly, rodinný stav, migrace apod. Odhady, kte-

ré na základě svého modelu provedli v městečku Limbourg ve východní Belgii, dokládají celou řadou tabulek a grafů.

Přijetí demografického díla Lotky ve Francii – J. Véron (s. 355–375). Alfred James Lotka (1880–1949) byl americký demograf s Francií svázaný prostřednictvím své matky, která byla Francouzka. Svými pracemi je pojímán jako zakladatel matematické demografie. I když svůj klíčový článek definující vztah mezi mírou porodnosti a úmrtností vydal již v roce 1907, byl objeven francouzskými statistiky zajímající se o populační otázky, až v roce 1931. Prvním francouzským statistikem, který připomněl jeho práce, byl Raoul Husson. Informoval o něm ve své studii týkající se porodnosti a růstu počtu obyvatel ve Francii a v zahraničí. Názvy jednotlivých podkapitol studie jsou Opožděné objevení děl J. A. Lotky, 1933: první vydání publikace Lotky ve francouzštině, 1937: Konference v Paříži, Představení textu: Druhá část analytické teorie biologických asociací, Další méně známé demografické práce Lotky, Příspěvek Lotky k analýzám P. Depoida a P. Vincence a Demografická analýza teoretické spekulace nebo praktický nástroj.

Sociální kontrola a mezigenerační přenos věku při uzavírání manželství na venkově v Holandsku v letech 1850–1940, autoři J. V. Bavel, J. Kok (s. 379–396). Článek popisuje mezigenerační přenos věku při prvním sňatku z matky na dceru ve venkovských oblastech na severu Holandska v letech 1850–1940. S využitím podrobných dat používá k analýze víceúrovňové modely. Ty zjišťují, že základními faktory ovlivňující změnu ve věku matky a dcery při prvním sňatku jsou náboženské vyznání a sociální zařazení rodiny.

Odhad „nepřesné migrace“ ve Španělsku od autorů C. R. Calatayud, M. M. Sempere (s. 397–412) je posledním příspěvkem informujícím o rozsahu „falešné“ migrace ve Španělsku na příkladu let 2003–2005. Srovnává přitom dva zdroje dat o migraci – klasický, představovaný statistickými údaji získanými ze sčítání a zjišťování a zdroje z obecních registrů obyvatelstva zvané Estadística de Variaciones Residenciales (statistika změny adresy). Autoři pak konstruují migrační proudy podle těchto obecních registrů a srovnávají je se statistickým zjišťováním. Vzhledem k nižší kvalitě těchto registrů ukazují na nepřesný rozsah a parametry migrace v uvedených letech.

Bibliografie představuje 11 recenzí, které informují o 12 publikacích, z toho 7 francouzských. Jsou věnovány mobilitě.

Ladislav Pištora